
พุทธศาสนวงศ์
พระนิพนธ์
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

พุทธศาสนวงศ์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

พุทธศาสนวงศ์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ
สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช
พุทธศาสนวงศ์.--**พิมพ์ครั้งที่** 3
กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.
123 **หน้า**
1. **พุทธศาสนา**. 2. **ประวัติ**
I. ชื่อเรื่อง.
294.309

ISBN 974-399-325-8

พิมพ์ครั้งที่ ๓/๒๕๔๓ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล
พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
๑๒๙ หมู่ ๓ ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล
จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๘๘๙ ๒๘๓๐,๘๐๐ ๒๓๗๓-๔

คำนำ

เรื่องพุทธศาสนวงศ์นี้ เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นพระนิพนธ์ที่ทรงคุณค่าอีกเรื่องหนึ่งในจำนวนพระนิพนธ์จำนวนมาก ที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชได้ทรงนิพนธ์ไว้ เป็นพระนิพนธ์ที่ให้ความรู้ด้านประวัติพระพุทธศาสนา ตลอดถึงความเป็นมาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย พระนิพนธ์เรื่องนี้มีความเป็นมาอย่างไร ปรากฏในพระนิพนธ์คำนำในการพิมพ์ครั้งแรกแล้ว

มหามกุฏราชวิทยาลัยพิจารณาเห็นคุณค่าและความสำคัญของพระนิพนธ์เรื่องนี้ จึงได้จัดพิมพ์เผยแพร่ นอกจากนี้ก็ยังมีผู้ขอประทานพระอนุญาตนำไปจัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายครั้ง ปรากฏว่าเป็นที่ต้องการของผู้สนใจทั่วไป มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดพิมพ์ขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ โดยคงเนื้อหาไว้ตามฉบับเดิม แต่ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้จัดภาพประกอบเพิ่มขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจใคร่จะรู้อีกส่วนหนึ่ง

(พระธรรมกวี)
หัวหน้าแผนกตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์
กรกฎาคม ๒๕๔๓

คำนำในการพิมพ์ครั้งแรก

พุทธศาสนวงศ์ที่พิมพ์ขึ้นนี้ ได้รวบรวมเรียบเรียงตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้เคยนำร่างขึ้นถวายสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงอ่าน สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงตรวจแก้และประทานคำแนะนำให้แก้ไข เพิ่มเติมตลอดทั้งร่างแล้วประทานคืนมา จึงได้เก็บไว้ยังไม่ได้ดำริจะพิมพ์ คราวหนึ่งรับสั่งว่า หรือจะเก็บไว้เพื่อพิมพ์ในงานพระศพพระองค์ท่าน แต่ก็ยังเก็บไว้เรื่อยมาจนบัดนี้ ทางคณะธรรมยุตขออนุญาตเพื่อจะพิมพ์แจกแก่พระเถระเจ้าคณะเจ้าอาวาสเฉพาะแต่ละรูปผู้ประสงค์จะอ่านทราบความสืบมาแห่งพระศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพานจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งความเกิดขึ้นแห่งคณะธรรมยุต จึงอนุญาตให้พิมพ์ขึ้น และได้ตรวจแก้ไขเพิ่มเติมตามที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นทรงเขียนสั่งไว้ในร่างและแก้ไขเพิ่มเติมใหม่บ้าง

ผู้เรียบเรียงยินดีรับฟังคำทักท้วงแนะนำจากผู้อ่านที่พบข้อผิดพลาดบกพร่อง โปรดเขียนแจ้งมาที่สำนักงานคณะธรรมยุต ในวัดบวรนิเวศวิหาร

หนังสือนี้ไม่ประสงค์ให้พิมพ์แจกทั่วไปในงานใดงานหนึ่ง หรือแม้พิมพ์จำหน่าย แต่ประสงค์ให้พิมพ์แจกเฉพาะบุคคลผู้ต้องการความรู้เท่านั้น

ขออุทิศหนังสือพุทธศาสนวงศ์นี้บูชาคุณพระเถรานุเถระพร้อมทั้งพระมหากษัตริย์และเทวดามนุษย์ทั้งปวงผู้ชำระฟื้นรักษาพระพุทธศาสนามาโดยลำดับ ทุกพระองค์ทุกท่าน ตั้งแต่เบื้องต้นมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเหตุให้เราทั้งหลายในปัจจุบันได้พบพระธรรมวินัย ได้พบศาสนวงศ์ที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง

ขอวิงวอนให้เราทั้งหลายได้ช่วยกันฟื้นรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่สืบต่อไปยืนนาน เพื่อว่าอนุชนรุ่นต่อไปจะได้พบพระธรรมวินัย ได้พบศาสนวงศ์ที่บริสุทธิ์เหมือนเช่นนี้ และเราทั้งหลายผู้ยังมีชาติภพต่อไป ก็จักได้มีโอกาสเกิดมาพบพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ผุดผ่องอีกด้วย

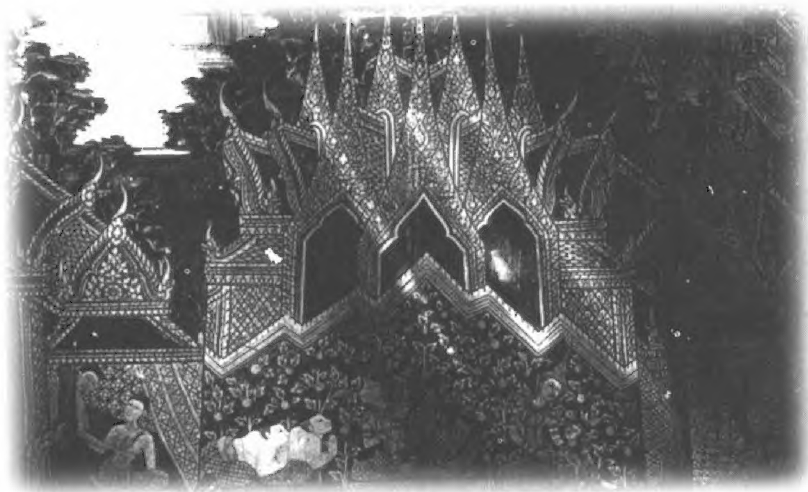
สุว.

กรกฎาคม ๒๕๑๗

สารบาญ

พุทธศาสนวงศ์

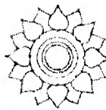
พุทธศาสนวงศ์

พระพุทธศาสนาพร้อมทั้งสมณวงศ์ได้เข้ามาประดิษฐานอยู่ในประเทศไทยเกินกว่าพันปีแล้ว. ได้เข้ามาทั้งสาย**ทักษิณยาน** (เถรวาท) ทั้งสาย**อุตตรยาน** (อาจริยวาท) เฉพาะสายเถรวาทก็ได้เข้ามาหลายครั้ง และมาแยกเป็นนิกายต่าง ๆ เช่น มหานิกาย รามัญนิกาย ธรรมยุติกนิกาย ในปัจจุบัน มักมีผู้สงสัยในเรื่องนิกายเหล่านี้ โดยเฉพาะในธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ แม้ผู้บวชในธรรมยุติกนิกายเอง เมื่อมิได้ศึกษาก็ไม่ทราบ บางทีปรารถนาจะศึกษา ก็ไม่รู้ว่าจะไปค้นอ่านได้ที่ไหน เพราะเรื่องความเป็นมาแห่งคณะธรรมยุตแต่เดิมท่านทรงจำแลบอกสืบต่อกันมา ภายหลังจึงมีผู้เขียนเล่าความบางตอนไว้ในที่ต่าง ๆ เช่นหนังสือตำนานวัดบวรนิเวศวิหารเป็นต้น แต่ในหนังสือนั้นก็มุ่งแสดงตำนานวัด จึงมีกล่าวเรื่องธรรมยุติกนิกายไว้เฉพาะที่เกี่ยวแก่วัด

เพื่อประโยชน์แก่ผู้ประสงค์จะทราบ จึงได้ค้นหาเรื่องความเป็นมาแห่งคณะธรรมยุติกนิกาย ด้วยรวบรวมจากหนังสือต่าง ๆ บ้าง ตามที่ได้ฟังท่านเล่าบ้าง และค้นหลักฐานจากพระบาลีมาประกอบ แต่ก็ได้เท่าที่ค้นคว้าได้มาในคราวนี้ เป็นอันได้รวมมาไว้คราวหนึ่งเท่านั้น ธรรมยุติกนิกายเป็นศาสนวงศ์สายหนึ่งที่สืบเนื่องมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเรียกให้เป็นชื่อเรื่องว่า "พุทธศาสนวงศ์" เพื่อให้สมแก่ประวัติที่เป็นมาและเพื่อให้ฟังดูกลาง ๆ

อนึ่ง ขอแสดงไว้ด้วยว่าการแสดงเรื่องนี้มิได้มุ่งยกย่องทับถมนิกายใดนิกายหนึ่ง มุ่งเพียงเพื่อแสดงประวัติพร้อมทั้งหลักฐานเหตุผลตามที่เป็นจริงของธรรมยุติกนิกายเท่านั้น และเหตุการณ์นั้นเป็นเหตุการณ์ในสมัยโน้น กลายเป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไปแล้ว เราทั้งหลายในบัดนี้เกิดไม่ทัน บุคคลผู้เริ่มต้นก็ไม่มีเหลืออยู่ จึงควรถือเป็นข้อพึงศึกษาในฐานะเป็นพุทธศาสนประวัติกิ่งหนึ่งด้วยวางใจเป็นอุเบกขาเหมือนอย่างนักศึกษาประวัติศาสตร์ทั่วไป

ขอท่านผู้สนใจและมุ่งประโยชน์แก่คนทั่ว ๆ ไป จงช่วยค้นคว้าหาความจริงและเขียนแสดงไว้ เพื่อประโยชน์แก่คนในภายหลังต่อ ๆ ไป ก็จะเป็นบุญกุศล

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

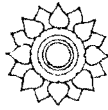
พระบรมรูปทรงศีล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

-๑

ธรรมยุติกนิกาย

นิกายสงฆ์นิกายหนึ่ง ซึ่งเป็นผลเกิดจากการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ครั้งยังเสด็จออกผนวช มีพระนามในพระศาสนาว่า **"วชิรญาณ"** ซึ่งสืบวงศ์บรรพชาอุปสมบทมาแต่คณะสงฆ์ผู้อุปสมบทใน **นิกายสีมากัลยาณี**ในรามัญประเทศอันสืบมาแต่ลังกาและสืบ ๆ ขึ้นไปได้จนถึงต้นเดิม พระองค์ได้ทรงอุปสมบทในพระสงฆ์ไทยที่สืบมาแต่เดิม ซึ่งเรียกภายหลังว่ามหานิกาย แล้วได้ทรงรับอุปสมบทอีกในวงศ์สีมากัลยาณีนี้นำขึ้น ได้ทรงปฏิบัติและวางระเบียบปฏิบัติให้เคร่งครัดถูกตรงตามพระธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติไว้ อันปรากฏในพระบาลีพระไตรปิฎก ได้มีผู้บรรพชาอุปสมบทและปฏิบัติตามในวงศ์และระเบียบวิธีเดียวกันมากขึ้น จนเกิดเป็นพระสงฆ์นิกายหนึ่ง เรียกนามในภายหลังว่า **"ธรรมยุติกนิกาย"** หรือ **"นิกายสงฆ์คณะธรรมยุติกา"** เรียกสั้นว่า **"ธรรมยุต"** ชื่อนี้แปลว่า **"ผู้ประกอบด้วยธรรม"** หรือ **"ชอบด้วยธรรม"** หรือ **"ยุติตามธรรม"** เป็นเนมิตกนามอันหมายถึงเหตุที่คณะสงฆ์นี้เกิดขึ้นด้วยมุ่งแสวงหาว่า ข้อใดเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตถุสาสน์ (คำสั่งสอนของพระศาสดา) แล้วปฏิบัติข้อนั้นเว้นข้อที่ไม่เป็นธรรม ไม่เป็นวินัย ไม่เป็นสัตถุสาสน์ แม้จะเป็นอาจิณปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติที่ประพฤติตามกันมาแต่ผิดธรรมวินัย)

ในแถลงการณ์คณะสงฆ์ ก่อนหน้าพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงไว้ว่า *"ธรรมยุติกนิกายนั้น คือพระสงฆ์ออกจากมหานิกายนั้นเอง แต่ได้รับอุปสมบทในรามัญนิกายด้วย สืบสายต่อลงมา"*

พระวิหารโพธิลังกา วัดมหาธาตุ สร้างตรงที่เคยเป็นพระตำหนักที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระตำหนักที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วัดราชาธิวาส เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระปั้นหย่า ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

ตราพระมหามงกุฎพระขรรค์รองพานประดับที่หน้าบันพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทำขึ้น เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระพุทธชินสีห์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้อัญเชิญมาจากจังหวัดพิษณุโลก เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่ ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

พระเจดีย์ทรงลังกา วัดบวรนิเวศวิหาร ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้น เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในพระเจดีย์ใหญ่วัดบวรนิเวศวิหาร ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้น เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระไพรีพินาศ ประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร มีผู้ทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

-๒

พระราชประวัติ

เพื่อทราบประวัติความเกิดขึ้นแห่งคณะธรรมยุตโดยแจ่มแจ้ง ควรทราบพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านพระศาสนาเมื่อทรงผนวชและทรงตั้งคณะนี้กับทั้งเหตุการณ์ในสมัยนั้นก่อน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ประสูติเมื่อวัน ๕ ๑๔ ๑๑ ค่ำ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๖๖ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ทรงตั้งอยู่ในฐานะเป็นรัชทายาท ตามโบราณราชประเพณี เพราะทรงเป็นเจ้าฟ้าชายองค์ใหญ่ ทรงได้รับการศึกษาอบรมสมตามประเพณีของพระราชกุมารอันสูงศักดิ์ เมื่อทรงเป็นพระราชกุมารทรงได้รับพระเกียรติหลายครั้งเป็นต้นว่า :-

พ.ศ. ๒๓๕๕ พระชันษา ๙ พรรษา มีการพระราชพิธีลงสรงทำเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชทานพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า **"สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ พงศ์อิศรกษัตริย์ วรขัตติยราชกุมาร"**

พ.ศ. ๒๓๕๘ พระชันษา ๑๒ พรรษา โปรด ฯ ให้เสด็จไปรับครอบครัวมอญที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทางด่านพระเจดีย์

สามองค์ มีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นพระอภิบาล มอญที่อพยพมาครั้งนั้นเป็นมอญมณฑลเมาะตะมะ มีสมิงสอดเบาเป็นหัวหน้า โปรด ฯ ตั้งให้เป็นพระยารัตนจักร

พ.ศ. ๒๓๕๙ พระชันษา ๑๓ พรรษา มีพระราชพิธีโสกันต์ เต็มตามตำราโสกันต์เจ้าฟ้า

พ.ศ. ๒๓๖๐ พระชันษา ๑๔ พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ๗ เดือน จึงลาผนวช กล่าวกันว่า สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็นพระอาจารย์ถวายศีล

ต่อมา พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๒๑ พรรษา เสด็จออกทรงผนวชเป็นภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ เป็นพระอุปัชฌาย์ เสด็จประทับ ณ ตำหนักในวัดมหาธาตุ ทรงทำอุปัชฌายวัตร ๓ วันแล้ว เสด็จไปจำพรรษา เพื่อศึกษาวิปัสสนาธุระตามนิยมผู้บวชมีเวลาน้อย ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ทรงผนวชได้ ๑๕ วัน สมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคต ก่อนสวรรคตไม่ได้มีพระราชดำรัสสั่งมอบราชสมบัติ เพราะมีพระอาการเชื่อมซึมจนไม่สามารถจะตรัสได้ พระราชวงศ์และเสนาบดีจึงประชุมปรึกษากันตามประเพณีโบราณว่าจะควรเชิญเจ้านายพระองค์ใดขึ้นเสวยราชย์ ให้ไปทูลถามว่าจะทรงปรารถนาราชสมบัติหรือจะทรงผนวชต่อไป ทรงปรึกษาเจ้านายที่ทรงนับถือบางองค์และทรงพิจารณาเห็นว่ามิใช่กาลจะทรงครองราชย์ จึงทรงตอบว่าจะทรงผนวชต่อไป พระราชวงศ์และเสนาบดีจึงทูลอัญเชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์พระราชโอรสพระองค์ใหญ่แห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถขึ้นเสวยราชย์ เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เพราะทรงเป็นที่นับถือยำเกรงของบุคคลทั่วไปอยู่มาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าจะผนวชต่อไปไม่มีกำหนด จึงทรงตั้งพระหฤทัยศึกษาพระพุทธศาสนาตามที่สั่งสอน และปฏิบัติกันอยู่ในเวลานั้นตั้งต้นแต่ลัทธิวิปัสสนาธุระ ทรงทราบสิ้นตำราที่พระอาจารย์เคยสอนเจ้านายมาแต่ก่อน เมื่อทรงสงสัยไต่ถาม พระอาจารย์ก็ไม่อาจชี้แจงถวายให้สิ้นสงสัยได้ ทูลแต่ว่าครูบาอาจารย์เคยสอนมาอย่างนี้เท่านั้น จึงทรงเห็นว่าเป็นอาจิณปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติที่เคยประพฤติตามกันมา) เป็นไปด้วยสัมโมหะงมงาย ก็เกิดท้อพระหฤทัยในวิปัสสนาธุระเช่นนั้น ออกพรรษาแล้วจึงเสด็จกลับมาประทับ ณ วัดมหาธาตุ ทรงตั้งต้นเรียนคันถธุระ เพื่อให้สามารถอ่านพระไตรปิฎกให้ทรงทราบได้ด้วยพระองค์เอง เมื่อทรงเรียนทราบแล้วได้ทรงสอบพระธรรมวินัยกับข้อปฏิบัติของบรรพชิตสงฆ์บางหมู่ในเวลานั้น ก็ทรงเห็นว่าผิดพลาดบกพร่อง ครั้นทรงไต่ถามศึกษาถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ได้มีมาแต่โบราณ ก็ได้ทรงทราบว่าอันตรธานมาแต่กรุงเก่าแล้ว ทรงสลดพระหฤทัยในการที่จะทรงเพศเป็นบรรพชิตต่อไป วันหนึ่งจึงทรงอธิษฐานพระหฤทัยเพื่อจะได้ทรงประสบพบวงศ์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่เดิม ก็ได้ทรงประสบและทรงเข้าสู่วงศ์นั้น ตั้งธรรมยุติกนิกายสืบมา ความข้อนี้มีกล่าวไว้ในคำประกาศเทวดางานฉลองยุคในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารว่า

"ครั้นเพลากลางวัน ๆ หนึ่ง เสด็จเข้าไปบรรทมอยู่ในอุโบสถวัดมหาธาตุ ทรงตั้งสัจจกิริยาธิษฐานบูชาแก่ศาสนารักขเทพยดาด้วยธูปเทียนมาลาทั้งสี่ทิศแปดทิศว่า ข้าพเจ้านี้อุทิศต่อพระผู้มีพระภาคออกบวชด้วยความเชื่อความเลื่อมใส มิได้เพ่งต่ออามิสสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีลาภยศความสรรเสริญ เป็นต้น ถ้าวงศ์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่พระสุคตทศพลยังมีเหลืออยู่ ณ ประเทศใดทิศใด ขอให้ได้ประสบฤๅให้ได้ยินข่าว ให้ได้ในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่เป็นดังนั้น ข้าพเจ้าก็จะเข้าใจว่าศาสนวงศ์นั้นสิ้นแล้ว ก็จะสึกเป็นฆราวาสไปรักษาศีลห้าศีลแปดตามสมควร ครั้นล่วงไปประมาณสักสองวันฤๅสามวัน ครั้งนั้นมีพระรามัญเถระองค์หนึ่ง เป็นผู้

ฉลาดในวินัยรู้พุทธวจนะชำนาญในอักขรุจจารณวิธีมากล่าวศาสนวงศ์แสดงชี้ให้เกิดความเลื่อมใส ท่านจึงได้รับเอาวินัยวงศ์นั้นไว้เป็นข้อปฏิบัติสืบมาในธรรมยุติกนิกาย ในศักราช ๑๑๘๗ ปีระกา สัปตศก (พ.ศ. ๒๓๖๘)"

ในคำประกาศนั้น แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับศาสนวงศ์นั้น เมื่อทรงผนวชพรรษาที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๖๘) และมิได้ระบุนามพระเถระรามัญนั้น วิธีทรงรับศาสนวงศ์ ก็คือทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ ตามแบบวิธีในศาสนวงศ์ของพระเถระนั้นและในคำประกาศนั้นแสดงไว้ครั้งเดียว แต่ในที่อื่นมีแสดงว่าได้ทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้งเช่น

ในลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสสรณ์ฝีพระโอษฐ์กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ แสดงตอนทรงตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกา ถอดใจความว่าเมื่อทรงตั้งอธิษฐานในพระอุโบสถ ขอให้ประสบพระพุทธสาวกแล้วล่วงมาได้สามวันพระเถระรามัญรูปหนึ่งได้เฝ้าทูลแถลงวินัยเฉลิมพระศรัทธา จึงทรงยกเป็นอุปัชฌาย์ทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ ต่อมาได้เสด็จกลับไปประทับวัดสมอราย ได้ทรงขุดลูกนิมิตตรวจ ก็ทรงแจ้งว่าเป็นสีมาวิบัติจึงทรงแสวงหาคณะสงฆ์เพื่อจะทรงอุปสมบทใหม่อีก ในเขตสีมาที่ถูกต้องก็ทรงได้คณะสงฆ์รามัญ ๑๘ รูป ผู้อุปสมบทในสีมากัลยาณี ในรามัญประเทศจึงทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทอีกในโบสถ์น้ำหน้าวัดที่เรียกในบัดนี้ว่าวัดราชาธิวาส **"เพื่อฆ่ากังขา ย้ำญัติซ้อนมอญไทย"**

ในมหาเถรานุปวัตติกถา พรรณนาประวัติสมเด็จพระวันรัต (พุทฺธสิริ ทับ)[๑] วัดโสมนัสวิหาร ที่สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (เขมาภิรโต ยัง) ได้

๑. ในประวัตินั้นว่าสมเด็จพระวันรัต (พุทฺธสิริ ทับ) ได้มาถวายตัวอยู่กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่วัดมหาธาตุ เมื่อท่านอุปสมบทได้พรรษาที่ ๒ ท่านเกิดเมื่อปีขาล จึงอ่อนกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒ ปี เมื่อท่านมาถวายตัวนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงทรงมีพรรษาที่ ๔

เรียบเรียงถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีความตอนพรรณนาอุปสมบทกรรมของท่านเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงคัดมาลงไว้ดังต่อไปนี้

"พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสั่งสอนชี้แจงโดยข้อปฏิบัติสิกขาบทวินัยบัญญัติต่าง ๆ ทรงแนะนำในพิธีอุปสมบทรามัญและอักขรพิธีโดยฐานกรณ์ ตามที่ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าถูกโดยแท้ ให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธายิ่ง ๆ ขึ้นไป ท่านก็เห็นตามพระกระแสที่ทรงแนะนำสั่งสอนนั้น จึงรับสั่งให้ไปนิมนต์พระอุดมญาณ ราชาคณะฝ่ายรามัญวัดชนะสงคราม มาเป็นพระอุปัชฌายะ กับภิกษุรามัญมาเป็นคณะปูรกะตามสมควร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ อุปสมบทใหม่ตามรามัญวิธี ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุนั้น ท่านจึงได้นามตามพระอุปัชฌายะให้โดยมคธภาษาว่า "พุทฺธสิริ" นับอุปสมบทเป็นครั้ง ๒ ภายหลังมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสกับท่านว่าพระองค์ท่านเป็นไทย สำเนียงและอักขระจะไม่ชัดเจนสนิทอย่างรามัญแท้ ถ้ากาลข้างหน้าเธอมีความรังเกียจเกิดขึ้นแล้วจะร้อนใจเมื่อภายหลัง เธอจะไปหาพระที่เป็นรามัญแท้มาสวดเสียใหม่ก็ตามอัธยาศัย ท่านได้พระกระแสรับสั่งอย่างนั้นแล้วจึงได้ไปที่วัดชนะสงคราม นิมนต์พระอุดมญาณ เป็นพระอุปัชฌายะ พระมหาเกิดหรือพระมหาเกื้อเปรียญในวัดนั้น เป็นพระกรรมวาจาจารย์พร้อมด้วยภิกษุรามัญทำอุปสมบทกรรมในพระอุโบสถวัดชนะสงครามเป็นครั้งที่ ๓ ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปประทับอยู่วัดราชาธิวาส ท่านได้ตามเสด็จขึ้นไปด้วย พอทราบข่าวว่าภิกษุรามัญเข้ามาปฏิญาณตนว่าได้บวชในพระอุโบสถที่พระอรหันต์ผูกพัทธสีมา จึงได้มีรับสั่งให้ไปนิมนต์พระสงฆ์รามัญเหล่านั้นมา ๑๘ รูป ทำอุปสมบทกรรมครั้งนี้หลายองค์ มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นประธาน ในแพหน้าวัดราชาธิวาส ด้วยทรง

เห็นว่าใช้แพทำอุปสมบทกรรมนี้ เป็นอุทกุกเขปสีมา เป็นสีมาอันบริสุทธิ์ คล้ายกับอุโบสถที่พระอรหันต์ผูกฉะนั้น นับเป็นอุปสมบทกรรมของท่านครั้งที่ ๔ ภายหลังท่านมานึกไม่สู้ชอบใจพระกรรมวาจาจารย์ของท่าน ๆ จึงขึ้นไปเมืองประทุมธานีนิมนต์ภิกษุรามัญ ประชุมกันที่แพหน้าวัดปรัก ทำอุปสมบทกรรมอีกครั้งหนึ่งนับเป็นครั้งที่ ๕ ภายหลังมีรับสั่งว่าที่ทำอุปสมบทกรรมรามัญแล้วนั้น เป็นแต่ทำทัฬหีกรรมสวดญัตติจตุตถกรรมเท่านั้น หาได้สวดบุพพกิจไม่ ทรงสงสัยว่าจะไม่เป็นอันทำ จึงรับสั่งให้พร้อมกันทำเสียใหม่อีกครั้งหนึ่ง ครั้งนี้ท่านไม่อยู่ ครั้นท่านกลับมาท่านจึงไปที่วัดดอนกระฏี นิมนต์ภิกษุรามัญมาประชุมที่แพหน้าวัด ทำอุปสมบทกรรมอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นวาระที่ ๖ เมื่อท่านไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ครั้นไหว้พระแล้วจึงมารำพึงไปว่า พระเจดีย์องค์นี้เป็นของใหญ่โตมากเป็นที่สำคัญหลักฐานแห่งพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ผู้ที่สร้างนั้นสร้างเฉพาะพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าปฏิญาณตนว่าเป็นอุปสัมบันภิกษุเฉพาะต่อพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น นับเป็นอุทิศบรรพชาเป็นครั้งที่ ๗ ด้วยประการดังนี้ อุปสมบท ๗ ครั้งนี้ท่านเล่าให้ฟังเอง ข้าพเจ้าไม่ได้ไต่ถามท่านจึงไม่ได้ความละเอียด จึงได้กล่าวไว้โดยสังเขปตามที่ได้ทราบ”

ในพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เมื่อก่อนเสวยราชย์ พระนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีความตอนหนึ่งแสดงตามพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหนังสือเรื่องวัดสมอรายว่า “การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาคันถธุระผิดกับผู้อื่น ด้วยตั้งพระหฤทัยจำนงแต่จะเรียนพระพุทธศาสนาให้รอบรู้อย่างถ่องแท้ มิได้หมายจะมีตำแหน่งฐานันดรอย่างใดในสังฆมณฑล เพราะฉะนั้น เมื่อทรงทราบภาษามคธถึงสามารถอ่านพระไตรปิฎกเข้าพระหฤทัยได้โดยลำพังพระองค์ ก็ทรงพยายาม

พิจารณาหลักฐานพระพุทธศาสนาต่อมา ฯลฯ ยิ่งทรงพิจารณาไปก็ยิ่งทรงเห็นวิปลาสคลาดเคลื่อนและเป็นมาช้านานแล้ว ก็เกิดวิตกขึ้นในพระหฤทัยว่าหรือสมณวงศ์ที่สืบเนื่องมาจากพระอริยสาวกของพระพุทธเจ้าจะสูญเสียแล้ว การที่พระองค์ทรงผนวชได้สมาทานว่าจะประพฤติตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ถ้าทรงประพฤติวัตตปฏิบัติต่อไปในทางที่ผิดพระพุทธบัญญัติ เห็นว่าลาผนวชออกเป็นอุบาสกจะดีกว่า ในขณะเมื่อกำลังทรงพระวิตกดังว่ามา และยังไม่เห็นทางที่จะแก้ไข ได้กิตติศัพท์ทราบถึงพระกรรณว่ามีพระเถระมอญองค์หนึ่ง (ชื่อซาย นามฉายาว่า พุทฺธวํโส) บวชมาแต่เมืองมอญมาอยู่ ณ วัดบวรมงคล ได้เป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธมุนี เป็นผู้ชำนาญพระวินัยปิฎก และประพฤติวัตตปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จึงเสด็จไปทรงทำวิสาสะสนทนากับพระสุเมธมุนี ๆ ทูลอธิบายระเบียบวัตตปฏิบัติของพระมอญคณะ (กัลยาณี) ที่ท่านอุปสมบทให้ทรงทราบโดยพิสดาร ทรงพิจารณาเห็นไม่ห่างไกลจากพระพุทธบัญญัติเหมือนอย่างวัตตปฏิบัติของพระสงฆ์สยามก็ทรงยินดี ด้วยทรงตระหนักพระหฤทัยว่า สมณวงศ์ไม่สูญเสียแล้วเหมือนอย่างทรงพระวิตกอยู่แต่ก่อน ก็ทรงเลื่อมใสใคร่จะประพฤติวัตตปฏิบัติตามแบบพระมอญ แต่มีความขัดข้องด้วยเสด็จประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ฯ อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช จะทรงประพฤติให้ผิดกับระเบียบแบบแผนของพระสงฆ์ในวัดนั้นก็จะเป็นการละเมิด และคนทั้งหลายอาจจะเกิดความเข้าใจผิดต่อไป จึงเสด็จย้ายไปประทับ ณ วัดสมอราย เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ เหมือนอย่างเคยเสด็จประทับเมื่อพรรษาแรกทรงผนวช เวลานั้นมีพระภิกษุหนุ่มเป็นเจ้าบ้าง เป็นลูกผู้ดีบ้างที่ได้ถวายตัวเป็นสิสสานุศิษย์ ศึกษาอยู่ในพระสำนักและเลื่อมใสในพระดำริอีกราว ๖ รูปตามเสด็จไปอยู่วัดสมอรายก็มี อยู่วัดอื่นเป็นแต่ไปประชุม ณ วัดสมอรายก็มี จึงเริ่มเกิดเป็นคณะพระสงฆ์ ซึ่งแสวงหาสัมมาปฏิบัติอันมาได้นามในภายหลังว่า “ธรรมยุติกา” แต่นั้นเป็นต้นมา”

ในเรื่องพระราชประวัติ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (ในหนังสือวชิรญาณเล่ม ๒ ฉบับที่ ๘ จ.ศ. ๑๒๔๗) ได้แสดงการทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ไว้ ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ จ.ศ. ๑๑๘๗ มีข้อความเช่นเดียวกับในคำประกาศเทวดาที่ยกมากล่าวแล้วข้างต้น ครั้ง ๒ เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๒ ในการกสงฆ์ ๑๘ รูป ที่วัดสมอราย ปรารภเหตุสีมาวิบัติเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสสรณ์ที่ถอดความมาไว้ข้างต้น

ตามหนังสือที่อ้างมานี้ สรุปความว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พร้อมทั้งพระผู้ศิษย์หลวงเดิมหลายรูป ได้ทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ในพระสงฆ์รามัญหลายครั้งในสีมาบนบกก่อน ภายหลังในสีมาในน้ำ แม้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระศิษย์หลวงเดิม) ก็ได้ทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้ง ดังที่ตรัสเล่าไว้ใน **กาลปวัตติกถาเถราปทาน** (พระประวัติตรัสเล่า) ได้ทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุครั้งแรกเมื่อวันศุกร์ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๘ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ ครั้นอุปสมบทแล้ว ก็อุตส่าห์ทำอุปัชฌายวัตร ปฏิบัติอาจารย์อุปัชฌาย์ ศึกษาข้อวินัยก็ไม่ได้ความเลื่อมใสในสำนักแห่งท่านเหล่านั้น ด้วยพระอุปัชฌาย์นั้นเป็นพระธรรมกถึก ไม่ใช่ฝ่ายวินัยธร ท่านก็บอกเปิดว่าศาสนธรรมคำสั่งสอนนั้น ทรุดเสื่อมอันตรธานมาเสียนานแล้ว มิได้มีผู้นำมาปฏิบัติสิ้นกาลนาน ถ้าจะใคร่รู้จงพลิกดูในใบลานที่ท่านจดเขียนไว้นั้นเถิด ครั้นได้ทรงทราบดังนั้น ก็ทรงสิ้นความเลื่อมใส ครั้งนั้นลัทธิธรรมวรยุตพึ่งเกิดขึ้น ยังมิได้แพร่หลายถึงฆราวาส ยังตั้งอยู่แต่ในหมู่บรรพชิตบริษัท ครั้นทรงได้ยินกิตติศัพท์ก็ทรงพลอยส้องเสพศึกษา ทรงได้ความเลื่อมใสศรัทธาว่าเป็นแก่นสารก็ทรงถือเพศประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวรยุต ณ วันพฤหัสบดี แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๙ ภายในพรรษานั้นเอง ต่อมาครั้งหนึ่งได้ทรงฟังพระมหาเถรเจ้าแสดงธรรมกถาพรรณนาคุณแห่งพรหมจรรย์

ไพเราะวิจิตรไปด้วยอนุสนธิ์และเนื้อความยากที่จะพรรณนา ได้ทรงเล่าตามที่ทรงกำหนดไว้ได้โดยลำดับ ในตอนหนึ่งตรัสเล่าอ้างว่าเป็นคำของพระมหาเถรเจ้าว่า "ท่านจึงแสดงต่อไปให้เกิดความสังเวชว่า พรหมจรรย์แห่งเราท่านทุกวันนี้ คิดดูก็คล้ายกับอุทิศบรรพชาแห่งปุกกุสาติกุลบุตรและอุทิศบรรพชาแห่งพระนางมหาปชาบดีโคตมี เมื่อยังไม่ได้อุปสมบทคนทั้งสองนี้ได้อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค โกนผมและหนวดนุ่งผ้ากาสายะถือเอาเพศบรรพชาด้วยตน เที่ยวตามหาพระศาสดาไปเพื่อจะขออุปสมบทบรรพชาของคนทั้งสองนี้ นักปราชญ์ก็สรรเสริญเรียกว่าอุทิศบรรพชา ก็แต่พระผู้มีพระภาคปรินิพพานมาจนถึงกาลบัดนี้ กาลก็ล่วงไปถึง ๒๓๐๐ ปีเศษแล้ว ข้อปฏิบัติศาสนวงศ์จะตกลงสืบต่อกันมาได้จนทุกวันนี้ หรือจะสูญสิ้นเสียแล้วในระหว่างนี้ก็รู้ยาก คำอันหนึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า *"ดูก่อนอานนท์ ผิแลว่ามาตุคามไม่ได้บรรพชาเป็นอนาคาริยสภาพในตถาคตธรรมวินัยแล้ว พรหมจรรย์จักเป็นของดำรงอยู่ได้นาน สัทธรรมทั้ง ๓ ประการจะพึงตั้งอยู่ได้ตลอดพันปี กาลใดแลมาตุคามได้บวชแล้วในตถาคตธรรมวินัย กาลนั้นพรหมจรรย์ก็จักเป็นของไม่ตั้งอยู่สิ้นกาลนาน สัทธรรมก็จักไม่ประดิษฐานอยู่จนสิ้นพันปี จักตั้งอยู่ได้เพียงห้าร้อยปีเป็นกำหนดแท้จริง"* นี้เป็นคำมาในบาลีขันธกวินัย ในอรรถกถาสัมปสาทนียสูตรเป็นต้น ท่านพรรณนาแก้ไว้ พระศาสนาจะประดิษฐานอยู่ได้ห้าพันปี พ้นคำรบห้าจะไม่มีภิกษุทรงปาฏิโมกข์เป็นอธิบดีดำรงพระศาสนา พระเถรเจ้าท่านติเตียนว่า ที่กำหนดกาลกำหนดบุคคลลงมานั้นไม่ชอบกล ศาสนาพระทศพลเป็นของประเสริฐยากที่จะเกิดขึ้นในโลก ถ้าพระปริยัติยังมีผู้รู้ผู้เข้าใจอยู่แล้วก็อาจทำข้อปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้ เมื่อข้อปฏิบัติอันปฏิปันนกบุคคลยังให้เป็นไปอยู่ ปฏิเวธก็จะพึงมีขึ้นได้ในภายหลัง เหตุดั่งนั้นท่านจึงได้แสดงคำอุปมาเปรียบเทียบไว้ว่าพระปริยัตินี้เปรียบเหมือนด้วยเขื่อนขอบสระที่เป็นของเก่า ถ้าคนไปมา

ได้เห็นยังรู้ว่าที่นี้เป็นสระเก่าอยู่เพียงใดแล้ว พระศาสนาก็ยังชื่อว่ายังเป็นไปอยู่เพียงนั้น เพราะว่าบุคคลกระหายน้ำเดินทางมาจะเที่ยวขุดแสวงหาน้ำในที่เนินดอนหรือในที่ที่มีกรวดศิลามากเป็นต้น ก็จะเหน็ดเหนื่อยลำบากตนไม่ได้น้ำดังปรารถนา ถ้าไปขุดในที่สระเก่าที่มีขอบแนวยังเหลืออยู่พอคนเดินไปมาได้สังเกตรู้ว่าที่นี่เป็นที่สระเก่าที่นั่นจะได้น้ำมากกว่าที่ทั้งปวง วิสัยคนเดินทางกระหายน้ำแล้วจะไม่คิดแสวงหาน้ำนั้นไม่ชอบ แท้จริงศาสนวงศ์ฝ่ายวินัยปฏิบัติได้นำมานาน กาลก็ไกลถึงเพียงนี้แล้ว ถ้าหากยังเหลืออยู่ก็เป็นลาภของเราผู้ปฏิบัติ เพราะพรหมจรรย์นั้นตั้งอยู่ในเขตจะเป็นอุปการแก่ทางสวรรค์ นฤพาน ถ้าสูญสิ้นเสียแล้วก็เสมอตัวไม่เป็นโทษเป็นบาปอันใด เหมือนกับอุทิศบรรพชาแห่งปุกกุสาติ ฉะนั้น" เมื่อได้ทรงสดับดังนี้ก็ได้ทรงเห็นจริง ได้เสด็จไปทรงทำอุทิศบูชาต่อหน้าพระธาตุเจดีย์กับภิกษุ ๕ รูป ได้มีนั่งเป็นพยาน ณ วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๙ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๘๒ ได้ทรงประกอบกิจชำระอุปสมบทกรรมถ้วนเบญจมวาร

เรื่องตามพระประวัติตรัสเล่านี้ แม้มิใช่พระราชประวัติโดยตรง แต่ก็ส่องให้ทราบถึงพระราชอัธยาศัยและพระราชจรรยา เพราะพระมหาเถรเจ้าผู้พรรณนาคุณแห่งพรหมจรรย์นั้น พึงสันนิษฐานได้โดยส่วนเดียวว่า คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ พระองค์ไม่ทรงเชื่อถือคติศาสน-อันตรธาน จึงได้ทรงแสวงปฏิบัติในศาสนวงศ์ที่บริสุทธิ์ และได้ทรงมุ่งปฏิบัติให้ถูกต้องจริง ๆ จึงได้ทรงชำระอุปสมบทกรรมให้บริสุทธิ์ดังที่กล่าวมาข้างต้น เคยได้ยินท่านเล่าว่า ได้ทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้ง และในที่สุดได้เสด็จไปทรงทำอุทิศบรรพชาที่พระปฐมเจดีย์

อนึ่ง ในประวัติธรรมยุติกนิกายที่พระเถระธรรมยุตชาวกรุงกัมพูชารูปหนึ่งเขียนเป็นภาษาเขมรให้มา ตอนหนึ่งแปลว่า

"ครั้นเวลาผ่านไปได้ ๓ วัน อันยังไม่สิ้นกำหนดที่ทรงอธิษฐานไว้

ก็มีพระเถระรามัญวงศ์รูปหนึ่ง มีนามว่า พระสุเมธาจารย์ เป็นผู้ฉลาดในพระวินัย รู้พระพุทธพจน์และชำนิชำนาญในอักขรุจจารณวิธีมาแสดงพุทธศาสนาวงศ์ชี้แจงให้เห็นชัดว่า วงศ์บรรพชาอุปสมบทนี้มีเชื้อสายมาจากพระอนุรุทธเถระ มีพระวิหารสีมา พระอริยะ ตั้งมั่นอยู่ในเมืองมอญไม่เคยเคลื่อนคลาด เชื้อสายนี้เชื่อมโยงกันมาจนถึงพระอุปัชฌาย์ของพระสุเมธาจารย์นี้ ๘๘ ชั่วคนแล้ว จึงทรงเลื่อมใสรับเอาวินัยวงศ์นั้นไว้เป็นแนวปฏิบัติต่อมา พระองค์ทรงประกอบด้วยมหาวิริยะศึกษาพระไตรปิฎกพระปริยัติธรรมอันประเสริฐ”

ฯลฯ

“ครั้นถึงวัน ๑๕ ฯ ๔ ปีฉลู เอกศก[๑] มีพระสงฆ์ลังกาวงศ์ผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติประมาณ ๒๘ รูป เข้ามาสู่วัดสมอรายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซักถามถึงแนวปฏิบัติ ๕ หมวด เมื่อได้รับคำตอบอันถูกต้อง และว่าท่านเหล่านั้นมาจากถูปารามวิหารอันเป็นสีมาที่พระมหินทเถระผูกไว้ ก็ทรงมีพระศรัทธาเลื่อมใสจึงนิมนต์พระสงฆ์ลังกาทั้ง ๒๗ รูป เป็นคณะปูรกะ ทรงอุปสมบทอีกครั้งหนึ่งเป็นครั้งที่ ๒ ในนทีสีมาหน้าวัดราชาธิวาส เสร็จแล้ว ได้รับสถาปนาเป็นพระราชาคณะ ทรงตาลปัตสีแสด พื้นตาดเป็นเครื่องหมายยศ มีฐานาภายใน ๑๐ รูป เป็นบริษัท”

“ครั้น จ.ศ. ๑๑๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๙) ปีวอก อัฐศก สมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงสร้างวัดบวรนิเวศ ฯ และวัดบรมนิวาสแล้ว สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จึงทรงประชุมบริษัท ๕๐ รูป ผูกสีมาทั้ง ๒ วัดเป็นสีมาที่มีน้ำเป็นนิมิต[๒] ตามพระวินัยวงศ์ของธรรมยุติกา เพื่อเป็นที่บรรพชา

---

๑. จ.ศ. ๑๑๙๑ (ตามวรรคต้นที่มิได้คัดมา) ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๒

๒. สีมาวัดบวรนิเวศวิหาร ที่ทรงผูกใหม่เป็นครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๐ กำหนดนิมิต ๖ แห่ง มีสัณฐานดุจตะโพน มีบ่อน้ำเป็นนิมิต ๒ แห่ง

อุปสมบทกุลบุตรและเป็นที่ทำสังฆกรรมทั้งปวง"

ตามประวัติที่คัดมาข้างบนนี้ คำว่า "ลังกาวงศ์" จะหมายถึงชาวลังกาหรือสมณวงศ์ยังเป็นปัญหา ถ้าหมายถึงสมณวงศ์ก็คงเป็นพระสงฆ์รามัญสายสีมากัลยาณีนั้นเอง ที่กล่าวว่าเข้ามา ๑๘ รูป เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๒ และที่กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงสร้างวัดบวรนิเวศ ฯ และวัดบรมนิวาสนั้นอาจจะกล่าวไปตามที่เข้าใจ แต่ที่กล่าวถึงลังกาวงศ์นั้นสะกิดใจให้คิดว่า บัดนี้การออกสำเนียงสวดกรรมวาจาและสวดมนต์ในคณะธรรมยุตใช้ตามเค้าลังกาจะใช้มาแต่เมื่อไร ไม่อาจจะถามใครได้ในบัดนี้ แต่เมื่อทรงอุปสมบทใหม่ในพระสงฆ์รามัญในชั้นแรก น่าจะใช้ตามเสียงรามัญ ในประวัติสมเด็จพระวันรัต (พุทฺธสิริ ทับ) ที่คัดมาข้างต้นก็เล่าว่า เมื่อสมเด็จพระวันรัต (พุทฺธสิริ ทับ) อุปสมบทใหม่ตามรามัญวิธีได้ทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ภายหลังรับสั่งว่าทรงเป็นไทย สำเนียงและอักษรจะไม่ชัดเจนสนิทอย่างรามัญแท้ จึงทรงแนะให้ท่านไปหาพระที่เป็นรามัญแท้มาสวดใหม่ ตามเรื่องที่เล่านี้แสดงว่าใช้ตามรามัญ จึงน่าลงสันนิษฐานว่ามายุติใช้ตามเค้าลังกาในภายหลัง ในเมื่อได้ทรงสอบสวนแล้ววางแบบการออกเสียงให้ถูกตามฐานกรณ์ และตามรับรองของนักปราชญ์ทางนิรุกติบาลีทั้งปวง ซึ่งฟังดูคล้ายเค้าลังกา แต่หาได้เหมือนทำนองลังกาทีเดียวไม่

ตามพระราชประวัติที่กล่าวมานี้ แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีพระราชอัธยาศัยโปรดทำถูกและทำจริง เมื่อเสด็จออกทรงผนวชก็ทรงปรารถนาเพื่อผนวชเป็นอุปสัมบันภิกษุในศาสนวงศ์ ที่สืบเนื่องมาจากพระสุคตทศพลโดยแท้จริง จึงทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้ง จนทรงแน่พระทัยว่า ได้ทรงพบศาสนวงศ์ที่สืบเนื่องมาถูกดีที่สุดอันจะพึงหาได้ และได้ทรงเล่าเรียนภาษาบาลีแตกฉาน ทรงสามารถอ่านทราบพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติไว้แล้ว

ได้ทรงประพฤติปฏิบัติโดยเคร่งครัด ลบล้างความเห็นของบุคคลบางหมู่ผู้เห็นว่าพระธรรมวินัยเป็นของสำหรับพระอริยเจ้าบ้าง คนในบัดนี้เกิดในสุดท้ายภายหลังในกลียุค ไม่อาจจะประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยได้บ้าง เพราะความเห็นเช่นนั้นไม่ถูกต้อง เพราะพระธรรมวินัยนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติเพื่อให้สามัญชนนี้เองประพฤติปฏิบัติ และไม่จำกัดกาลว่าจะต้องเป็นเวลาในพุทธกาลหรือภายหลังใกล้ ๆ พุทธกาลเท่านั้นจึงประพฤติปฏิบัติได้ เพราะธรรมเป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล และพระพุทธเจ้าของเราก็เกิดและตรัสรู้ในกลียุคนี้เอง และได้ตรัสแก่สุภัททปริพพาชกเมื่อใกล้จะปรินิพพาน ดังกล่าวไว้ในมหาปรินิพพานสูตร แปลความว่า *"สุภัททะ อริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่ได้ในธรรมวินัยใด สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็ไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น แต่อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ในธรรมวินัยใด สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็ได้ในธรรมวินัยนั้น สุภัททะ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ในธรรมวินัยนี้แล สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ จึงได้ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ปวาทะคือลัทธิอื่นว่างจากสมณะทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง สุภัททะ ภิกษุเหล่านี้พึงอยู่โดยชอบ โลกก็ไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย"* ดังนี้ ฉะนั้นความเห็นดังกล่าวมาก็ดี ความเชื่อถือในคติปัญจอันตรธานก็ดี จึงไม่ถูกตรงกับหลักธรรมที่แท้จริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ไม่ทรงเห็นและทรงเชื่อถืออย่างนั้น ทรงประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยนำขึ้น จนมีผู้อื่นหันมาประพฤติปฏิบัติกันเป็นอันมาก จนถึงบัดนี้ จึงชื่อว่าได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ทั้งทางปริยัติ ทั้งทางปฏิบัติ จะคัดพระราชประวัติ พระนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพมาลงไว้ตอนหนึ่งต่อไปนี้:-

"ตรงนี้จะกล่าวถึงเรื่องวัตตปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยในสมัยนั้นแทรกลงสักหน่อย มีเรื่องตำนานเล่ากันมาแต่โบราณ (จะเป็นตำนานเกิดขึ้นในเมืองมอญหรือในเมืองไทยหาทราบไม่) ว่าเมื่อพระสงฆ์ลังกาวงศ์

เชิญพระไตรปิฎกมาจากลังกาทวีปนั้น เรือมาถูกพายุพัดพลัดกันไปเรือลำที่ทรงพระวินัยปิฎกพลัดไปเมืองมอญ เรือที่ทรงพระสุตตันตปิฎกพลัดมาเมืองไทย เรือทรงพระอภิธัมมปิฎกพลัดไปเมืองพม่า ตำนานนี้อาจจะเป็นอุปมาไม่มีมูลทางพงศาวดาร แต่มีความจริงปลาดอยู่ที่พระสงฆ์ในเมืองมอญถือเอาพระวินัยปิฎกเป็นสำคัญ ฝ่ายพระสงฆ์ทางเมืองไทยถือพระสุตตันปิฎกเป็นสำคัญ พม่าถือพระอภิธัมมปิฎกเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ไทยชำนาญการแสดงธรรม แต่มิใคร่เอาใจใส่ในการปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัดนัก เป็นเช่นนั้นมาแต่โบราณ มิใช่ว่าพระสงฆ์ไทยจะเป็นอลัชชีหรือไม่มีความรู้นั้นหามิได้ แต่มามีเสียอยู่อย่างหนึ่งที่พระสงฆ์ไทยเชื่อถือคติปัญจอันตรธาน ในบริเฉทท้ายคัมภีร์ปฐมสมโพธิเกินไป (เป็นคัมภีร์แต่งในลังกาทวีป) ในบริเฉทนั้นอ้างว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่าเมื่อถึงกลียุค (คือยุคปัจจุบัน) พระพุทธศาสนาจะเสื่อมลงเรื่อยไปสติปัญญาและความศรัทธาอุตสาหะของคนทั้งหลายก็จะเลวลงทุกที จนไม่สามารถรักษาพระธรรมวินัยไว้ได้ ที่สุดเมื่อพุทธศักราชใกล้จะถึงห้าพันปีแม้พระสงฆ์ก็จะมีแต่ผ้าเหลืองคล้องคอหรือผูกข้อมือไว้พอรู้ว่าเป็นพระเท่านั้นคติตามคัมภีร์นี้เป็นเหตุให้เชื่อกันว่า พระพุทธศาสนาที่เราถือกันมีแต่จะเสื่อมไปเป็นธรรมดาพ้นวิสัยที่จะคิดแก้ไขให้คืนดีได้ เมื่อเช่นนั้นก็พยายามรักษาพระธรรมวินัยมาแต่เพียงเท่าที่สามารถ จนเกิดคำพูดว่า "ทำพอเป็นกิริยาบุญ" ด้วยเชื่อคติที่กล่าวมานี้ (ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ได้เคยสนทนากับพระมหาเถระที่เชื่อถือคติปัญจอันตรธานอย่างว่าหลายองค์) แม้ปรากฏในเรื่องพงศาวดารว่าได้มีการ "ฟื้นพระศาสนา" มาเป็นครั้งเป็นคราว เช่นชำระทำสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อรัชกาลที่ ๑ นั้นก็ดี การฟื้นพระศาสนาที่ทำมานั้นเป็นแต่ฟื้นความรู้ หาได้ฟื้นถึงการปฏิบัติไม่ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งระเบียบวัตรปฏิบัติอย่างธรรมยุติกา จึงเป็นการฟื้นพระศาสนาส่วนที่บกพร่องของพระสงฆ์สยาม

มาแต่โบราณ หรือว่าอีกนัยหนึ่งก็คือทรงแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยให้สมบูรณ์ ทั้งพระธรรมและวินัย เพราะฉะนั้น คติธรรมยุติกาที่ทรงตั้งขึ้น จึงดีกว่าคติเดิมทั้งที่พระมอญและพระไทยถือกันมาแต่ก่อน”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จออกผนวชทรงปฏิบัติถูกปฏิบัติตรงและทรงปฏิบัติจริง เป็น**ธรรมทายาท** (ทายาทแห่งธรรม) ไม่ได้ทรงมุ่งลาภยศสักการะ ที่เรียกว่า**อามิสทายาท** (ทายาทแห่งอามิส) และทรงเป็น**การณวสิกะ** (ผู้เป็นไปในอำนาจแห่งเหตุ) จึงทรงอนุวัตรตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดให้เข้าแปลหนังสือถวายและโปรดให้ทรงรับสมณศักดิ์เป็นต้นดังนี้:-

พ.ศ. ๒๓๖๙ พรรษาที่ ๓ ทรงเข้าแปลหนังสือในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยได้ ๕ ประโยค ก็ขอพระราชทานหยุด

พ.ศ. ๒๓๗๒ พรรษที่ ๖ ในลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสสรณ์ ฝีพระโอษฐ์กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ฯ ว่าโปรดให้ทรงรับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ความข้อนี้ปรากฏในโคลงบทต่อไปนี้ :-

“ไผทโกรมโสมนัสน้อม สถาปนา
ฟ้ามกุฎเป็นราชา คณะตั้ง
ฉลูศกหกพรรษา สมณศักดิ์ สมแฮ
ดีเด่นเป็นเปรียญทั้ง ทั่วผู้บูชา”

แต่ในเรื่องพระราชประวัติ ฯ พระนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพแสดงไว้ที่เชิงหน้าว่า “ทรงตั้งเมื่อปีใดไม่ทราบแน่ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว สา) วัดราชประดิษฐ์ ฯ ท่านเล่าแต่ว่าวันหนึ่งเสด็จเข้าไปถวายเทศน์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสว่า “ชีต้นบวชมานานแล้ว ควรเป็นราชาคณะได้ แล้วพระราชทานพัดแฉกพื้นตาดให้ทรงถือเป็นพัดยศต่อมา”

ในเรื่องพระราชประวัตินั้นเล่าว่า ได้เสด็จกลับไปประทับวัด

สมอรายใน พ.ศ. ๒๓๗๒ นั้น

พ.ศ. ๒๓๗๙ พรรษที่ ๑๓ โปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเสมอเจ้าคณะรอง แล้วเชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร

เหตุที่โปรดให้เชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารนั้น มีประจวบกันหลายประการตามที่มีเล่าไว้ในที่ต่าง ๆ ดังนี้:-

ในเรื่องพระราชประวัตินั้นเล่าว่า "เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับไปอยู่วัดราชาธิวาสนั้น พระสงฆ์ซึ่งถือวัตตปฏิบัติอย่างธรรมยุติกามีจำนวนเพียงสัก ๒๐ รูป ตามเสด็จไปอยู่วัดราชาธิวาสบ้าง คงอยู่วัดมหาธาตุ หรืออยู่วัดอื่นบ้าง แต่เมื่อพระเกียรติคุณที่ทรงเชี่ยวชาญพระไตรปิฎกและพระปฏิภาณในการแสดงพระธรรมเทศนาเลื่องลือแพร่หลาย ก็มีพระภิกษุสามเณรมหานิกายพากันไปถวายตัวเป็นศิษย์แล้วเลยบวชเป็นธรรมยุติกามากขึ้น และพวกคฤหัสถ์พากันเลื่อมใสไปถือศีลฟังธรรมมากขึ้นโดยลำดับ จนที่วัดราชาธิวาสเกิดเป็นสำนักคณาจารย์แห่งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชาคณะ ถึงกระนั้นการทรงทำความเจริญให้เกิดขึ้น ณ วัดราชาธิวาสก็เป็นเหตุให้พวกศัตรูมีจิตริษยายิ่งขึ้น ถึงกล่าวแสดงความสงสัยว่าที่คนพอใจไปวัดราชาธิวาสกันมากนั้น เพราะประสงค์จะยกย่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทางการเมือง ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรงระแวงสงสัยในส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ทรงรำคาญพระราชหฤทัยที่เกิดกล่าวกันเช่นนั้นแพร่หลาย จึงตรัสปรึกษาสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เมื่อยังเป็นที่พระยาศรีพิพัฒน ฯ กราบทูลความเห็นว่า ถ้าโปรด ฯ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาอยู่เสียใกล้ ๆ ความสงสัยนั้นระงับไปเอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย เผอิญมี

กรณีย์เหมาะแก่พระราชประสงค์ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชาคณะแต่ยังไม่ได้ครองวัดและเวลานั้นพระราชาคณะตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพทรงสร้างใหม่ที่ในพระนครว่างอยู่ จึงโปรด ฯ ให้เลื่อนสมณศักดิ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเสมอเจ้าคณะรอง แล้วเชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร”

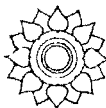
ในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารเล่าว่า “ตามพระราชดำรัสเล่าแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนแต่จะเสด็จมาครองวัดนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เสด็จเข้าไปเลือกของในพระราชวังบวร ฯ มีพระประสงค์สิ่งใดพระราชทานให้นำมาได้ ข้อนี้มีหลักฐานสมจริง พระไตรปิฎกฉบับวังหน้าที่วัดมีกรอบแลผ้าห่อสายรัดอันวิจิตร กรอบเป็นทองคำลงยาก็มี เป็นถมตะทองก็มี เป็นงาสลักก็มีประดับมุกก็มี เป็นของประณีต เกินกว่าทำสำหรับถวายวัด เข้าใจว่าเป็นหนังสือที่ทรงสร้างไว้สำหรับพระราชวังบวร ฯ อ่างศิลาที่วัดเป็นชนิดเดียวกันกับอ่างที่เห็นในพระบรมมหาราชวังชั้นใน ของเหล่านี้บางทีทรงเลือกเอามาในครั้งนั้นก็ได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศวิหาร แลโปรดให้เสด็จเข้าไปทรงเลือกของในพระราชวังบวร ฯ ก่อนนั้น เข้าใจว่าเป็นวิธีทรงดำเนินพระราโชบายดังจะประกาศให้รู้ว่า ทรงเทียบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ในฐานะกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เพื่อป้องกันความสำคัญผิดในการสืบราชสมบัติ วัดนี้ชื่อวัดบวรนิเวศ เทียบกันได้กับบวรสถาน น่าจะได้พระราชทานในครั้งนี้ เมื่อปีเถาะ จ.ศ. ๑๑๙๓ ในหมายรับสั่งยังเรียกว่าวัดใหม่ ครั้นเมื่อปีมะโรง จ.ศ. ๑๒๐๖ เรียกกันว่าวัดบวรนิเวศแล้ว อีกอย่างหนึ่งโวหารสั้นเรียกว่าวัดบนเทียบกันได้กับวังบน ฯ” ความข้อนี้ ก็สมกับในเรื่องพระราชประวัติ

ตามที่เล่าว่า เมื่อแห่เสด็จมาจากวัดราชาธิวาส ตามประเพณีแห่พระราชาคณะไปครองวัดนั้น โปรด ฯ ให้จัดกระบวนเหมือนอย่างแห่เสด็จพระมหาอุปราช

เมื่อเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว ก็ทรงได้อิสรภาพในการปฏิบัติลัทธิพิธีธรรมยุตได้โดยเอกเทศ เพราะเมื่อประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุก็ดี ที่วัดสมอรายก็ดี เพียงประทับอาศัยอยู่กับพระสงฆ์เนวาสิกะ (หมู่เจ้าอาวาส) ครั้นได้ทรงครองวัดเป็นอิสระโดยส่วนหนึ่งแล้วก็ได้จัดการศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัย และทรงตั้งขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ไว้เป็นอันมาก ได้มีผู้มาบวชปฏิบัติเป็นธรรมยุตมากขึ้น จนถึงขยายออกไปตั้งสำนักต่างขึ้นโดยลำดับ

อนึ่ง ประมาณ พ.ศ. ๒๓๙๑ ได้มีผู้นำพระพุทธรูปศิลาสมัยศรีวิชัยหน้าพระเพลาหนึ่งคืบสี่นิ้ว สูงตลอดพระรัศมีหนึ่งศอกมีเศษไม่ถึงนิ้วมาถวาย ทรงถวายพระนามว่า **พระไพรีพินาศ**

พ.ศ. ๒๓๙๔ พรรษาที่ ๒๗ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระราชวงศ์และเสนาบดีพร้อมกันทูลอัญเชิญให้ทรงลาผนวชไปทรงปกครองบ้านเมือง ทรงเห็นแก่ความสงบสุขของบ้านเมืองอันเป็นที่ตั้งของพระศาสนาเป็นข้อสำคัญ จึงทรงลาผนวชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบพระราชสันตติวงศ์เป็นรัชกาลที่ ๔ เรียกพระนามโดยย่อว่า *“พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”* ทรงทะนุบำรุงบ้านเมืองและพระศาสนาให้เจริญสืบต่อมาจนสิ้นรัชกาล

พระมุเตาเจดีย์ เมืองหงสาวดี หรือพะโค

สีมากัลยาณี เมืองหงสาวดี

อุทกุกเขปสีมา หรือ แพโบสถ์น้ำ ใช้เป็นสถานที่อุปสมบท หน้าวัดกัลยาณี นครโคลัมโบ ประเทศศรีลังกา

รุวันวะลิเสยะเจดีย์ เมืองอนุราธปุระ ศรีลังกา

-๓

ศาสนวงศ์พระสงฆ์นิกายสีมากัลยาณี

ได้กล่าวแล้วว่านิกายสงฆ์คณะธรรมยุตได้สืบวงศ์บรรพชาอุปสมบทมาแต่พระสงฆ์นิกายสีมากัลยาณีในรามัญประเทศ เพื่อให้ทราบเรื่องชัดเจนจะกล่าวถึงเรื่องพระสงฆ์นิกายสีมากัลยาณีนั้นต่อไป

พระสงฆ์นิกายสีมากัลยาณีนี้ หมายถึงพระภิกษุสงฆ์ผู้อุปสมบทในสีมาชื่อว่ากัลยาณีในรามัญประเทศ สีมากัลยาณีนี้พระเจ้าหงษาวดีพระนามว่า **รามาธิบดี มหาปิฎกธร** หรือ**ธรรมเจดีย์** (ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๑๕-๒๐๓๕) ทรงจัดการให้ผูกขึ้น มีเรื่องเล่าไว้ในจารึกหลักศิลาที่โปรดให้แต่งจารึกไว้ด้วยภาษามคธและภาษามอญ ตัวศิลาจารึกเดิมอยู่ที่**ตำบลบ้านโซงคโยง** นอกเมืองหงษาวดีด้านตะวันตก เป็นศิลาแท่งสูงประมาณ ๔ ศอกคืบ กว้าง ๒ ศอกคืบ หนา ๑๘ นิ้ว ปักเรียงกันไว้ ๑๐ แท่ง มีอักษรรามัญจารึกทั้ง ๒ ด้าน คำจารึกเป็นภาษามคธ ๒ แท่ง แปลเป็นภาษารามัญ ๘ แท่ง ประกาศการที่พระเจ้ารามาธิบดีได้ทรงชำระสมณวงศ์และได้ให้ผูกสีมากัลยาณีเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงได้ ๒๐๑๙ ปี

เรื่องราวที่จารึกไว้ในศิลากัลยาณีนี้ [๑] เล่าถึงประวัติสมณวงศ์

---

๑. จารึกกัลยาณีนี้ พร้อมทั้งคำแปลภาษาไทย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์ และสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพิมพ์ช่วยเป็นครั้งแรกในงานศพ พระสาสนโสภณ (อ่อน) และพระธรรมราชานุวัติ (แสง) เมื่อ ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕) ครั้นต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในครั้งนี้มีคำแปลเป็นภาษาอังกฤษด้วย

ตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาได้ ๒๐๘ ปี **พระเจ้าอโศกมหาราช**ได้ราชาภิเษกเสวยราชสมบัติในกรุงปาฏลีบุตร ทรงได้ศรัทธาปสาทะแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา และพระภิกษุสงฆ์ด้วยลาภสักการะเป็นอันมาก ได้มีเดียรถีย์เข้ามาบวชบ้าง ถือเพศเอาเองบ้างปนอยู่ในพระภิกษุสงฆ์ และพากันประพฤติแสดงตามลัทธิเดิมของตน เกิดเป็นมลทินขึ้นในพระพุทธศาสนา **พระเจ้าอโศกมหาราช**พร้อมทั้ง**พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ** ได้ชำระศาสนวงศ์ให้บริสุทธิ์มีความพิสดารดังที่แสดงไว้ในเรื่องสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว ทรงส่งพระเถระทั้งหลายไปประกาศพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ เป็นต้นว่าประเทศลังกา และประเทศสุวรรณภูมิ **พระมหินทเถระ**เป็นหัวหน้านำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในประเทศลังกา **พระโสณะ พระอุตตระ** เป็นหัวหน้านำพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในประเทศสุวรรณภูมิ พระสงฆ์ในประเทศทั้ง ๒ จึงร่วมสมณวงศ์อันเดียวกัน เพราะรับอุปสมบทสืบมาแต่พระสงฆ์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งมาแต่กรุงปาฏลีบุตรดังกล่าวนั้น ครั้นกาลล่วงมาพระพุทธศาสนาในรามัญประเทศ (ตามจารึกนั้นแสดงว่าผู้จารึกถือว่ารามัญประเทศคือประเทศสุวรรณภูมิ) เสื่อมลง เพราะถูกโจรและข้าศึกต่างเมืองเบียดเบียนไม่อาจเล่าเรียนและปฏิบัติให้เต็มที่ได้ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๑ **พระเจ้าอนุรุทธ** ผู้เป็นใหญ่ใน**อริมัทนบุรี**คือ**ปุกามนคร** ได้ให้นำภิกษุสงฆ์กับทั้งพระไตรปิฎกมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในปุกามนคร [๑]ต่อมาอีก ๑๐๗ ปี ในลังกาทวีป **พระเจ้าสิริสังฆโพธิปรักกมพาหุ** ได้ทรงชำระพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปให้บริสุทธิ์ครั้งหนึ่ง [๒] นับแต่พระเจ้าสิริสังฆ-

---

๑. ดูเรื่องแหลมอินโดจีน ฯ ของ ย.ส. อนุมานราชธน

๒. ในคำจารึกตอนนี้ไม่ได้เล่าประวัติการณ์พระพุทธศาสนาในลังกานับแต่พระมหินทเถระได้นำมาประดิษฐาน มากล่าวถึงพระเจ้าปรักกมพาหุทรงชำระพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ทีเดียว จะกล่าวถึงในตอนหลัง ในที่นี้เรียงตามคำจารึกไปก่อน

โพธิปรักกมพาหุ ได้ทรงชำระพระพุทธศาสนามาแล้ว ได้มีพระเถระผู้เป็นบุตรชาวรามัญประเทศ ผู้เป็นอาจารย์ ของพระเจ้าปุกามกับภิกษุเป็นอันมากกับสามเณรผู้หนึ่งออกไปลังกาทวีป พระเถระชาวลังกาได้มาสนทนาซักถามแล้วเห็นว่าฝ่ายลังกาเป็นเชื้อสายพระมหินทเถระ ฝ่ายรามัญเป็นเชื้อสายพระโสณเถระ พระอุตตรเถระ เป็นสมานสังวาส (มีธรรมวินัยเป็นเครื่องอยู่รวมเสมอกัน) จึงชักชวนกันทำสังฆกรรมร่วมกันแล้ว พร้อมกันให้อุปสมบทสามเณรรูปนั้นผู้มีอายุครบอุปสมบทให้เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ต่อมาพระเถระได้กลับประเทศปุกาม ส่วนภิกษุผู้อุปสมบทใหม่จากสามเณรได้ขอเล่าเรียนพระบาลีอรรถกถาในลังกาทวีปจนมีพรรษา ๑๐ แล้วจึงชวนพระเถระลังกาได้ ๔ รูป รวมเป็น ๕ รูป มาตั้งอยู่ในปุกาม พระเถระเหล่านี้ไม่ทำสังฆกรรมร่วมกับภิกษุชาวปุกามทั้งหลาย ทำสังฆกรรมกับพวกของตนต่างหาก พระศาสนาออกจากลังกาทวีปมาประดิษฐานอยู่ในปุกามฉะนี้

พระเถระทั้ง ๕ รูปนั้นได้เจริญขึ้นเป็นพหูคณะ คือมีคณะมากขึ้นทุกที ๆ แต่ต่อมาได้ลาสิกขาไปรูปหนึ่ง ถึงมรณภาพรูปหนึ่ง อีก ๓ รูปก็แตกคณะกันออกไป ต่อมาพระเจ้ากรุงปุกามได้ทรงส่งพระเถระรูปหนึ่งผู้เป็นศิษย์ของพระเถระรูปหนึ่งในพระเถระ ๕ รูปนั้น ไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาสายลังกาวงศ์ในรามัญประเทศ ชาวรามัญเรียกหมู่ภิกษุฝ่ายพระเถระนั้นว่า**ภิกษุสงฆ์ฝ่ายสีหฬ** เรียกหมู่ภิกษุที่มีอยู่ก่อนอันสืบมาแต่พระโสณเถระและพระอุตตรเถระว่า**ภิกษุสงฆ์ฝ่ายพระอริยารหันต์** ต่อมาเรียกกันว่า **กัมโพชสงฆปักข์** ตามชื่อ **พระกัมโพชาบัณเถระ** ผู้เป็นประธานแห่งพระสงฆ์ฝ่ายนั้นในทลนคร ฝ่ายข้างมุตติกนครมีพระภิกษุสงฆ์แตกกันเป็น ๖ คณะ คือกัมโพชสงฆ์คณะ ๑ พระสงฆ์สายลังกาวงศ์ดังกล่าวมาเป็นต้น แตกกันเองออกเป็น ๕ คณะ รวมเป็น ๖ คณะ ภิกษุทั้ง ๖ คณะนี้ เป็นผู้มีสังวาสต่างกัน มีนิกายต่างกันเพราะไม่ทำสังฆกรรม

ร่วมกัน พระเถระทั้งหลายในนิกายนั้น ๆ ต่างสำคัญตนว่าเป็นผู้ฉลาดสามารถจะทำสังฆกรรมได้แต่ตามลำพังความคิดของตน เมื่อจะทำสังฆกรรมมีสมมติสีมาและอุปสมบทกรรมเป็นต้น ก็ไม่มีพระเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกเป็นพหุสูตมาประชุมพิจารณาตัดสินว่าสิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร จึงประพฤติกันไปต่าง ๆ เช่นในการผูกสีมาก็ต่างเห็นต่างทำกันไปต่าง ๆ

เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงแล้วได้ ๒๐๐๒ ปี พระเจ้ารามาธิบดีทรงครองราชสมบัติอยู่ในเมืองหงษาวดี เป็นใหญ่ในรามัญประเทศทั้ง ๓ มณฑล คือกุสิมมณฑล ๑ หงษาวดีมณฑล ๑ มุตติมกมณฑล ๑ ทรงอนุสรณ์ถึงพระพุทธศาสนาว่า การอุปสมบทเป็นภิกษุเนื่องมาแต่บรรพชาเป็นสามเณร พระพุทธศาสนาเนื่องมาแต่อุปสมบท ก็เพราะอุปสมบทนั้นประกอบด้วยสมบัติ ๕ คือ สีมาสมบัติ ๑ ปริสสมบัติ ๑ วัตถุสมบัติ ๑ ญัตติสมบัติ ๑ อนุสาวนสมบัติ ๑ ในสมบัติ ๕ เหล่านี้ วัตถุสมบัติ ญัตติสมบัติ อนุสาวนสมบัติ พึงเป็นของควรใช้ได้อยู่ ส่วนสีมาสมบัติ และปริสสมบัติจะเป็นอย่างไรควรจะทราบ จึงรับสั่งให้ค้นคัมภีร์พระวินัยปิฎกพร้อมอรรถกถาฎีกาทั้งปวง ทรงสอบสวนสีมาต่าง ๆ ที่พระสงฆ์ในนิกายทั้งหลายผูกกันอยู่ในเวลานั้น ก็ทรงทราบชัดว่าเป็นสีมาวิบัติ อันสืบมาถึงปริสวิบัติ จึงทรงขอให้ภิกษุทั้งหลายผู้ทรงพระไตรปิฎกตรวจดูบาลีพระวินัยกับทั้งอรรถกถาฎีกา แล้วตัดสินพระวินัยในเรื่องสีมา ภิกษุเหล่านั้นตรวจสอบเปรียบเทียบแล้ว จึงทูลข้อวินิจฉัยว่าเป็นสีมาวิบัติและปริสวิบัติ พระเจ้ารามาธิบดีได้ทรงสดับก็ทรงเกิดสังเวชพระทัย ทรงตั้งพระปณิธานเพื่อชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์ ทรงคิดหาภิกษุสงฆ์ที่มีอุปสมบทอันบริสุทธิ์เพื่อมาให้อุปสมบทแก่กุลบุตรในรามัญประเทศ เมื่อการอุปสมบทปราศจากข้อรังเกียจพระศาสนาก็จะพึงบริสุทธิ์ พระเจ้ารามาธิบดีได้ทรงดำริถึงพระภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีป ซึ่งพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระส่งพระมหินทเถระไปประดิษฐานไว้ ในครั้งนั้น**พระเจ้าเทวานัมปิยดิส**

ทรงเลื่อมใสในพระเถระองค์หนึ่ง จึงทรงสร้างมหาวิหารถวายพระเถระองค์นั้น จำเดิมแต่นั้นพระพุทธศาสนาก็บริสุทธิ์เป็นอันดี มีภิกษุสงฆ์อยู่คณะเดียว เรียกว่า**มหาวิหารวาสีนิกาย** ต่อมาในรัชสมัย**พระเจ้าวัฏฏคามินีอภัย** พระองค์ได้ทรงมีชัยแก่พระยาทมิฬแล้ว ได้ทรงสร้าง**อภัยคีรีวิหาร**ถวายพระเถระองค์หนึ่ง ชื่อว่ามหาติสสะซึ่งเป็นผู้มีอุปการะคุณแก่พระองค์มาในกาลก่อน เมื่อครั้งพระองค์ยังทรงซ่อนเร้นอยู่ พระมหาติสสเถระนั้นเป็นผู้ประพฤติตนคลุกคลีด้วยตระกูล ภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหารจึงให้ออกเสียจากมหาวิหาร ภิกษุทั้งหลายจึงแยกกันเป็น ๒ ฝ่ายคือ ฝ่าย**มหาวิหาร**คณะหนึ่ง ฝ่าย**อภัยคีรีวิหาร**คณะหนึ่ง เกิดเป็น ๒ นิกายขึ้นฉะนี้ ต่อมาในรัชกาล**พระเจ้ามหาเสน** พระองค์ทรงสร้าง**เชตวันมหาวิหาร**ถวายแก่พระติสสเถระผู้อยู่ในทักขิณวิหาร ซึ่งประพฤติตนประกอบด้วยโทษต่าง ๆ แต่นั้นพระสงฆ์ก็แตกออกไปเป็นคณะ**เชตวนวิหาร**อีกนิกายหนึ่งเป็น ๓ นิกาย ในนิกายทั้ง ๓ นี้ ภิกษุคณะมหาวิหารพวกเดียวเป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นธรรมวาที ส่วนอีก ๒ นิกายเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ เป็นอธรรมวาที ภิกษุที่เป็นธรรมวาทีถอยกำลังลงโดยลำดับ ส่วนภิกษุที่เป็นอธรรมวาทีมีกำลังมากขึ้น พระศาสนาจึงมีมลทินเสี้ยนหนามเกิดขึ้น ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ ๑๗๐๘ ปี **พระเจ้าสิริสังฆโพธิปรักกมพาหุ** ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติในลังกาทวีปทรงทราบว่ามลทินเสี้ยนหนามเกิดขึ้นแก่พระศาสนา เพราะภิกษุทั้งหลายปฏิบัติไม่ชอบ ทรงเห็นว่า ภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหารเป็นธรรมวาทีปฏิบัติชอบ จึงทรงอุปถัมภ์ภิกษุคณะมหาวิหาร ทรงให้สึกบาปภิกษุที่เป็นอธรรมวาทีไม่บริสุทธิ์เสียเป็นอันมาก จำเดิมแต่ครั้งนั้นมาภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีปก็เป็นเชื้อวงศ์สืบมาแต่ภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหาร ซึ่งเป็นธรรมวาทีปฏิบัติดีบริสุทธิ์สืบวงศ์มาตราบเท่าถึงบัดนี้ เหตุดังนั้นพระเจ้ารามาธิบดีจึงทรงพระดำริต่อไปว่าควรจะทรงอาราธนาพระภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาดสามารถให้ไปนำอุปสมบทอันบริสุทธิ์ในลังกาทวีปมาประดิษฐานในรามัญ

ประเทศ เพื่อให้กุลบุตรทั้งหลายผู้มีศรัทธาปรารถนาจะอุปสมบทในสำนักภิกษุเหล่านั้น เมื่ออุปสมบทปราศจากความรังเกียจ พระศาสนาก็ได้ชื่อว่าบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว พระเจ้ารามาธิบดีจึงโปรดให้นิมนต์พระเถระทั้งหลายมาประชุมกันตรัสวิงวอนว่า บัดนี้การอุปสมบทของภิกษุทั้งหลายในรามัญประเทศของเราทั้งหลายปรากฏประหนึ่งว่าน่ารังเกียจ เหตุดังนั้นพระศาสนาซึ่งเนื่องอยู่ด้วยการอุปสมบทจักดำรงตลอดกาลนานอย่างไรได้ ในเกาะสีหฬพระภิกษุที่สืบวงศ์มาแต่ภิกษุคณะมหาวิหารพวกเดียวเป็นผู้บริสุทธิ์โดยแท้ จึงขอให้พระภิกษุทั้งหลายพากันไปเกาะสีหฬ เลือกคณะที่บริสุทธิ์อันสืบวงศ์มาแต่พระภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหาร เว้นคณะอันเป็นที่ติเตียนอื่นเสีย นำอุปสมบทในอุทกุกเขปสีมาในแม่น้ำกัลยาณีมาอุปสมบทแก่กุลบุตรทั้งหลายในรามัญประเทศ พระเถระทั้งหลายเห็นชอบตามพระราชดำริ จึงเลือกพระเถระ ๒๒ รูป พระภิกษุอนุจรอีก ๒๒ รูป รวม ๔๔ รูป ให้ไปรับอุปสมบทในประเทศลังกา พระเจ้ารามาธิบดีก็ได้ทรงส่งราชทูตไปกับพระภิกษุทั้งหลาย ๒ นาย กับทั้งคนใช้และศิษย์ในสมัยนั้น **พระเจ้าภูวเนกพาหุ** ได้เป็นใหญ่ในเมืองลังกาฝ่ายใต้ ตั้งราชธานีอยู่ **ณ ไชยวัฒนานคร** (ในเขตโคลัมโบบัดนี้) ได้ทรงต้อนรับจัดการให้สำเร็จตามพระราชประสงค์ของพระเจ้ารามาธิบดี ทรงมีรับสั่งให้ทำเรือขนานในแม่น้ำกัลยาณี รับสั่งให้เลือกคัดคณะสงฆ์เฉพาะคณะมหาวิหารประมาณ ๒๔ รูป เพื่อให้อุปสมบทแก่ภิกษุชาวรามัญบนเรือขนานในกาลนั้น พระเถระชาวสีหฬได้ให้ภิกษุทั้งหลายผู้มาจากประเทศอื่นที่มาก่อนนั้นอุปสมบทก่อนภายหลัง**พระวันรัตนมหาเถระ**จึงให้ภิกษุชาวรามัญ ๔๔ รูปนั้นสึกเป็นคฤหัสถ์เพื่อให้เป็นลังกาวงศ์อันบริสุทธิ์แล้วจึงให้บวชเป็นสามเณร แล้วให้อุปสมบทพระเถระรามัญ ๒๒ รูปก่อน**พระวันรัตนมหาเถระ**(ฝ่ายอรัญวาสี) เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่พระรามัญพวกหนึ่ง **พระธรรมกิตติมหาเถระ** (ฝ่ายคามวาสี) เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่พระรามัญอีกพวกหนึ่ง เมื่อ

พระเถระรามัญ ๒๒ รูปรับอุปสมบทใหม่เสร็จแล้ว **พระมังคลเถระ** ก็เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่พระภิกษุรามัญอนุจรอีก ๒๒ รูป ซึ่งเป็นศิษย์ของพระเถระเหล่านั้น เมื่อพระรามัญบวชแปลงเสร็จแล้ว พระเจ้าภูวเนกพาหุได้พระราชทานพระราชทินนามพระเถระรามัญที่แปลงใหม่ทั้ง ๒๒ รูปเป็น**ชั้นสามี**แล้ว ทรงส่งพระรามัญทั้งปวงกลับเมืองหงษาวดี

เมื่อมีคณะสงฆ์รามัญลังกาวงศ์คณะมหาวิหารที่บริสุทธิ์แล้ว พระเจ้ารามาธิบดีจึงทรงเลือกหาคามเขตน้อย ๆ ที่ควรจะรักษาได้ง่าย เพื่อให้พระเถระเหล่านั้นผูกเป็นพัทธสีมาด้วยอาการอันถูกต้องด้วยดี เมื่อมีพัทธสีมาอย่างนี้แล้วพระภิกษุทั้งหลายจะได้ทำสังฆกรรมมีอุโบสถเป็นต้นและอุปสมบทกรรมในพัทธสีมานั้น จึงโปรดให้แสวงหาคามเขตเช่นนั้น ก็ได้คามเขตแห่งหนึ่งอันมีอยู่ในชายป่าข้างทิศตะวันตกแห่ง**พระมหาเจดีย์มุเตา** ทรงเห็นเป็นที่เหมาะสม โปรดให้แผ้วถางพื้นที่ให้หมดจดเรียบร้อยให้ปลูกศาลากำหนดที่ผูกสีมา ตระเตรียมการทั้งปวง และโปรดให้สอบสวนพระภิกษุรามัญผู้ไปรับอุปสมบทมาใหม่เหล่านั้น เลือกเอาแต่เฉพาะที่เป็นผู้บริสุทธิ์ไม่ประกอบด้วยโทษเป็นที่ครหาจริง ๆ เป็นผู้ทำพิธีผูกสีมานั้น และพระราชทานนามสีมานี้ว่า **"กัลยาณีสีมา"** เพราะภิกษุทั้งหลายผู้อุปสมบทในอุทกุกเขปสีมาในแม่น้ำกัลยาณีเป็นผู้สมมติสีมานี้ขึ้น

ครั้นสมมติสีมาแล้วมีภิกษุทั้งหลายผู้เป็นคณาจารย์เจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นอันมาก ขอพระราชทานอนุญาตพระเจ้ารามาธิบดีเพื่ออุปสมบทใหม่ในพระเถระเหล่านั้น พระเจ้าธรรมเจดีย์รับสั่งว่าไม่ทรงบังคับหรือขัดความประสงค์ ให้เป็นไปตามอัธยาศัย แลทรงดำริว่าการบรรพชาอุปสมบทต้องมีภิกษุผู้ฉลาดสามารถตั้งอยู่ในภูมิเป็นเถระ มีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไปเป็นอุปัชฌาย์, ฝ่ายพระที่ไปบวชแปลงมาจากลังกาเหล่านี้ ยังมีพรรษาไม่พอจะเป็นอุปัชฌาย์ได้ จึงโปรดให้สืบหาพระ

ภิกษุผู้รับอุปสมบทในภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหารซึ่งควรเป็นอุปัชฌาย์ได้ ก็ได้พระเถระองค์หนึ่งชื่อว่า**สุวัณณโสภณ** ผู้อยู่ในป่าโดยปรกติ เป็นผู้มั่นในธุดงควัตร ซึ่งไปรับอุปสมบทในคณะสงฆ์คณะมหาวิหารในลังกาทวีป ด้วยอุปสมบทในอุทกุกเขปสีมาใน**มหาชาตสระ**ชื่อ**กสัมพุ** พระวันรัตนมหาเถระองค์เก่าเป็นอุปัชฌาย์ พระราหุลภัททเถระเป็นพระกรรมวาจาจารย์ อุปสมบทมาได้ ๒๖ พรรษา จึงโปรดให้พระสุวัณณโสภณเป็นพระอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทพระภิกษุชาวรามัญ และกุลบุตรชาวรามัญทั้งหลาย และโปรดตั้งให้พระสุวัณณโสภณเถระเป็น**พระกัลยาณีดิสสเถระ** พระเจ้ารามาธิบดีโปรดให้ประกาศพระกฤษฎีกาหลายข้อ เพื่อให้เลือกอุปสมบทแต่กุลบุตรที่ปราศจากบรรพชาโทษต่าง ๆ โปรดให้ประกาศแก่พระภิกษุผู้เคยสะสมทรัพย์สมบัติหรือประพฤติผิดพุทธบัญญัติข้ออื่นมาก่อนให้เลือกเอาว่าจะสึก หรือจะสละทรัพย์สมบัติและความประพฤติผิดต่าง ๆ บวชแปลงประพฤติให้ถูกตามพุทธบัญญัติต่อไป และทรงขอให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติเหมือนอย่างภิกษุคณะมหาวิหารซึ่งพระภิกษุรามัญได้ไปแปลงมาแล้วนั้น เพื่อให้เป็นนิกายเดียวกัน ได้มีพระภิกษุรามัญนิกายต่าง ๆ บวชแปลงใหม่ในสีมากัลยาณี แต่ต้องสึกเป็นคฤหัสถ์ก่อนเหมือนอย่างพระรามัญผู้ไปบวชแปลงในลังกามาทุกรูป บวชแปลงกันตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๑๙ ถึง พ.ศ. ๒๐๒๒ จึงสำเร็จทั่วถึงรวมจำนวน ๑๕,๖๖๖ รูป

พระภิกษุสงฆ์รามัญคณะสีมากัลยาณี รับสมณวงศ์มาจากพระภิกษุสงฆ์ลังกาคณะมหาวิหาร ซึ่งสืบมาจากพระมหินทเถระ อันพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งจากกรุงปาฏลีบุตรให้มาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ตามหลักฐานในศิลาจารึกเรื่องสีมากัลยาณี พระมหาเถรเจ้าคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เมื่อทรงผนวชและศิษย์อันกลายมาเป็นคณะธรรมยุต ได้รับสมณวงศ์จากพระภิกษุสงฆ์รามัญคณะสีมากัลยาณี มีประวัติการณ์สืบศาสนวงศ์ต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ต้นเดิมฉะนี้

รูปสลักบนเสาหินซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นรูป
พระเจ้าอโศก ในอินเดีย

พระเจดีย์ถูปาราม เมืองอนุราธปุระ ศรีลังกา

รูปสลักหิน พระเจ้าปรักกมพาหุมหาราช ศรีลังกา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

พระเจ้ามินดง แห่งพม่า

วัดกุโสดอ ที่ประดิษฐานแผ่นศิลาจารึกพระไตรปิฎก สมัยพระเจ้ามินดง

- ๔

ฟื้นพระพุทธศาสนา

ตอน ๑

ความเกิดขึ้นแห่งพระสงฆ์คณะธรรมยุต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงสถาปนาขึ้น เป็นผลของการฟื้นพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับการเกิดขึ้นแห่งพระสงฆ์คณะสีมากัลยาณีในรามัญประเทศ และความเกิดขึ้นแห่งพระสงฆ์ทั้ง ๒ คณะที่เนื่องกันนี้ ก็สืบเนื่องมาจากพระสงฆ์คณะมหาวิหาร ซึ่งพระมหากษัตริย์ในอดีตและพระมหาเถระในอดีตได้ฟื้นรักษาให้ดำรงมาโดยลำดับ

ตามประวัติความเป็นมาแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อมีการฟื้นพระพุทธศาสนากันคราวหนึ่ง ก็มักมีการแยกนิกายสงฆ์กันคราวหนึ่งเกือบทุกคราว ตั้งแต่เดิมมา จะยกมาเล่าดังต่อไปนี้ :-

(๑) เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๗ วัน **สุภัททภิกษุ**ผู้บวชเมื่อแก่คิดเห็นว่าพระธรรมวินัยมีพระศาสดาล่วงไปแล้ว ใครจะประพฤติอย่างไรก็ได้ตามใจชอบ จึงชักชวนภิกษุทั้งหลายให้ประพฤติล่วงพระธรรมวินัย **พระมหากัสสปเถระ**ได้ทราบเรื่องก็เกิดความสังเวช จึงแจ้งเหตุนั้นแก่พระอรหันต์ทั้งหลายแล้ว ชักชวนกันทำสังคายนาคือประชุมกันสอบสวนพระธรรมวินัยด้วยวิธีให้ผู้เป็นเอตทัคคะในทางพระวินัยและในทางธรรมเป็นผู้แสดงขึ้นก่อน เมื่อพระเถระที่มาประชุมกันพิจารณาและ

สอบสวนเห็นว่าถูกต้องและรับรองพร้อมกันแล้ว ก็สาธยายคือสวดท่องขึ้นพร้อมกัน จึงเรียกว่า**สังคายนา**หรือ**สังคีติ** และทรงจำไว้เป็นแบบเดียวกันบอกกันต่อมา พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มี**พระมหากัสสปเถระ**เป็นประธานได้ไปประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย ณ **ปากถ้ำสัตตบรรณคูหา**ข้างเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ ในเดือนที่ ๒ แห่งพรรษา พระเจ้า**อชาต-ศัตรู**เป็นศาสนูปถัมภก ในการสังคายนาพระมหากัสสปเถระเป็นผู้เผดียงให้*พระอุบาลีเป็นผู้แสดงพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้แสดงพระธรรม* ทำอยู่ ๗ เดือนจึงสำเร็จ เรียกว่า**ปฐมสังคายนา** คือสังคายนาครั้งที่ ๑ เริ่มทำภายหลังพุทธปรินิพพานได้ ๓ เดือน ในสังคายนาครั้งนี้พระมหากัสสปเถระได้สวดประกาศสงฆ์ด้วยญัตติกรรม ขอให้สงฆ์สมมติภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้ได้รับเลือกให้ทำสังคายนาเท่านั้น จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ภิกษุอื่นไม่พึงจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อป้องกันมิให้ฝ่ายที่เป็นอธรรมวาทีอวินัยวาทีเข้าไปขัดขวาง และเมื่อจะทำสังคายนาได้ยกพระพุทธานุญาตให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ ที่ประทานไว้เมื่อใกล้ปรินิพพานขึ้นพิจารณา พระสงฆ์มีความเห็นในความหมายของคำว่าสิกขาบทเล็กน้อยต่างกัน พระมหากัสสปเถระจึงได้สวดประกาศสงฆ์ด้วยญัตติกรรม *ขอให้สงฆ์ไม่ถอนสิกขาบทเล็กน้อยที่ประทานพระพุทธานุญาตไว้ให้ถอนได้นั้น* พระสงฆ์ ๕๐๐ รูป ผู้ประชุมกันทำสังคายนาได้รับรองพร้อมกัน ฝ่ายที่ปฏิบัติตามเถรญัตตินี้จึงเรียก**เถรวาท**สืบมา ปรากฏว่ามีภิกษุพวกอื่นผู้มิได้เข้าประชุมทำสังคายนาครั้งนั้นไม่เห็นด้วยดังที่มีเล่าไว้ในพระวินัยปิฎก[๑] ว่า**พระปุราณะ**กับภิกษุ ๕๐๐ รูป เที่ยวไปในทักษิณาคิรีชนบท เมื่อพระเถระทั้งหลายทำสังคายนาแล้ว จึงไปสู่กรุงราชคฤห์ พระเถระทั้งหลายได้ไปหาพระปุราณะแจ้งว่าได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยแล้ว ขอให้พระปุราณะเรียน

---

๑. วิ. จุล. ๗/๓๘๙

พระธรรมวินัยที่สังคายนาแล้วนั้น พระปุราณะตอบว่า พระเถระทั้งหลายทำสังคายนาพระธรรมวินัยดีแล้ว ก็แต่ว่า พระปุราณะเองจักจำทรงไว้ตามที่ตนได้ยินได้รับไว้เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในตำนานฝ่ายมหายานว่า สังคายนาพระธรรมวินัยในสมัยนั้นมี ๒ แห่ง ในระยะกาลใกล้กัน คือฝ่ายพระมหากัสสปเถระที่เรียกต่อมาว่า**เถรวาท**และฝ่ายที่ถือตามอาจารย์ปฏิบัติมาที่เรียกต่อมาว่า**อาจริยวาท**หรือ**มหาสังฆิกะ** ๒ ฝ่ายนี้มีความเห็นต่างกันในมูลเหตุสำคัญ คือ *ฝ่ายเถรวาทถือไม่ถอนสิกขาบทเล็กน้อยตามที่ประทานพระพุทธานุญาตไว้ ฝ่ายอาจริยวาทถือว่าถอนได้* มูลเหตุนี้ได้เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่พระมหากัสสปเถระได้สวดประกาศสงฆ์ขอความตกลงไม่ให้ถอนสิกขาบทเล็กน้อยดังกล่าวในสมัยสังคายนาครั้งที่หนึ่งนั้น สันนิษฐานตามเรื่องที่เป็นไปว่า พระสงฆ์ผู้ที่มิได้เข้าคณะทำสังคายนาครั้งนั้นก็มีอีกเป็นอันมาก คงมีผู้เห็นด้วยก็มีไม่เห็นด้วยก็มีฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยก็คงมีไม่น้อย จึงเรียกในภายหลังว่ามหาสังฆิกะ (มีหมู่ใหญ่) ฝ่ายนี้เป็นต้นเดิมของมหายานในกาลต่อมา

(๒) นับแต่พุทธปรินิพพานล่วงมาประมาณ ๑๐๐ ปี **ภิกษุวัชชีบุตร**ชาวเมืองเวสาลี มีพวกมาก**แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ** ผิดพระวินัย เกิดเป็นอลัชชีในพระพุทธศาสนา มีคฤหัสถ์และบรรพชิตเห็นตามด้วยมาก **พระยสเถระ บุตรกากัณฑกพราหมณ์** ได้ทราบประพฤติเหตุเห็นเป็นเสี้ยนหนามเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา จึงชักชวนพระภิกษุฝ่ายที่เป็นธัมม-วาที วินัยวาที ประชุมกันวินิจฉัยวัตถุ ๑๐ ประการนั้นว่า ผิดพระวินัยและชักชวนกันทำสังคายนา ที่**วาลุการาม** เมืองเวสาลี **พระเจ้ากาลาโศกราช**ทรงเป็นศาสนูปถัมภก ในสังคายนาครั้งนี้ มีพระสงฆ์ผู้กระทำจำนวน ๗๐๐ องค์ **พระเรวตเถระเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเถระเป็นผู้วิสัชนา** ทำอยู่ ๘ เดือน จึงสำเร็จ เรียกว่า**ทุติยสังคายนา** คือสังคายนาครั้งที่ ๒ ทำภายหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๑๐๐ ปี เหตุการณ์ในครั้งนี้ แสดง

ให้เห็นได้ชัดว่าพระสงฆ์ได้แยกออกเป็นสองฝ่าย คือพระสงฆ์ผู้ทำทุติยสังคายนา มีพระยสเถรกากัณฑกบุตร เป็นผู้ชักชวนอันนับเป็นฝ่ายเถรวาท ๑ และพระสงฆ์ฝ่ายภิกษุวัชชีบุตรอันนับเป็นฝ่ายอาจริยวาท ๑ (ตามประวัติสังคายนาแสดงว่าชำระวัตถุ ๑๐ ประการก่อนแล้วจึงทำสังคายนา แต่พิจารณาดูตามเค้าความ น่าเห็นว่าทำสังคายนาก่อนแล้วจึงชำระวัตถุ ๑๐ ประการ เพราะถ้าชำระก่อนจะถืออะไรเป็นหลัก)

(๓) นับแต่พุทธปรินิพพานล่วงมาประมาณ ๒๑๘ ปี **พระเจ้าอโศกมหาราช** ทรงได้ราชสมบัติ ณ กรุงปาฏลีบุตร ทรงปราบปรามชนบททั้งหลายราบคาบ ถึงความเป็นใหญ่ในชมพูทวีปทั้งสิ้นแล้ว ทรงได้ความสลดพระราชหฤทัยในความพิบัติล้มตายของคนเป็นอันมาก เพราะสงครามแผ่พระราชอำนาจของพระองค์ ทรงปรารถนาจะปกครองโดยธรรม ในเบื้องต้นยังไม่ทรงเลื่อมใสในธรรมของลัทธิใดลัทธิหนึ่ง จนได้ทรงพบพระพุทธศาสนา ก็ทรงเลื่อมใสอย่างแรงกล้า ทรงแผ่ธรรมในพระพุทธศาสนาออกไปอย่างกว้างขวาง ทรงสร้างสถูป ปูชนียสถานในพระพุทธศาสนาไว้เป็นอันมาก ทรงให้จารึกพระราชกำหนดในหลักศิลา ให้ประชาชนปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ทรงบำรุงพระภิกษุสงฆ์ด้วยลาภสักการะเป็นอันมาก พวกเดียรถีย์ปรารถนาลาภสักการะ จึงเข้ามาบวชบ้าง ปลอมตัวเป็นผู้บวชด้วยถือเพศเอาเองบ้าง แต่ไม่ปฏิบัติตามพระพุทธศาสนา คงแสดงและปฏิบัติลัทธิของตน ผิดจากพระธรรมวินัย เป็นเหตุให้ภิกษุสงฆ์ที่เป็นธรรมวาที วินัยวาที ไม่ร่วมด้วย จึงเกิดการแตกแยกกันขึ้นในสังฆมณฑลอีกครั้ง ๑ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงทราบเหตุนี้ จึงทรงอาราธนา**พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ** ให้เป็นประธานในการชำระสังฆมณฑล โปรดให้กำจัดคือสึกพวกเดียรถีย์ปลอมบวชเสียเป็นอันมาก ครั้นชำระมลทินพระศาสนาแล้ว พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้เลือกพระสงฆ์จำนวน ๑,๐๐๐ รูปประชุมกันทำสังคายนาใน**อโศการาม**

กรุงปาฏลีบุตร พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๙ เดือนจึงสำเร็จ เรียกว่า**ตติยสังคายนา** คือสังคายนาครั้งที่ ๓ ทำภายหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๒๓๖ ปี (ในสังคีติวงศ์ว่า พ.ศ. ๒๓๕) ในสมัยทำสังคายนาครั้งนี้มีแสดงไว้ในตำนานว่าได้มีนิกายต่าง ๆ อันแยกออกจาก ๒ นิกายข้างต้นนั้น คือ นิกายฝ่ายเถรวาทและนิกายฝ่ายอาจริยวาท เป็นจำนวนมากถึง ๑๘ หรือถึง ๒๐ นิกาย และตามเค้าเรื่องก็น่าสันนิษฐานว่าพวกเดียรถีย์ผู้เข้าปลอมบวชเหล่านั้นอาจไม่ถูกให้สึกทั้งหมด คงหลบหลีกไปอาศัยอยู่ในนิกายนั้น ๆ หรือรวมกันตั้งนิกายขึ้นใหม่อนุโลมตามลัทธิเดิมของตน ข้อที่กล่าวนี้พึงเป็นได้ เพราะปรากฏว่าต่อมาในภายหลังได้มีลัทธิที่ฟั่นเฝือต่าง ๆ เกิดขึ้นในพุทธศาสนาเป็นอันมากในชมพูทวีปที่ข้ามไปถึงประเทศลังกาก็มี ดังที่เรียกว่า**ลัทธิเวตุลยาน** เหตุฉะนี้พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียจึงเสื่อมลงไปโดยลำดับ และเมื่อเกิดเหตุวิบัติในบ้านเมืองต่าง ๆ พระพุทธศาสนาจึงเสื่อมสูญไปจากประเทศอินเดียในที่สุด

(๔) ครั้นทำสังคายนาแล้วพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจัดส่งพระเถระทั้งหลาย ผู้สามารถไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในประเทศนั้น ๆ เช่น *ส่งพระมหินทเถระไปลังกาทวีป ส่งพระโสณเถระและอุตตรเถระไปสุวรรณภูมิเป็นต้น* พระพุทธศาสนาจึงเริ่มแผ่ออกจากชมพูทวีปไปประดิษฐานในประเทศต่าง ๆ มีลังกาและสุวรรณภูมิเป็นต้นนี้กล่าวเฉพาะเถรวาท ส่วนฝ่ายอาจริยวาท ก็แผ่ขึ้นไปทางเหนือจนถึงในประเทศธิเบต สืบไปถึงประเทศจีน ญี่ปุ่น เป็นต้น จะกล่าวเฉพาะสายเถรวาทที่พระมหินทเถระนำไปประดิษฐานในลังกาก่อน เมื่อพระมหินทเถระกับคณะสงฆ์ไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ กับประชาชนชาวเกาะออกบวชเป็นอันมาก และได้เล่าเรียนพระธรรมวินัยมีความรู้แตกฉาน **พระมหินทเถระ** พร้อมด้วย**พระเจ้า**

เทวานัมปิยติสสะจึงปรารภทำสังคายนา เพื่อแสดงว่า พระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในลังกาทวีปแล้ว จึงได้ประชุมกันทำสังคายนาที่**ถูปาราม** อนุราธบุรี มีพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นศาสนูปถัมภก สังคายนาครั้งนี้ ประชุมพระสงฆ์ผู้กระทำ ๖๘,๐๐๐ รูป *พระมหินทเถระเป็นผู้ถาม พระอริฏฐเถระชาวเกาะสีหลเป็นผู้วิสัชนา* ทำอยู่ ๑๐ เดือนจึงสำเร็จ เรียกต่อจากสังคายนาในชมพูทวีปว่า **จตุตถสังคายนา**คือสังคายนาครั้งที่ ๔ แต่นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๑ ในประเทศลังกาทำภายหลังพุทธปรินิพพานระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖ กับ พ.ศ. ๒๗๖ ปี (แต่ไม่ถึง พ.ศ. ๒๗๖) แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้หยั่งลงมั่นในลังกา เพราะได้มีพระภิกษุชาวเกาะเองเล่าเรียนรู้พระธรรมวินัยแตกฉาน สามารถวิสัชนาพระธรรมวินัยได้ตลอดพระไตรปิฎก เป็นอันว่าพระศาสนาจะเจริญสืบไปได้โดยลำพังชาวเกาะ

(๕) ครั้นพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะสิ้นพระชนม์แล้ว กษัตริย์พระวงศ์สีหฬได้ครองราชสมบัติสืบกันมา ๔ พระองค์ แต่นั้นก็เสียแผ่นดินแก่ทมิฬปัจจามิตร แล้วก็ชิงมาได้ แล้วก็เสียไปอีก จนพระเจ้าทุฏฐคามิณีอภัยได้ชัยชนะแก่พวกทมิฬ ปกครองประเทศสีหฬเหมือนอย่างเดิม สืบพระวงศ์สีหฬลงมาอีก ๔ ชั่วกษัตริย์ ก็ถึง**พระเจ้าวัฏฏคามิณีอภัย** ทรงราชย์อยู่ได้หน่อยหนึ่งก็ถูกทมิฬปัจจามิตรกำจัดจากราชสมบัติเสียคราวหนึ่ง ต้องเสด็จหนีไปซุ่มซ่อนอยู่ในที่นั้น ๆ ถึง ๑๔ ปี จึงได้ยกมาปราบพวกทมิฬปัจจามิตร ผู้เข้าครองแผ่นดินอยู่ในเวลานั้นมีชัยชนะ ตั้งความเป็นเอกราชขึ้นได้อีก พระองค์ทรงระลึกถึงอุปการะของพระติสสเถระผู้ได้อุปการะพระองค์ในคราวเสด็จหนีไปซุ่มซ่อนอยู่ในป่าใกล้เวสสคิรีวิหาร จึงทรงสร้าง**อภัยคิรีวิหาร**ถวาย ทรงนิมนต์พระติสสเถระให้มาอยู่ในอภัยคิรีวิหารนั้น นายทหารผู้ใหญ่ ๗ นาย ก็สร้างวิหารถวายนายละแห่ง ๆ ทั้งพระเจ้าแผ่นดินและอำมาตย์ต่างบำรุงพระสงฆ์ผู้อยู่ในอาวาสของตนด้วยปัจจัยลาภสมบูรณ์ พระสงฆ์ฝ่ายมหาวิหารกล่าวยกโทษพระติสสเถระ

ว่าคลุกคลีด้วยตระกูลคฤหัสถ์ กำจัดเสียจากพวก ตั้งแต่นั้นมาพระสงฆ์ก็แตกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ**พวกมหาวิหาร**ฝ่ายหนึ่ง **พวกอภัยคิรีวิหาร**ฝ่ายหนึ่ง ในครั้งนั้นพระภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญาเห็นความเสื่อมทรามแห่งพระศาสนา และความเสื่อมถอยแห่งปัญญาของกุลบุตร เห็นว่านานไป จะไม่มีใครทรงจำพระไตรปิฎกไว้ได้ พระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมสูญ จึงพร้อมใจกันทำสังคายนา จารึกพระไตรปิฎกเป็นอักษรลงในใบลานที่มหาวิหารกรุงอนุราธบุรี มีพระสงฆ์ผู้ทำจำนวน ๑,๐๐๐ รูป มี*พระพุทธัตตเถระเป็นประธาน มีพระติสสเถระเป็นผู้วิสัชนา ได้พระเจ้าวัฏฏคามิณีอภัย เป็นศาสนูปถัมภก*ทำอยู่ปีหนึ่งจึงสำเร็จ เรียกต่อจากสังคายนาในชมพูทวีปว่า **ปัญจมสังคายนา**คือสังคายนาครั้งที่ ๕ แต่นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศลังกา ทำภายหลังพุทธปรินิพพานล่วงแล้วได้ ๔๓๓ ปี ข้อความที่กล่าวมานี้กล่าวตามตำนานสังคายนา แต่ในเรื่องสังคีติวงศ์ ที่สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑ แต่งเป็นภาษามคธ ตอนหนึ่งกล่าวอ้างคัมภีร์สาระสงเคราะห์ว่า *เมื่อพุทธปรินิพพานล่วงมาได้ ๕๕๐ ปี ภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญาได้เห็นความเสื่อมพุทธิของสัตว์ทั้งหลาย* จึงประชุม*สงฆสันนิบาต มีจำนวน ๗๐๐ องค์ ในอาโลกเลณวิหาร ในมลัยประเทศ ณ ลังกาทวีป มีอธิบดีชนบท เป็นผู้จัดการอารักขาให้ได้จารพุทธวจนะลงในใบลาน* ส่วนในหนังสือสยามูปสัมปทวัตว่า *สังคายนาครั้งนี้ทำที่อลุวิหารในเมืองมาตุละ มีนายบ้านหรือพ่อเมืองผู้ปกครองอยู่ในแขวงเมืองมาตุละนั้นเป็นผู้อุดหนุน* นักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐานว่าข้อที่กล่าวว่าทำสังคายนาครั้งนี้เมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ นั้นน่าจะผิด เพราะตั้งแต่ พ.ศ. ๔๔๐ จนถึง พ.ศ. ๔๕๔ เป็นเวลาที่พระเจ้าวัฏฏคามิณีอภัยยังกำลังเที่ยวหลบหนีพวกทมิฬอยู่ในมลัยประเทศ ฉะนั้นจึงยังไม่ได้สร้างอภัยคิรีวิหาร สังคายนาครั้งนี้จึงน่าจะทำในหัวเมือง ในเวลาบ้านเมืองมียุคเข็ญ เป็นเหตุให้พระสงฆ์สีหฬมาปรารภกันขึ้นว่า พวกทมิฬมิจฉาทิฏฐิได้มาเป็นใหญ่ใน

ลังกาทวีปถึง ๓ ครั้งมาแล้ว และมีเหตุเกิดรบพุ่งกันจนบ้านเมืองระส่ำระสาย เกรงจะหมดผู้ทรงพระธรรมวินัยไตรปิฎก เพราะเหตุบ้านเมืองเป็นจลาจลเนือง ๆ ประกอบทั้งเห็นว่ากำลังปัญญาทรงจำของบุคคลก็เสื่อมไปโดยลำดับ จึงประชุมช่วยกันเขียนพระไตรปิฎกไว้เป็นตัวอักษร แต่อย่างไรก็ดี สังคายนาครั้งนี้ควรนับว่าเป็นสังคายนาครั้งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะพระภิกษุสงฆ์ชาวสีหฬได้เขียนพระไตรปิฎกไว้เป็นตัวหนังสือ หนังสือพระไตรปิฎกนี้ได้เป็นหลักฐานแห่งพระธรรมวินัยในบรรดาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาตามลัทธิฝ่ายเถรวาทสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ และในสมัยทำสังคายนาครั้งนี้ปรากฏในตำนานว่า พระสงฆ์ได้แยกออกเป็น ๒ ฝ่ายดังกล่าวมาแล้ว

(๖) กษัตริย์พระวงศ์สีหฬได้สืบพระวงศ์มาโดยลำดับ จนถึงพ.ศ. ๗๕๒ ภายหลังเมื่อเกิดนิกายมหายานขึ้นในชมพูทวีปข้างฝ่ายเหนือได้ประมาณ ๘๐ ปีเศษ **พระเจ้าโวหารดิส**ได้เสวยราชย์ ณ เมืองอนุราธบุรี ในแผ่นดินนั้นมีพระสงฆ์พวกอภัยคิรีวิหารรับลัทธิธรรมวินัยตามเวตุลยานปิฎกมาประพฤติในลังกาทวีปเป็นครั้งแรก เวตุลยานปิฎกนี้ในหนังสือสยามูปสัมปทวัตอธิบายว่า เวตุลพราหมณ์ผู้มีมิจฉาทิฏฐิ ที่ปลอมบวชครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชในสมัยทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้แต่งขึ้นเพื่อทำลายพระธรรมวินัย พระเจ้าโวหารดิสได้ทรงทราบจึงให้เนรเทศภิกษุผู้ถือลัทธิเวตุลยานไปเสียนอกพระราชอาณาเขต และให้เผาหนังสือเวตุลยานเสีย ทำพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปให้คืนคงตามเดิม สืบต่อมาอีกหลายชั่วกษัตริย์ พระสงฆ์พวกอภัยคิรีวิหารกลับถือลัทธิเวตุลยานขึ้นอีก ในครั้งนี้ได้มีพระสงฆ์อภัยคิรีวิหารด้วยกันเองบางพวกไม่เห็นด้วยจึงแยกไปอยู่เสียที่วิหารอื่น ไม่เข้ากับทั้งพวกมหาวิหาร ทั้งพวกอภัยคิรีวิหาร จึงเกิดนิกายใหม่ขึ้นอีกนิกายหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๗๙๕ เรียกว่า**สาครนิกาย** ตามนามพระสาครเถระผู้ตั้งนิกายนี้ขึ้น ต่อมาในภายหลังเรียก**เชตวัน**

วิหารนิกายตามชื่อเชตวันวิหาร ที่พระเจ้ามหาเสนผู้สืบพระวงศ์ต่อมา (หลายชั่วกษัตริย์นับจากพระเจ้าโวหารดิส) ทรงสร้างถวายพระเถระองค์หนึ่งในนิกายนี้ที่ทรงเลื่อมใส แต่ต่อมา พระสงฆ์พวกเชตวันวิหารกลับถือลัทธิเวตุลยานเข้าอีก *พระสงฆ์สีหฬจึงแยกเป็นนิกายฝ่ายใต้คือนิกายฝ่ายเถรวาท หรือทักษิณยาน ๒ นิกาย เป็นนิกายฝ่ายเหนือคือนิกายฝ่ายอาจริยวาทหรืออุตรยาน ๑ นิกาย* ต่อมาถึงแผ่นดินของพระเจ้ามหานามผู้ได้เสด็จผ่านพิภพเมื่อ พ.ศ. ๙๕๓ ได้มีพระเถระชาวชมพูทวีป ๒ องค์ คือ*พระพุทธทัตตาจารย์ ๑ พระพุทธโฆษาจารย์ ๑* ได้ไปยังลังกาทวีป พระพุทธทัตตาจารย์ได้ไปก่อนได้ร้อยกรองพระคัมภีร์หลายคัมภีร์แล้วก็กลับ พระพุทธโฆษาจารย์ได้ไปภายหลัง ได้ชักชวนพระภิกษุชาวสีหฬผู้รู้พระไตรปิฎก ให้ช่วยกันชำระสอบสวนพระไตรปิฎกพร้อมด้วยอรรถกถา ให้แปลจากภาษาสีหฬเป็นมคธภาษา ได้แต่งหนังสือขึ้นใหม่อีกบางคัมภีร์ เช่นหนังสือวิสุทธิมรรคเป็นต้น เมื่อชำระสอบสวนและแปลใหม่เป็นมคธภาษาแล้ว ก็จารึกลงในใบลาน การชำระแปลพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาเป็นภาษามคธแล้วจารึกลงในใบลานในครั้งนี้ นับว่าเป็นสังคายนาอีกครั้งหนึ่ง ทำในโลหปราสาท เมืองอนุราธบุรี พระเจ้ามหานามเป็นศาสนูปถัมภก เรียกต่อจากสังคายนาในชมพูทวีปว่า **ฉัฏฐสังคายนา** คือสังคายนาครั้งที่ ๖ แต่นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศลังกาทำภายหลังพุทธปรินิพพาน ๙๕๓ ปีล่วงไปแล้ว (บางแห่งแสดงว่าทำเมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ ปี)

(๗) ในรัชสมัยของกษัตริย์ต่อมา ทมิฬได้มาเป็นใหญ่สืบต่อไปอีกหลายชั่วคน กษัตริย์สีหฬจึงกลับมาได้ราชสมบัติอีก พระนามว่า **พระเจ้าธาตุเสน** (พ.ศ. ๑๐๐๒) ทรงเลื่อมใสในลัทธิเวตุลยาน ทรงให้พระสงฆ์พวกเชตวันวิหารร่ำเรียน เป็นเหตุให้พระสงฆ์ ทั้งฝ่ายเชตวันวิหาร ทั้งฝ่ายอภัยคิรีวิหาร พากันนับถือลัทธิเวตุลยาน ยังคงถือลัทธิเดิมอยู่แต่

ฝ่ายมหาวิหาร ต่อมาได้มีพระเถระชื่อ**โชติบาล**มาแต่ชมพูทวีป ได้โต้แย้งว่าลัทธิเวตุลยานนั้นไม่ถูกต้อง ทำให้คนเป็นอันมากผู้ที่ตื่นนิยมในลัทธินั้นกลับมานับถือลัทธิเดิม สืบต่อมาอีกหลายชั่วกษัตริย์ ถึงพระเจ้า**ศิลาเมฆเสน**ครองเมืองลังกา (พ.ศ. ๑๓๘๐) ทรงนิยม**ลัทธิวัชรบรรพตนิกาย** ที่ข้ามมาจากชมพูทวีป เป็นเหตุให้คนอื่นพลอยนิยมตามลัทธินี้ มีแสดงในหนังสือสยามูปสัมปทวัตว่า ในสมัยพระเจ้าสิริหัสครองมธุรนครข้างฝ่ายใต้ในชมพูทวีป (ร่วมสมัยกับพระเจ้ากุมารทาษ ครองกรุงลังกา เมื่อ พ.ศ. ๑๐๕๖) มีพระสงฆ์พวก ๑ เรียกว่า**สังฆมิตตนิกาย** ประพฤติผิดธรรมวินัยต่าง ๆ เช่นนุ่งห่มผ้าเขียว ความประพฤติล่วงพระวินัยที่มีโทษถึงอันติมวัตถุ แต่งหนังสือขึ้นคัมภีร์ ๑ เรียกว่า **นิลวัตถาสนะ** ยกย่องลัทธิอันลามกของตน พระเจ้าสิริหัสผู้ครองมธุรนคร มีรับสั่งให้จับภิกษุพวกนี้ได้เป็นอันมาก ให้ครอกไฟเสียกับทั้งคัมภีร์ที่แต่งขึ้น จะย้อนมากล่าวถึงเหตุการณ์ในลังกาต่อไป ต่อมาไม่นาน พวกทมิฬยกมาตีราชธานี พระเจ้าศิลาเมฆเสนต้องอพยพมาตั้งเมืองโปลันนรุวะเป็นราชธานี ครั้นล่วงรัชกาลนี้แล้ว พระเจ้ากัลสปเสนที่ ๔ ได้ครองกรุงลังกา (พ.ศ. ๑๔๐๑) ทรงเป็นสัมมาทิฏฐิ โปรดให้จัดระเบียบพระสงฆ์ทั้ง ๓ นิกาย คือ **มหาวิหารนิกาย อภัยคิรีวิหารนิกาย เชตวันวิหารนิกาย** ให้เรียบร้อย มีรับสั่งให้ป้องกันชายพระราชอาณาเขต มิให้ใครพาลัทธิมิจฉาทิฏฐิเข้ามาสั่งสอน ต่อมาจากนี้กษัตริย์วงศ์สีหฬไปปกครองลังกาสืบต่อกันมาอีกนาน แต่เสื่อมอำนาจลงโดยลำดับ เพราะแย่งชิงราชสมบัติกันบ่อย ๆ และพวกทมิฬมาอยู่ในลังกามากขึ้นทุกที กษัตริย์สีหฬไม่สามารถจะปราบปรามพวกทมิฬไว้ในอำนาจได้ ซ้ำยังใช้พวกทมิฬเป็นกำลังทำการรบพุ่งแย่งชิงราชสมบัติกันและกัน พวกทมิฬจึงมีกำลังและอำนาจขึ้น จนถึงรัชสมัยพระเจ้ามหินท์ที่ ๔ ครองกรุงลังกา (พ.ศ. ๑๕๖๖) กองทัพทมิฬชาวโจลมณฑลยกมาตีได้ราชธานี จับพระเจ้ามหินท์ไปชมพูทวีป ลังกาทวีปต้อง

ตกไปเป็นประเทศราช ขึ้นแก่โจลราษฎร์อยู่ถึง ๔๘ ปี เมื่อบ้านเมืองมีจลาจลเนือง ๆ จนที่สุดต้องตกอยู่ใต้อำนาจทมิฬ ซึ่งมิได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ประกอบทั้งพระสงฆ์สีหฬเองก็เกิดแตกลัทธิกันเป็นหลายพวกหลายเหล่าดังที่กล่าวมา พระศาสนาในลังกาทวีปจึงทรุดโทรมลงโดยลำดับ จนถึง พ.ศ. ๑๖๑๔ เชื้อวงศ์กษัตริย์สีหฬแต่ก่อน จึงรบพุ่งได้ชัยชนะพวกทมิฬ กลับตั้งราชวงศ์สีหฬได้อีก กษัตริย์สีหฬที่มีชัยชนะได้ราชสมบัติคืนคราวนี้มีพระนามว่า**พระเจ้าวิชัยพาหุสิริสังฆโพธิ** ตั้งเมืองโปลันนรุวะเป็นราชธานี เมื่อจัดการฝ่ายราชอาณาจักรเรียบร้อยแล้ว ทรงปรารภจะบำรุงพุทธจักรให้รุ่งเรืองดังแต่ก่อน ทรงเห็นว่าในลังกาทวีปในเวลานั้น ไม่มีภิกษุสงฆ์ที่บริสุทธิ์ในศาสนวงศ์ แม้พอจะเลือกหามาให้ครบคณะสงฆ์ให้อุปสมบทแก่กุลบุตรชาวสีหฬได้ จึงโปรดให้นิมนต์ภิกษุสงฆ์ในอารมณประเทศจำนวน ๒๐ รูป ไปให้อุปสมบทแก่กุลบุตรชาวสีหฬ นี้เป็นครั้งแรกที่ในลังกาทวีปต้องนิมนต์พระสงฆ์ประเทศอื่น มาให้อุปสมบทแก่กุลบุตรชาวลังกา แต่พระสงฆ์นิกายต่าง ๆ ที่มีอยู่แต่เดิม ก็น่าจะมีอยู่ เพราะไม่ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินได้โปรดให้กำจัดแต่อย่างไร เมื่อล่วงรัชกาลพระเจ้าวิชัยพาหุแล้ว มีพระเจ้าแผ่นดินได้ครองลังกาทวีป ๓ องค์ ถึงพระเจ้าปรักกมพาหุได้ผ่านพิภพเมื่อ พ.ศ. ๑๖๙๖ พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้มีอานุภาพมาก นับว่าเป็นมหาราชพระองค์หนึ่ง ได้ทรงปราบปรามนิคมชนบทต่าง ๆ ในเกาะลังกา จนราบคาบอยู่ในอำนาจทั้งสิ้น ทรงยกทัพข้ามไปปราบพวกทมิฬในชมพูทวีปจนได้เมืองในปาณฑย-ประเทศและโจลมณฑลไว้เป็นเมืองขึ้น เมื่อทรงปราบปรามแผ่พระราชอาณาเขตออกไปกว้างขวางสำเร็จแล้ว ทรงปรารภถึงสงฆมณฑลในลังกาทวีปซึ่งยังมีลัทธิปาปภิกษุอยู่เป็นอันมาก ทรงปรารถนาจะทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญจึงทรงอาราธนา**พระมหากัสสปเถระ** ผู้อยู่ ณ อุทุมพรคิรีวันวิหารให้รับภารธุระ แล้วกำจัดพระอลัชชีเสียเป็นอันมาก ด้วยประทาน

ผ้าขาวให้สึกเสีย ครั้นชำระพระศาสนาให้ผ่องใสแล้วโปรดให้ประชุมพระภิกษุสงฆ์มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ทำสังคายนาพระธรรมวินัย คือชำระพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา ซึ่งเป็นภาษาสีหฬบ้าง ภาษามคธบ้าง ปะปนกันอยู่ให้แปลออกเป็นภาษามคธทั้งสิ้น แล้วจารึกลงในใบลานใหม่ **พระเจ้าปรักกมพาหุมหาราช** ทรงเป็นศาสนูปถัมภก เรียกต่อสังคายนาในชมพูทวีปว่า **สัตตมสังคายนา** คือสังคายนาครั้งที่ ๗ แต่นับเป็นสังคายนา ครั้งที่ ๔ ในประเทศลังกา ทำภายหลังพุทธปรินิพพานหลังจาก พ.ศ. ๑๖๙๖ ซึ่งเป็นปีที่พระเจ้าปรักกมพาหุได้ราชสมบัติ (แต่ในตำนานสังคายนาของเราว่าทำเมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗)

อารมณประเทศที่กล่าวถึงข้างต้นในพงศาวดารลังกาไม่ได้บอกถิ่นฐานไว้ให้ชัด แต่ในหนังสือที่ชาวลังกาแต่งในชั้นหลังกล่าวว่า คือรามัญประเทศนี้เอง มีคำอ้างในตำนานเกี่ยวกับเมืองย่างกุ้งว่า พระเจ้าปุณณริกซึ่งครองเมืองหงษาวดีแต่ดึกดำบรรพได้เคยตั้งเป็นเมืองชื่ออารมณ เมื่อราว พ.ศ. ๑๒๔๗ แต่ข้ออ้างนี้ไม่มีหลักฐานประกอบ ปรากฏว่าพระพุทธศาสนาสายเถรวาทได้ประดิษฐานในรามัญประเทศมาช้านาน สันนิษฐานว่าตั้งแต่พระโสณเถระและพระอุตตรเถระได้นำมา พร้อมกับพระมหินทเถระในสมัยสังคายนา ครั้งที่ ๓ รามัญประเทศจึงเป็นแหล่งตั้งอยู่แห่งพระพุทธศาสนาสายเถรวาทตั้งแต่ต้นมาโดยลำดับ แม้พม่าก็ได้พระพุทธศาสนาเถรวาทไปจากรามัญ ดังที่มีกล่าวไว้ในตำนานเมืองพุกามว่า เดิมพวกม่านถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานซึ่งชาวอินเดียพามายังเมืองม่านโดยทางบก ต่างลัทธิกันกับพวกมอญ ต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าอนุรุทธมหาราชทรงได้ราชสมบัติเมื่อพ.ศ. ๑๕๘๗ ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองพุกามอันเรียกว่าอริมัทนบุรี ทรงแผ่พระราชอาณาเขตออกไปกว้างขวาง ต่อมาทรงเลื่อมใสในพระเถระฝ่ายเถรวาทรูปหนึ่งผู้เป็นชาวเมืองสะเทิม (ชาวเมืองรามัญ) ทำให้ทรงเลื่อมใสในลัทธิเถรวาท จึงทรงทะนุบำรุงพระสงฆ์

ลัทธิเถรวาทให้ตั้งเป็นหลักแหล่งขึ้นในราชธานี ต่อมาได้ยกกองทัพไปตีได้เมืองสะเทิม ทรงให้นำพระไตรปิฎกกับทั้งพระสงฆ์นิกายเถรวาทในเมืองสะเทิมมายังเมืองพุกาม ให้กำจัดพวกภิกษุลัทธิมหายานแต่เดิมเสียทั้งหมด ให้มีแต่พระสงฆ์นิกายเถรวาท หรือหีนยานอย่างเดียว เรื่องการได้พระไตรปิฎกของพระเจ้าอนุรุทธมหาราชนี้กล่าวตามพงศาวดารพม่า แต่ในพงศาวดารทางประเทศไทยมีแสดงว่าพระเจ้าอนุรุทธได้จากลังกาทวีป แม้ในหนังสือรัตนพิมพวงศ์ก็กล่าวว่า พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตได้มาสู่ประเทศนี้พร้อมกับพระไตรปิฎกที่ได้มาจากลังกาทวีปเมื่อครั้งพระเจ้าอนุรุทธมหาราช ตามหลักฐานที่กล่าวมานี้แสดงว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้ตั้งอยู่เป็นหลักฐานในรามัญประเทศมานาน และเป็นสายเดียวกันกับในลังกาทวีป เพราะออกมาครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชด้วยกัน และสืบมาจากสังคายนาครั้งที่ ๓ ด้วยกัน เพราะฉะนั้น การที่กล่าวว่า อารมณประเทศ คือรามัญประเทศนั้นจึงมีเหตุผลสม

(๘) กษัตริย์วงศ์สีหฬ ได้ครองลังกาสืบมาอีกหลายพระองค์ เพราะเกิดจลาจลแย่งชิงราชสมบัติกันขึ้นอีก เป็นเหตุให้พระยามาฆะทมิฬชาวลังการาษฎร์ยกกองทัพมาตีได้ลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๑๗๕๗ และได้ครอบครองราชสมบัติ ณ เมืองโปลันนรุวะ ในสมัยนี้ได้มีราชวงศ์สีหฬองค์หนึ่งไปตั้งเป็นอิสระอยู่ ณ เมืองทัมพนิยในมายารัฐ ปรากฏพระนามภายหลังว่า **พระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓** พระเจ้าวิชัยพาหุนี้ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ทรงปรารภว่าพระไตรปิฎกเป็นต้น ซึ่งอยู่ในราชธานีเดิม ตกอยู่ในเงื้อมมือของพวกมิจฉาทิฏฐิ เกรงว่าพระธรรมวินัยจะเสื่อมสูญ จึงให้ประชุมสงฆ์ที่**วัดวิชัยสุนทราราม** ที่ทรงสร้างขึ้น มี**พระสังฆรักขิตมหาเถร**องค์หนึ่ง **พระเมธังกรมหาเถร**องค์หนึ่ง เป็นประธานทำสังคายนาอีกครั้งหนึ่งซึ่งควรนับว่าเป็นสังคายนาที่ ๕ ในลังกาทวีป

(๙) ต่อมาถึงแผ่นดิน**พระเจ้าปัณฑิตปรักกรมพาหุที่ ๓** ได้เสวย

ราชย์ ณ เมืองทัมพนิย เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๙ กษัตริย์องค์นี้ได้ทรงสร้างเมืองสิริวัฒนบุรี (คือเมืองแกนดี) ขึ้นในมายารัฐ และยกทัพไปตีเมืองโปลันนรุวะอันเป็นราชธานีเดิมได้คืนมาจากพวกทมิฬ เมื่อได้พระนครคืนแล้วปรากฏแก่พระราชหฤทัยว่า พระศาสนาในราชธานีเศร้าหมองไปเป็นอันมาก จึงให้ประชุมพระสงฆ์มี**พระอรัญญิกเมธังกรมหาเถร**เป็นประธาน ทำสังคายนาอีกครั้งที่หนึ่ง ซึ่งควรนับว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๖ ในลังกาทวีป

พระสงฆ์ลังกาวงศ์ที่เข้ามาถึงพระนครสุโขทัย เมื่อเป็นราชธานีของประเทศสยามครั้งสมเด็จพระร่วงเจ้า ก็ได้เข้ามาในระหว่างสังคายนาครั้งที่ ๕-๖ ในลังกาทวีปที่กล่าวมานี้ และพระสงฆ์ลังกาวงศ์พวกนี้เองน่าจะได้นำเอาลักษณะกำหนดพระสงฆ์เป็นคามวาสี และอรัญญวาสี เข้ามาแสดงจนเป็นแบบแห่งการแบ่งคณะสงฆ์ในประเทศสยามนี้เป็นสองฝ่ายสืบมา เพราะตามความในหนังสือสยามูปสัมปทวัตว่าในสังคายนาครั้งที่ ๕ ในลังกาทวีปนั้น พระสังฆรักขิตมหาเถระเป็นพระธรรมกถึกที่ปรากฏเกียรติคุณมาก ท่านองจะเป็นฝ่ายคามวาสี ส่วนพระเมธังกรมหาเถร เป็นพระเถระฝ่ายวนวาสี นับว่าเป็นฝ่ายคันถธุระพวกหนึ่ง ฝ่ายวิปัสสนาธุระพวกหนึ่ง

น่าสังเกตว่า การทำสังคายนาครั้งหลัง ๆ ใช้เวลามากขึ้นโดยลำดับ แสดงว่าน่าจะมีการเพิ่มเติมขึ้นมาโดยลำดับ ทั้งในพระวินัยทั้งในพระธรรม ดังจะเห็นได้ว่าในพระวินัยได้มีวิภังค์ซึ่งนับถือว่าเป็นอรรถกถารุ่นเก่ารวมอยู่ด้วย ในพระธรรมได้มีบางพระสูตรที่น่าสงสัยว่าเติมเข้ามาภายหลังเช่น จันทิมสูตร สุริยสูตร และในปัญจสติกขันธกะ กับสัตตสติกขันธกะในวินัยปิฎก แสดงเรื่องสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ ๒ ก็แสดงว่าสังคายนาพระวินัยและพระธรรม สมตามพระพุทธดำรัสตรัสสั่งไว้เมื่อใกล้จะปรินิพพานให้พระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาเมื่อพระองค์ทรงล่วงไป และแสดงว่าทั้ง ๒ ขันธกะนี้เติมเข้ามาภายหลัง แม้เมื่อรวบรวมเป็น

พระไตรปิฎกขึ้นแล้ว บางคัมภีร์ เช่นกถาวัตถุในพระอภิธรรมปิฎก ก็มีกล่าวไว้ว่ารวบรวมขึ้นภายหลัง แต่แม้จะมีบางข้อไม่น่าเชื่อแทรกแซงเข้ามา ก็ยังดีกว่าไม่มีหลักฐานเสียเลย เพราะผู้มีปัญญาใช้ปัญญาพิจารณา ยังพอเลือกถือเอาได้ว่าเป็นของเก่า หรือแทรกเข้าใหม่ควรเชื่อ หรือไม่ควรเชื่อ และส่วนมากถึงจะแทรกเข้าใหม่ก็มีประโยชน์

สังคายนาตั้งแต่ครั้งที่ ๑ ตามที่กล่าวมานี้ เป็นสังคายนาของพระสงฆ์สายเถรวาททั้งหมด มีเฉพาะครั้งที่ ๑-๒-๓ ซึ่งทำในชมพูทวีป แต่เมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่ไปในนานาประเทศหลังจากสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว สังคายนาที่ทำในประเทศนั้น ๆ ก็เป็นสังคายนาของพระสงฆ์สายเถรวาทเฉพาะประเทศ เช่นสังคายนาของพระสงฆ์สายเถรวาทประเทศลังกาดังที่กล่าวมา แต่ลังกาเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนาตั้งอยู่มั่นคงตลอดจนได้จารึกพระไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษร ฉะนั้นสังคายนาที่ทำในลังกาจึงเป็นที่นิยมนับถือในต่างประเทศหลายครั้ง เช่นในประเทศสยามนี้นับถือสังคายนาที่ทำในชมพูทวีป ๓ ครั้ง และในลังกาอีก ๔ ครั้ง คือนับต่อมาจากครั้งที่ ๑ จนถึงครั้งที่ ๗ ดังที่มีแสดงไว้ในหนังสือสังคีติวงศ์ ภาษามคธ ที่สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน แต่งในรัชกาลที่ ๑ และในคำถวายพระพรของสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงในคราวปรารภทำสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๑ นั้น (มีในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑) ในคำถวายพระพรนั้น นับสังคายนาที่ทำที่เมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าติโลกมหาราชเป็นครั้งที่ ๘ นับสังคายนาที่ทำในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้น เป็นครั้งที่ ๙ ดังจะคัดข้อความตอนหนึ่งในพระราชพงศาวดารนั้นมาลงไว้ดังต่อไปนี้

"จึงสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกันถวายพระพรว่า พระบาลีและอรรถกถาฎีกาพระไตรปิฎกทุกวันนี้พิรุธมาช้านานแล้ว หากษัตริย์พระองค์ใดจะทำนุบำรุงให้เป็นศาสนูปถัมภกมิได้

แต่กำลังอาตมาภาพทั้งปวงก็คิดจะใคร่ทำนุบำรุงอยู่ แต่เห็นจะไม่สำเร็จ และกาลเมื่อสมเด็จพระสรรเพ็ชญ์ พระพุทธองค์ผู้ทรงทศอรหาทิคุณอันประเสริฐ เมื่อพระองค์บรรทมเหนือพระปรินิพพานมัญจพุทธอาสน์เป็นอนุฏฐานะไสยาสน์ระหว่างนางรังทั้งคู่ในสาลวโนทยานของพระเจ้ามลราชใกล้กรุงกุสินารานครมีพระพุทธฎีกาตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า *'ดูกรสงฆ์ทั้งปวง พระธรรมวินัยอันใดทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์อันพระตถาคตเทศนาสั่งสอนท่าน เมื่อพระตถาคตนิพพานแล้ว พระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์นั้น จะเป็นครูสั่งสอนท่านและสรรพสัตว์ทั้งปวงต่างองค์พระตถาคตสืบไป'* พระองค์ตรัสมอบพระพุทธศาสนาไว้ อาศัยพระปริยัติธรรมฉะนี้แล้วก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน"

"จำเดิมแต่สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้านิพพาน ถวายพระเพลิงแล้วได้ ๗ วัน พระมหากัสสปเถรเจ้าระลึกถึงคำพระสุภัททภิกษุว่ากล่าวติเตียนพระบรมศาสดาเป็นมูลเหตุ จึงดำริการจะทำสังคายนาเลือกสรรพระภิกษุทั้งหลาย ล้วนพระอรหันต์ทรงพระจตุปฏิสัมภิทาญาณกับพระอานนท์เป็นเสกขบุคคลพระองค์หนึ่ง ซึ่งได้พระอรหันต์ในราตรีรุ่งขึ้นวันจะสังคายนาพอครบ ๕๐๐ พระองค์ มีพระเจ้าอชาตศัตรูราชเป็นศาสนูปถัมภก ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในพระมณฑป แทบถ้ำ สัตตบรรพตคูหา ณ เขาเวภารบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร ๗ เดือนจึงสำเร็จการปฐมสังคายนา"

"ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาแล้วได้ ๑๐๐ ปี พระภิกษุชาววัชชีคามเป็นอลัชชีสำแดงวัตถุ ๑๐ ประการ กระทำผิดพระวินัยบัญญัติและพระมหาเถรขีณาสพ ๘ พระองค์ มีพระยศเถรเป็นต้น พระเรวัตเถรเป็นปริโยสาน ชำระทสวัตถุอธิกรณ์ ๑๐ ประการให้ระงับ ยังพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ แล้วเลือกสรรพระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ ๗๐๐ พระองค์ มีพระสัพพกามีเถรเจ้าเป็นประธาน ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในวาลุการามมหาวิหารใกล้กรุงเวสาลี พระเจ้ากาลาโศกราช เป็นศาสนูปถัมภก

๘ เดือนจึงสำเร็จการทุติยสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๑๘ ปี ครั้งนั้นเหล่าเดียรถีย์เข้าปลอมบวชในพระศาสนา จึงพระโมคคลีบุตรติศเถร ยังพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชให้เรียนรู้ในพุทธสมัย แล้วชำระสึกเดียรถีย์เสีย ๖๐,๐๐๐ ยังพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ แล้วพระโมคคลีบุตรดิศเถรจึงเลือกพระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ ๑,๐๐๐ พระองค์ ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในอโศการามวิหารใกล้กรุงปาตลีบุตรมหานคร พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช เป็นศาสนูปถัมภก ๙ เดือนจึงสำเร็จตติยสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๓๘ ปี จึงพระมหินทรเถรเจ้าออกไปลังกาทวีป บวชกุลบุตรให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมคือหยั่งรากพระพุทธศาสนาลงในเกาะลังกาแล้ว พระขีณาสพทั้ง ๓๘ พระองค์ มีพระมหินทรเถร และพระอริฏฐเถร เป็นประธาน กับพระสงฆ์ซึ่งทรงพระปริยัติธรรม ๑,๑๐๐ รูป ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในมณฑลถูปารามวิหารใกล้กรุงอนุราธบุรี พระเจ้าเทวานัมปิยดิศ เป็นศาสนูปถัมภก ๑๐ เดือนจึงสำเร็จการจตุตถสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๔๓๓ ปี ครั้งนั้นพระอรหันต์ทั้งปวงในลังกาทวีปพิจารณาเห็นว่า พระพุทธศาสนาจะเสื่อมลง เพราะพระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎกให้ขึ้นปากเจนใจนั้นเบาบางลงกว่าแต่ก่อน จึงเลือกพระอรหันต์อันทรงปฏิสัมภิทาญาณ และพระสงฆ์ปุถุชนผู้ทรงพระปริยัติธรรมมากกว่า ๑,๐๐๐ ประชุมกันในมหาวิหารใกล้เมืองอนุราธบุรี พระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยเป็นศาสนูปถัมภก ทำมณฑปถวายให้ทำการสังคายนา คือจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน ทั้งพระบาลีและอรรถกถาเป็นสิงหฬภาษา ปี ๑ จึงสำเร็จการปัญจมสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๙๕๖ ปี จึงพระพุทธโฆษาจารย์เจ้า ออกไปแต่ชมพูทวีปแปลพระไตรปิฎกอันเป็นสิงหฬภาษาออกเป็น

มคธภาษา แล้วจารึกลงในใบลานใหม่ ในโลหปราสาทเมืองอนุราธบุรี พระเจ้ามหานามเป็นศาสนูปถัมภก ปี ๑ จึงสำเร็จ นับเนื่องเข้าในฉัฏฐมสังคายนา"

"ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๑๕๘๗ ปี ครั้งนั้นพระเจ้าปรากรมพาหุราชได้เสวยราชสมบัติในลังกาทวีป ย้ายพระนครจากอนุราธบุรีมาตั้งอยู่เมืองปุรัตถิมมหานคร จึงพระมหากัสสปเถรเจ้า กับพระสงฆ์ปุถุชนผู้ทรงธรรมวินัย ประชุมกันชำระพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นสิงหฬภาษาบ้างมคธบ้างปะปนกันอยู่ ให้แปลงแปลออกเป็นมคธภาษาทั้งสิ้น แล้วจารึกลงลานใหม่ พระเจ้าปรากรมพาหุราชเป็นศาสนูปถัมภกปี ๑ จึงสำเร็จบริบูรณ์ นับเนื่องเข้าในสัตตมสังคายนา"

"เบื้องหน้าแต่นั้นมา จึงพระเจ้าธรรมนุรุธผู้เสวยราชสมบัติ ณ เมืองอริมัตถบุรี คือเมืองพุกามออกไปจำลองพระไตรปิฎกในลังกาทวีปเชิญลงสำเภามายังชมพูทวีปนี้ แต่นั้นมาพระปริยัติธรรมจึงแผ่ไพศาลไปในนานาประเทศทั้งปวง บรรดาที่เป็นสัมมาทิฏฐินับถือพระรัตนตรัยนั้นได้จำลองต่อ ๆ กันไป เปลี่ยนแปลงอักษรตามประเทศภาษาของตน ๆ ก็ผิดเพี้ยนวิปลาศไปบ้างทุก ๆ พระคัมภีร์ที่มากบ้าง ที่น้อยบ้าง"

"ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ ๒๐๒๐ ปี จึงพระธรรมทินนเถรเจ้า ผู้เป็นมหาเถรอยู่ ณ เมืองนพีสีนคร คือเมืองเชียงใหม่ พิจารณาเห็นว่าพระไตรปิฎกพิรุธมากทั้งพระบาลี และอรรถกถาฎีกา จึงถวายพระพรแก่พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดิ์ดิลกราช ซึ่งเสวยราชสมบัติ ณ เมืองเชียงใหม่ว่า จะชำระพระปริยัติธรรมให้บริบูรณ์ พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดิ์ดิลกราช จึงให้กระทำพระมณฑปในมหาโพธารามวิหารในพระนคร พระธรรมทินนเถรจึงเลือกพระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎกมากกว่า ๑๐๐ ประชุมพร้อมกันในพระมณฑปนั้น กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกตกแต้มให้ถูกถ้วนบริบูรณ์ พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดิ์ดิลกราชเป็นศาสนูปถัมภก ปี

๑ จึงสำเร็จนับเนื่องเข้าในอัฏฐมสังคายนาอีกครั้งหนึ่ง"

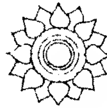
"เบื้องหน้าแต่นั้นมา พระเถรานุเถรในชมพูทวีปได้เล่าเรียนพระไตรปิฎกและสร้างสืบต่อกันมาและท้าวพระยาเศรษฐีคฤหบดีมีศรัทธาสร้างไว้ในประเทศต่าง ๆ คือเมืองไทย เมืองลาว เมืองเขมร เมืองพม่า เมืองมอญ เป็นอักษรสำสมผิดเพี้ยนกันอยู่เป็นอันมาก หาท้าวพระยาและสมณะผู้ใดที่จะศรัทธาสามารถอาจชำระพระไตรปิฎกขึ้นไว้ให้บริบูรณ์ดุจท่านแต่ก่อนนั้นมิได้"

"ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ ๒๓๐๐ ปีเศษแล้ว บรรดาเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งปวง ก็เกิดการยุทธสงครามแก่กันถึงพินาศฉิบหายด้วยภัยแห่งปัจจามิตร มีผู้ร้ายเผาวัดวาอารามพระไตรปิฎกก็สาบสูญสิ้นไป จนถึงกรุงศรีอยุธยาเก่าก็ถึงแก่กาลพินาศแตกทำลายด้วยภัยพม่าข้าศึก พระไตรปิฎกและพระเจดียสถานทั้งปวงก็เป็นอันตรายสาบสูญไป สมณะผู้รักษาร่ำเรียนพระไตรปิฎกนั้นก็พลัดพรากล้มตายเป็นอันมาก หาผู้ใดที่จะเป็นที่พำนักป้องกันข้าศึกศัตรูมิได้ เหตุฉะนี้พระไตรปิฎกจึงมิได้บริบูรณ์ เสื่อมสูญร่วงโรยมาจนเท่ากาลทุกวันนี้"

พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ เมื่อได้ทรงสดับพระสงฆ์ราชาคณะถวายพระพรโดยพิสดารดังนั้น จึงดำรัสว่า *"ครั้งนี้ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง จงมีอุตสาหะในฝ่ายพระพุทธจักรให้พระไตรปิฎกบริบูรณ์ขึ้นให้จงได้ ฝ่ายข้างอาณาจักรที่จะเป็นศาสนูปถัมภกนั้น เป็นพนักงานโยม ๆ จะสู้เสียสละชีวิตบูชาพระรัตนตรัยสุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์เป็นมูลที่จะตั้งพระพุทธศาสนาจงได้"* พระราชาคณะทั้งปวงรับสาธุแล้ว ถวายพระพรว่า *"อาตมาภาพทั้งปวงมีสติปัญญาน้อยนักไม่เหมือนท่านแต่ก่อน แต่จะอุตส่าห์ชำระพระปริยัติธรรมสนองพระเดชพระคุณตามสติปัญญา และสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาครั้งนี้*

ก็นับได้ชื่อว่านวมสังคายนาคำรบ ๙ ครั้ง จะยังพระปริยัติศาสนาให้ถาวรวัฒนายืนยาวไปในอนาคตสมัยสิ้นกาลช้านาน"

แต่ในประเทศพม่า นับถือสังคายนา ๓ ครั้งที่ทำในชมพูทวีป นับถือสังคายนาที่ทำในลังกาทวีปแต่เพียงครั้งเดียว คือครั้งที่ ๕ ที่จารึกลงเป็นตัวอักษร นับต่อเป็นครั้งที่ ๔ ต่อจากนี้นับต่อในประเทศพม่าคือ ครั้งที่๕ ทำที่เมืองมัณฑเล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ พระเจ้ามินดงเป็นผู้อุปถัมภ์ ภิกษุสงฆ์ผู้ทำ ๒,๔๐๐ รูป มีการจารึกพระไตรปิฎกลงบนหินอ่อน ๗๒๙ แผ่นใช้เวลา ๕ เดือน ครั้งที่ ๖ เริ่มทำเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ที่มหาปาสาณคูหา ห่างไปทางเหนือเมืองย่างกุ้ง ประมาณ ๗ ไมล์

พระปฐมเจดีย์ พุทธเจดีย์แห่งแรกในประเทศไทย

ทัศนียภาพพุทธสถานในเมืองพุกาม

พระบรมธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช

ทัศนียภาพวัดในเมืองหงสาวดี

พุทธสถานในเมืองสุโขทัย

พุทธสถานในล้านนา พระธาตุดอยสุเทพ

-๔

ฟื้นพระพุทธศาสนา

ตอน ๒

ในประเทศไทยสยามนี้ ตามประวัติศาสตร์ประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดีแสดงว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาหลายสายหลายยุค คือ

ยุคที่ ๑ เถรวาท (หีนยาน) สายกรุงปาฏลีบุตร คือพระพุทธศาสนาสายพระโสณเถระ และพระอุตตรเถระที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งมาจากกรุงปาฏลีบุตร ได้มาประดิษฐานเป็นครั้งแรก ในสมัยหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ สำหรับในถิ่นประเทศไทยสยามปัจจุบัน น่าจะตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นถิ่นฐานของชนชาติมอญ หรือใช้ภาษามอญ (เพราะได้พบศิลาจารึกภาษามอญ)ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองนครปฐม ซึ่งเรียกนามในสมัยนั้นว่า เมืองทวาราวดี ด้วยมีพุทธเจดีย์ใหญ่น้อย เช่น พระปฐมเจดีย์เป็นต้น ปรากฏอยู่เป็นสำคัญ พุทธเจดีย์เหล่านั้น มีศิลาทำเป็นรูปพระธรรมจักร ภาษาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธ ภาพสลักเป็นแผ่นพุทธอาสน์และรอยพระพุทธบาท เป็นโบราณวัตถุแบบที่ชาวอินเดียสร้างกันก่อนสมัยมีพระพุทธรูปสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช จึงสันนิษฐานกันว่าเมืองนครปฐมนี้คือสุวรรณภูมิ

ยุคที่ ๒ อาจริยวาท (มหายาน) สายกรุงศรีวิชัย พระพุทธ

ศาสนาลัทธินี้ชาวอินเดียอาจนำเข้ามาก่อนแล้ว เมื่อเกิดลัทธิมหายานแพร่หลายในอินเดียก็ได้ แต่ไม่มีหลักฐานทางโบราณวัตถุประกอบ ต่อมาราว พ.ศ. ๑๓๐๐ กษัตริย์ซึ่งครองกรุงศรีวิชัยมีอานุภาพมาก แผ่อาณาเขตมาถึงแหลมมลายู (ตั้งแต่มณฑลสุราษฎร์ลงไปจนถึงมณฑลปัตตานี) ได้นำพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานที่ชาวศรีวิชัยนับถือมาสั่งสอนด้วย ยังมีพุทธเจดีย์ตามอย่างลัทธินี้ เช่น พระมหาธาตุเมืองไชยา พระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชองค์เดิมเป็นต้นปรากฏอยู่ แต่พระพุทธศาสนาลัทธินี้ คงยังไม่แผ่เจริญไปถึงทางเหนือ คงอยู่เพียงเขตแหลมมลายูดังกล่าวจนถึงราว พ.ศ. ๑๕๕๐ มีกษัตริย์เชื้อสายชาวประเทศศรีวิชัยองค์หนึ่งขึ้นมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช ได้มาครองเมืองลพบุรี ราชบุตรของกษัตริย์องค์นั้นได้ไปครองประเทศกัมพูชา ประเทศนี้กับประเทศกัมพูชาจึงรวมอยู่ในอำนาจราชวงศ์อันเดียวกัน มีกล่าวในศิลาจารึกสมัยนั้น (หลักที่ ๑๙ อยู่ในหอสมุดสำหรับพระนคร) ว่าที่เมืองลพบุรีมีทั้งพระสงฆ์นิกายสถวีระ (เถรวาท) และนิกายมหายาน นักโบราณคดีสันนิษฐานว่านิกายสถวีระคงเจริญอยู่ในประเทศสยาม นิกายมหายานพร้อมทั้งศาสนาพราหมณ์ คงเจริญอยู่ในประเทศกัมพูชามาก่อน แต่เมื่อประเทศสยามรวมอยู่ในอำนาจราชวงศ์กัมพูชา นิกายมหายานพร้อมทั้งศาสนาพราหมณ์ จึงเข้ามาเจริญอยู่ในประเทศสยามยุคนี้เป็นสมัยที่ลัทธิมหายานเข้ามาเจริญอยู่ในประเทศสยาม นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า การใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรมก็ดี การใช้สำเนียงสันสกฤตในการบรรพชาอุปสมบทก็ดี (เลิกมาไม่สู้นานนัก) น่าจะเริ่มตั้งแต่ยุคนี้

ยุคที่ ๓ เถรวาทสายพุกาม (อริมัทนบุรี) เมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ พระเจ้าอนุรุทธมหาราชได้ราชสมบัติในประเทศพม่า ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองพุกาม มีอานุภาพมาก ปราบปรามประเทศรามัญไว้ในอำนาจแล้วแผ่

อาณาเขตเข้ามาถึงประเทศลานนา (คือมณฑลภาคพายัพบัดนี้) ลงมาจนถึงเมืองลพบุรี และทวาราวดี พระเจ้าอนุรุทธมหาราชทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาทในเมืองพุกาม ได้นำพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทจากเมืองพุกามมาตั้งสั่งสอนด้วย จนเจริญแพร่หลายทางภาคเหนือ (คือมณฑลภาคพายัพ) แต่คงไม่เจริญแพร่หลายลงไปจนถึงทางใต้ ลัทธิเถรวาทสายพุกามนี้ก็ได้มาจากสายรามัญเมืองสะเทิมดังกล่าวแล้วในตอนก่อน ฉะนั้น จึงเป็นสายเดียวกับที่เข้ามาสู่ประเทศสยามยุคแรก คือสายพระโสณเถระและพระอุตตรเถระผู้นำพระพุทธศาสนามาสู่สุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาสายพุกามเข้ามาสู่ประเทศสยามนี้มีกล่าวถึงในตำนานทางประเทศนี้ เช่นในคำถวายพระพรปรารภทำสังคายนาของพระสงฆ์มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานดังกล่าวในตอนก่อนแล้ว และมีกล่าวในตำนานนั้นว่า คัมภีร์พระไตรปิฎกได้เข้ามาในสมัยนั้น

ยุคที่ ๔ เถรวาทสายลังกา ได้เข้ามาหลังจากสังคายนาครั้งที่ ๗ (นับต่อจากชมพูทวีป แต่นับเป็นครั้งที่ ๔ ในลังกา) สมัยพระเจ้าปรักกมพาหุ (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๖๙๖)[๑] ดังกล่าวแล้วในตอนก่อนเพราะพระสงฆ์ในประเทศนี้ได้ยินกิตติศัพท์เรื่องพระพุทธศาสนาในลังกา จึงออกไปบวชแปลงกลับมาตั้งลังกาวงศ์ขึ้นบ้าง นิมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์ในประเทศนี้บ้าง รวมหลายคราว จะกล่าวตามที่ค้นได้โดยลำดับดังต่อไปนี้

คราวแรก ได้มีพระสงฆ์ลังกาวงศ์มาตั้งคณะอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า เพราะได้มีพระภิกษุไทยออกไปบวชแปลงที่ลังกาแล้วชักชวนพระภิกษุลังกากลับมาตั้งคณะขึ้น

---

๑. นี้กล่าวตามพงศาวดารลังกา แต่ในตำนานสังคายนาว่าทำสังคายนาครั้งที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ ค้านกัน ในคำถวายพระพรปรารภทำสังคายนาของพระสงฆ์ ในรัชกาลที่ ๑ เรียงตามตำนานสังคายนา จึงกล่าวถึงสมัยสังคายนาครั้งที่ ๗ ก่อนสมัยพระเจ้าอนุรุทธมหาราช

ทีแรกตั้งอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน ต่อมาก็เลื่อนขึ้นมาตั้งเจริญอยู่ในกรุงสุโขทัยราชธานีของไทยในสมัยแรกตั้งประเทศชาติในถิ่นประเทศนี้ ความข้อนี้ปรากฏในศิลาจารึกของพระเจ้าขุนรามคำแหง สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๐ เศษว่า *"พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎกหัวก๊กกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลุกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา"* ดังนี้

คราวที่ ๒ มีกล่าวในตำนานโยนกว่า ตั้งแต่ จ.ศ. ๖๙๓ (พ.ศ. ๑๘๗๔) เป็นต้นมา มีพระเถระรามัญชาวเมืองมติมา (เมาะตะมะ) ได้ไปอุปสมบทมาแต่เมืองลังกา แล้วกลับมาตั้งพระสงฆ์คณะลังกาวงศ์อยู่ในเมืองมติมา พระเถระองค์นั้นมีนามว่าอุทุมพรบุบผามหาสวามี เจริญสีลาทิคุณปรากฏกิตติศัพท์มาถึงประเทศนี้ ครั้งนั้นมีภิกษุชาวเมืองสุโขทัย ๒ รูป ชื่อพระอโนมทัสสี ๑ พระสุมนะ ๑ สำนักอยู่กับพระมหาเถระสังฆราชาบุพภัทรในเมืองสุโขทัย เคยไปเรียนพระไตรปิฎกในกรุงศรีอยุธยา เมื่อได้ทราบกิตติศัพท์นั้น จึงลาพระสังฆราชไปยังมติมานครรามัญประเทศ รับอุปสมบทบวชแปลงในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามีแล้ว อยู่ศึกษาปฏิบัติในสำนักนั้นโดยคติลังกามาได้ ๔ พรรษา จึงกลับมาอยู่เมืองสุโขทัยได้ ๑๐ พรรษา แล้วจึงหาอุปสัมปทาเปกขะ (ผู้ปรารถนาจะอุปสมบท) ๘ รูป ไปบวชในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามี เพื่อจะนำมาตั้งคณะภิกษุสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองสุโขทัย พระมหาสวามีก็มอบให้พระเถระทั้งสองนำพระศาสนามาสู่สยามประเทศ ครั้งนั้นพระอโนมทัสสีมาอยู่เมืองเชลียงกำแพงเพชร พระสุมนะมาอยู่เมืองสุโขทัยทำวินัยกรรมเป็นต้นว่า อุปสมบทและสมมติสีมาโดยคติลังกาในเมืองทั้ง ๒ นั้นสืบมา พระมหาธรรมราชากรุงสุโขทัยทรงสร้างวัดอัมพวันให้พระสุมนเถระอยู่ครอง ภายหลังเรียกว่าวัดป่าแก้ว

ในตำนานสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีกล่าวว่า พระมหาธรรมราชา (ลิไทย) พระราชนัดดาพระเจ้าขุนรามคำแหง มีพระราชศรัทธาจะทรง

ผนวชเป็นพระภิกษุ โปรดให้อาราธนาพระมหาสวามีสังฆราชมาแต่ลังกาทวีปแล้ว ได้เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุคราวหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๔ พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงเป็นนักปราชญ์รอบรู้พระพุทธศาสนา ได้ทรงแต่งหนังสือไตรภูมิพระร่วง เป็นหนังสือเล่มแรกในอักษรศาสตร์ของไทย

คราวที่ ๓ พระสงฆ์ลังกาวงศ์ได้เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีกล่าวในหนังสือตำนานโยนกว่า ได้มีพระเถระชาวเมืองเชียงใหม่หลายองค์ คือ พระมหาธรรมคัมภีร์ ๑ พระมหาเมธังกร ๑ พระมหาญาณมังคล ๑ พระมหาสีลวงศ์ ๑ พระมหาสารีบุตร ๑ พระมหารัตนสาคร ๑ พระมหาพุทธสาคร ๑ รวม ๗ องค์เป็นต้น คิดปรึกษากันจะไปยังเกาะลังกา จึงชักชวนพระภิกษุอื่นได้อีก ๑๘ รูป รวมพระภิกษุชาวเชียงใหม่ ๒๕ รูป พากันออกจากเมืองนครพิงค์เชียงใหม่ เที่ยวไปเมืองเขมร ชักชวนพระเขมรได้อีก ๘ รูป มีพระมหาญาณสิทธิเป็นต้น รวม ๓๓ รูป พากันข้ามไปเกาะลังกา ได้ไปอุปสมบทแปลงใหม่ ณ อุทกสีมาเรือขนานในแม่น้ำกัลยาณี ที่ท่าชื่อว่ายาปาปัฏฏนะ ในคณะสงฆ์ ๒๐ รูป มีพระธรรมจริยเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ พระวันรัตน์เป็นพระกรรมวาจารย์ เมื่อ จ.ศ. ๗๘๖ (พ.ศ. ๑๙๖๗ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระอินทรราชาธิบดีที่ ๑ กรุงศรีอยุธยา) แล้วก็อยู่ศึกษาธรรมวินัยโดยคติลังกา ในเมืองลังกานั้น

ครั้นอยู่มา ที่เมืองลังกาเกิดฝนแล้งข้าวแพง พระเถรานุเถระเหล่านี้เห็นจะอยู่ต่อไปไม่เป็นสุข จึงชักชวนกันกลับจากลังกาทวีป ได้ชวนเอาพระภิกษุลังกามาด้วย ๒ รูป คือพระมหาวิกรมพาหุ พรรษา ๑๕ รูปหนึ่ง พระอุดมปัญญา พรรษา ๑๐ รูปหนึ่ง โดยสารมากับสำเภากรุงศรีอยุธยา ซึ่งพระพรหมมุนีเถระ และพระโสมเถระ ออกไปลังกากลับมา ครั้นถึงกรุงศรีอยุธยาก็พักอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา ได้ทำสังฆกรรมอุปสมบทบวชแปลงพระภิกษุชาวกรุงศรีอยุธยา ครั้นออกพรรษาแล้วพากันไปเมืองสัชนาลัย ให้อุปสมบทบวชแปลงพระภิกษุที่เมืองนั้น ครั้น จ.ศ. ๗๙๒ จึงขึ้นไป

เมืองเชียงใหม่ สำนักอยู่ ณ รัตนมหาวิหาร คือ วัดป่าแดงหลวง ต่อจากนั้นก็ไปยังเมืองต่าง ๆ ให้อุปสมบทบวชแปลงพระภิกษุ และให้อุปสมบทกุลบุตรเป็นอันมาก ด้วยเหตุที่พระเถรานุเถระหมู่นี้ นำคณะสงฆ์ลังกาวงศ์มาประดิษฐานในเมืองต่าง ๆ ดังนี้ จึงได้มีคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ คือ วันรัตน์ (คณะป่าแก้ว) ในนครทั้งหลายสืบมา

คราวที่ ๔ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อมา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ทูตไปนิมนต์คณะสงฆ์เข้ามาจากลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๘ แล้วเสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุ เหมือนพระมหาธรรมราชา (ลิไทย) ประทับอยู่ ณ วัดพระจุฬามณี ข้างใต้เมืองพิษณุโลก ทรงอยู่ในสมณเพศถึง ๘ เดือน แต่ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะทรงผนวช โปรดให้ราชทูตไปยังสำนักพระเจ้าติโลกราชเมืองนครพิงค์เชียงใหม่ขอสงฆ์ไปทำสังฆกรรมในกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าติโลกราชให้อาราธนาพระเทพกุลเถระ กับพระอันดับ ๑๒ รูป ไปยังกรุงศรีอยุธยา

ตามตำนานประกอบกับหลักฐานอื่น ๆ แสดงว่า พระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทลังกาวงศ์ได้เข้าไปตั้งเจริญอยู่ในเมืองภาคพายัพ มีเชียงใหม่เป็นต้นมานาน ดังมีกล่าวในตำนานโยนกว่า ในสมัยพระเจ้ากือนาเจ้านครพิงค์เชียงใหม่ (ตามตำนานโยนกว่า ครองเชียงใหม่ตั้งแต่ จ.ศ.๗๒๙ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๑๐) ทรงได้ยินกิตติศัพท์ของพระอุทุมพรมหาสวามี ในมติมานคร (ดังกล่าวในตอนที่ว่าด้วยพระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาคราวที่ ๒) จึงใช้ให้ราชบุรุษไปอาราธนาพระมหาสวามีให้มาสืบพระศาสนาในนครพิงค์ พระมหาสวามีไม่มา จัดให้พระภิกษุ ๑๐ รูป ผู้เป็นศิษย์ มีพระอานันทเถระเป็นประธานมาแทน ครั้นพระสงฆ์รามัญคณะนี้มาแล้ว พระเจ้าเชียงใหม่อาราธนาให้สมมติสีมาและทำอุปสมบทกรรม พระสงฆ์รามัญทูลว่า พระมหาสวามีได้อนุญาตให้พระสุมนเถระ เป็นผู้นำพระศาสนามาประดิษฐานในประเทศนี้ แต่พระเถรานุเถระรามัญเหล่านี้หาได้รับอนุญาต

ไม่ จึงขอให้พระเจ้าเชียงใหม่อาราธนาพระสุมนเถระมาเป็นประธาน เพื่อทำสังฆกรรมร่วมกับพระเถระนั้น พระเจ้าเชียงใหม่ก็แต่งทูตให้ไปขอพระสุมนเถระจากกรุงสุโขทัย พระสุมนเถระจึงไปสืบศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ในนครพิงค์เชียงใหม่ตั้งแต่นั้น พระเจ้าเชียงใหม่ทรงอุษยาภิเศกพระสุมนเถระให้เป็นมหาสวามี ชื่อว่าพระมหาสุมนบุพรัตนมหาสวามี และพระเจ้าเชียงใหม่กับพระมหาสุมนเถระได้พร้อมกันสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุที่ยอดดอยอุสุจะบรรพต (ดอยสุเทพ) ณ วันเพ็ญวิสาขมาส จ.ศ. ๗๔๘ (พ.ศ. ๑๙๒๙)

ในตำนานโยนกได้แสดงไว้ดังนี้ พระสงฆ์ลังกาวงศ์คงดำรงมาโดยลำดับจนถึงสมัยพระเจ้าติโลกราชครองนครพิงค์เชียงใหม่ (ตามตำนานโยนกว่าระหว่าง จ.ศ. ๘๐๔-๘๔๙ ตรงกับ พ.ศ.๑๙๘๕-๒๐๓๐) ได้ให้ประชุมพระเถรานุเถระ มีพระธัมมทินเถระ วัดป่าตาล เป็นประธานทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก ณ โพธารามวิหาร เมื่อพุทธศาสนายุกาลล่วงแล้วได้ ๒๐๒๐ ปี ทำอยู่ปีหนึ่งจึงสำเร็จ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๘ ดังกล่าวแล้วในตอนก่อน ในยุคนี้ได้มีพระเถระผู้รอบรู้พระไตรปิฎกในเชียงใหม่เป็นต้น แต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษามคธไว้หลายคัมภีร์ มีโยชนาฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ มังคลัตถทีปนี เป็นต้น

ในสมัยใกล้กันนี้ พระเจ้ารามาธิบดีก็ได้ฟื้นพระพุทธศาสนาตั้งคณะสงฆ์นิกายสีมากัลยาณีในรามัญประเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๙ ดังที่กล่าวแล้วในตอนที่ว่าด้วยศาสนวงศ์ พระสงฆ์นิกายสีมากัลยาณี

ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์กรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้นในลังกาทวีปสิ้นสมณวงศ์ เหตุด้วยเสียเมืองแก่พวกมิจฉาทิฏฐิ พระเจ้ากิตติสิริราชสีหะกรุงลังกา ให้ทูตมาทูลขอพระสงฆ์ไทยไปให้บรรพชาอุปสมบทชาวสีหฬ พระเจ้าบรมโกษฐ์โปรดให้ส่งพระสงฆ์ไทย มีพระอุบาลีและพระอริยมุนีเป็นหัวหน้าออกไปตั้งสมณวงศ์ในลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๖

ความวิบัติของสมณวงศ์ในลังกาทวีปครั้งแรกจนถึงต้องขอพระสงฆ์จากอารมณประเทศไปตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่ ได้กล่าวแล้วในตอนก่อน ส่วนความวิบัติของสมณวงศ์ในลังกาทวีปครั้งหลังจนถึงต้องขอพระสงฆ์ไทยไปตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่นี้ ควรจะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ทำให้วิบัติโดยย่อพอให้ทราบเรื่องติดต่อกันไป จะเล่าประวัติการณ์จากสมัยสังคายนาครั้งที่ ๘ ในลังกาทวีปที่กล่าวแล้วในตอนก่อน ต่อจากสังคายนาในครั้งนั้นได้มีการชำระพระศาสนาลังกาทวีปถึง ๓ คราว ตามที่กล่าวไว้หนังสือสยามูปสัมปทวัต คือในแผ่นดินพระเจ้าภูวเนกขพาหุที่ ๔ ด้วยคำแนะนำของเสนาบดีคนหนึ่ง ชื่อ เสนาลังกาธิการ เมื่อพ.ศ. ๑๘๙๔ ครั้งที่หนึ่ง ในแผ่นดินพระเจ้าวิกรมพาหุ ด้วยคำแนะนำของเสนาบดีชื่ออลังกรณ (ผู้สร้างเมืองชัยวัฒนบุรี ที่ใกล้ท่าโคลัมโบ) เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ ครั้งหนึ่ง ในแผ่นดินพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๙ ครั้งหนึ่งทั้ง ๓ ครั้งนี้ พระเจ้าแผ่นดินได้โปรดให้ประชุมสงฆ์ ชำระเหล่าภิกษุอลัชชีกำจัดด้วยให้สึกเสียเป็นอันมาก เมื่อชำระในครั้งหลังได้วางระเบียบสงฆมณฑลเรียบร้อยขึ้นกว่าแต่ก่อน ปรากฏกิตติศัพท์เลื่องลือมาถึงประเทศไทย มอญ เขมร และลานนาไทย จึงได้มีพระภิกษุในประเทศทั้ง ๔ นี้ออกไปบวชแปลงในลังกา ดังที่ปรากฏในพงศาวดารลานนาไทยพงศาวดารรามัญในระหว่างตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ลงมา จนถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกรุงศรีอยุธยาดังที่กล่าวมาข้างต้น ในรัชกาลต่อมาในลังกาทวีป ได้ย้ายราชธานีมาตั้งที่ชัยวัฒนบุรี ใกล้แม่น้ำกัลยาณี รัชกาลต่อ ๆ มาถึงพระเจ้าภูวเนกขพาหุที่ ๖ พระเจ้ารามาธิบดีกรุงหงษาวดีได้ส่งพระรามัญออกไปบวชแปลงเป็นลังกาวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๘ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วรัชกาลต่อ ๆ มาถึงพระเจ้าธรรมปรักกมพาหุที่ ๘ ได้มีพวกฝรั่งโปรตุเกต เริ่มมาตั้งภูมิลำเนาในลังกาทวีปที่ท่าโคลัมโบเมืองชัยวัฒนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ ไม่ยอมอยู่ในอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน ทำการต่าง ๆ

ตามอำเภอใจ จนเกิดเหตุต้องรบพุ่งกัน ชาวชัยวัฒนบุรีต้องยอมเป็นประเทศราชขึ้นต่อพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส เมื่อล่วงรัชกาลนี้แล้วในรัชกาลต่อมาอีกก็เกิดเหตุเช่นนั้น จนถึงต้องพึ่งกำลังโปรตุเกส พวกโปรตุเกสจึงถืออำนาจเที่ยวรุกรานตามหัวเมืองชายทะเลไปรอบเกาะลังกา และบังคับให้ชาวลังกาเข้ารีตถือศาสนาคริสตัง รื้อทำลายวัดเจดีย์วิหารเผาพระไตรปิฎก สึกพระเณรตลอดทางที่ไป แม้พระเจ้าแผ่นดินลังกาเองก็ต้องยอมให้ราชนัดดาเข้ารีต ซ้ำยังมีเรื่องโอรสของเจ้าเมืองเสตวัจจะมายารัฐที่อยู่ในหมู่เขากลางเกาะชื่อราชสิงหะ ทำปิตุฆาต เกิดกลัวบาปจึงให้ประชุมสมณพราหมณ์ถามหาวิธีล้างบาป เมื่อภิกษุสงฆ์ตอบว่าเป็นอนันตริยกรรม ไม่มีทางจะล้างบาปได้ พวกพราหมณ์ตอบว่ามีวิธีล้างบาปได้ จึงขัดเคืองภิกษุสงฆ์ รับนับถือศาสนาพราหมณ์ให้สึกพระเณรทำลายเจดีย์วิหารเผาพระไตรปิฎกที่มีในเมืองที่อยู่ในอำนาจเสียสิ้น พวกโปรตุเกตทำลายล้างสมณวงศ์ในเมืองลังกาตอนชายทะเลก่อนแล้ว ราชสิงหะทำลายล้างตอนภายในอีกคราวหนึ่งในสมัยต่อเนื่องกัน จึงสิ้นสมณวงศ์ในลังกาทวีปอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าราชสิงหะที่ ๒ ได้ครองลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๘ จึงขับไล่พวกโปรตุเกสออกไปจากลังกาได้ด้วยอาศัยกองทัพเรือของพวกวิลันดาร่วมกับกองทัพชาวสีหฬ แต่ในรัชกาลนี้ยังไม่มีโอกาสฟื้นพระพุทธศาสนา ในรัชกาลพระเจ้าวิมลธรรมสุริยะที่ ๒ ผู้เป็นพระราชโอรสครองลังกาต่อมาจึงได้เริ่มฟื้นพระพุทธศาสนาด้วยให้ไปขอคณะสงฆ์ที่เมืองยะไข่มาตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่ ได้พระสงฆ์มา ๓๐ รูป มีพระสันตนัตและพระโลกรักขปุคคลีเป็นหัวหน้า มาถึงเมืองสิริวัฒนบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๒๔๐ พระสงฆ์เมืองยะไข่ได้อุปสมบทกุลบุตรเป็นภิกษุ ๓๐ รูป ให้บรรพชาเป็นสามเณร ๑๒๐ รูป พระสงฆ์ชาวยะไข่ได้มาถึงมรณภาพลงหลายรูป ที่เหลือก็พากันกลับเมืองยะไข่ ฝ่ายพระภิกษุชาวเมืองสีหฬซึ่งได้รับอุปสมบทใหม่ ต่อมาได้ลาสิกขาเสียบ้าง ถึงมรณภาพบ้าง หมดไป

ทั้ง ๓๐ รูป ไม่ทันจะให้อุปสมบทสืบสมณวงศ์ต่อมา จึงสิ้นสมณวงศ์ลงอีกคราวหนึ่ง จนถึงพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะครองลังกา (พ.ศ. ๒๒๘๒) ทรงได้สามเณรสรณังกรเป็นที่ปรึกษา ปรารภจะตั้งสังฆมณฑลขึ้นอีก ขั้นแรกให้ไปขอพระสงฆ์เมืองยะไข่ แต่ไม่ได้พระสงฆ์มา ในเวลานั้นสมิงทอตั้งตัวเป็นพระเจ้าหงษาวดี แต่ได้เป็นใหญ่อยู่เพียง ๕ ปี ก็เสียเมืองแก่สมิงแซงมูผู้เป็นตละมหาเสนาบดีได้มีญาติวงศ์ของสมิงทอซึ่งได้เป็นเจ้าเมืองครั้งสมิงทอเป็นใหญ่อยู่นั้น คนหนึ่งหนีภัยไปบวชเป็นพระภิกษุ สมิงแซงมูจับได้เห็นพระภิกษุจึงฝากกำปั่นวิลันดา ให้พาไปปล่อยที่เกาะลังกา เมื่อพระมอญองค์นี้ไปถึงเกาะลังกา พระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะได้ทรงอุปถัมภ์และจะให้อุปสมบทแก่ชาวสีหฬ จึงให้ไปขอคณะสงฆ์เมืองหงษาวดีตามคำแนะนำของพระมอญนั้น เพราะการจะให้อุปสมบทจำต้องมีพระสงฆ์ครบคณะเพื่อทำอุปสมบทกรรม แต่เรือราชทูตไปแตกกลางทาง การไปขอพระสงฆ์มอญจึงไม่สำเร็จสมประสงค์ ครั้งนั้นพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะ ได้ทราบจากพวกพ่อค้าวิลันดาว่า ในกรุงศรีอยุธยา พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมีพระภิกษุสงฆ์มาก บ้านเมืองเป็นปกติเรียบร้อย จึงแต่งราชทูตให้เข้ามาขอพระสงฆ์ยังกรุงศรีอยุธยา แต่พระสงฆ์ไทยยังไม่ทันออกไปก็สิ้นรัชกาลพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะ พระเจ้ากิตติสิริราชสิงหะได้ครองราชสมบัติสืบมา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๐ และได้ทรงขอพระสงฆ์ไทยเข้ามาอีก พระสงฆ์ไทยคณะพระอุบาลี จึงได้ออกไปตั้งศาสนวงศ์ในลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๖ อันเรียกว่าสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์ซึ่งมีสืบต่อมาจนถึงบัดนี้ ในคราวพระสงฆ์ไทยคณะพระอุบาลีออกไปให้อุปสมบทนั้น ปรากฏในพงศาวดารลังกาว่า พระเจ้าแผ่นดินยอมให้ผู้มีตระกูลเท่านั้นอุปสมบท เพื่อจะป้องกันมิให้ศาสนวงศ์เสื่อม ต่อมามีชาวลังกาตระกูลต่ำอยากบวช จึงพากันไปขอบวชในเมืองพม่าในรัชสมัยพระเจ้าปะดุง (ตรงกับรัชกาลที่ ๑ กรุงเทพ ฯ) แล้วกลับไปตั้งมรัมมะวงศ์ขึ้นในลังกา

ยุคที่ ๕ เถรวาทสายสีมากัลยาณีนิกายได้เข้ามาตั้งอยู่ตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เมื่อทรงผนวช ได้ทรงรับสมณวงศ์สายนี้มาปฏิบัติ ตั้งเป็นธรรมยุติกนิกาย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๘ มีประวัติกาลดังที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ตอนที่ว่าด้วยพระราชประวัติ สมณวงศ์นี้ก็คือลังกาวงศ์ หรือจะกล่าวว่าทั้งวงศ์ลังกาทั้งวงศ์สุวรรณภูมิที่พระมหินทเถระ และพระโสณเถระพระอุตตรเถระนำมาแต่เดิมก็ได้ อันยังมีบริสุทธิ์อยู่แต่ในรามัญประเทศในสมัยนั้น เพราะในลังกาทวีปเองก็ได้สูญสิ้นไปแล้ว จนต้องขอพระสงฆ์ไทยไปตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่ดังกล่าวแล้ว

การปฏิบัติเพื่อฟื้นพระพุทธศาสนาของพระภิกษุผู้ธรรมวาทีวินัยวาทีและของท่านผู้อุปถัมภ์มีพระมหากษัตริย์เป็นต้น ทุกยุคทุกสมัยที่กล่าวมาแล้วนี้ ไม่เป็นการทำสังฆเภท เพราะเมื่อมีการฟื้นพระพุทธศาสนา ก็ต้องมีการสอบสวนชำระ เมื่อเป็นเช่นนี้ฝ่ายที่มีวาทะอย่างหนึ่ง ก็คงแยกออกจากฝ่ายที่มีวาทะอีกอย่างหนึ่งเป็นธรรมดา หรือกล่าวกลาง ๆ ฝ่ายที่มีวาทะอย่างเดียวกัน มีความเห็นและปฏิบัติอย่างเดียวกัน ก็จะรวมกันเป็นพวกหนึ่ง ๆ ตามความเห็นและการปฏิบัติที่เสมอเป็นอย่างเดียวกัน

ศาสนประวัติที่แสดงมานี้เป็นเครื่องรับรองว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ผู้ทรงสถาปนาคณะธรรมยุต ได้เป็นผู้ทรงฟื้นพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ และพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นได้ทำการฟื้นพระพุทธศาสนาโดยลำดับ

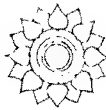
อนึ่ง ตามพุทธศาสนประวัติที่แสดงมา กล่าวโดยสรุปว่า ประเทศถิ่นที่พระพุทธศาสนาสายเถรวาทออกจากอินเดียมาประดิษฐานหยั่งรากอยู่มั่นคง มี ๒ คือ ประเทศลังกาที่ได้รับพระพุทธศาสนาสายพระมหินทเถระ ประเทศรามัญ (รวมทั้งพม่า และประเทศสยาม) ที่ได้รับพระพุทธศาสนาสายพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ เมื่อศาสนวงศ์ในประเทศ

หนึ่งเศร้าหมองวิบัติ เพราะเกิดจลาจลในบ้านเมืองหรือในสงฆมณฑลเอง ก็ได้ศาสนวงศ์ในอีกประเทศหนึ่งไปตั้งขึ้นใหม่ ถือว่าเป็นการฟื้นพระพุทธศาสนา เหตุฉะนี้ พระพุทธศาสนาสายเถรวาทดั้งเดิมจึงดำรงสืบต่อมาได้ กล่าวโดยเฉพาะพระสงฆ์ชาวอารมณประเทศ (รามัญ) ก็ได้เคยไปตั้งฟื้นศาสนวงศ์ในลังกามาแล้ว ต่อมาก็กลับไปรับลัทธิลังกาวงศ์ (อาจจะเป็นศาสนวงศ์ที่พระสงฆ์ชาวอารมณประเทศไปตั้งขึ้นนั่นเอง) กลับมาสู่รามัญประเทศอีก คือพระสงฆ์นิกายสีมากัลยาณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงรับมาตั้งเป็นคณะธรรมยุติกนิกายขึ้น ศาสนวงศ์ลังกาและรามัญสายดังกล่าวในสมัยนั้น สัมพันธ์กันใกล้ชิดและได้เข้ามาในประเทศสยามนี้หลายครั้งหลายคราว พระสงฆ์คณะพระอุบาลีที่ออกไปตั้งศาสน-วงศ์ในลังกาอาจจะเนื่องอยู่ในวงศ์ทั้ง ๒ ดังกล่าวก็ได้ แต่พระพุทธศาสนาที่เข้ามาสู่ประเทศไทยมีหลายลัทธิ หลายสาย หลายคราว และจะมาปะปนกันและเสื่อมลงอย่างไร ก็ยากที่จะทราบได้ ทั้งมาเกิดวิบัติขึ้นแก่บ้านเมืองเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ อันเปรียบเหมือนเกิดวิบัติขึ้นแก่เรือนกาย พระพุทธศาสนาอันเปรียบเหมือนเรือนใจก็พลอยวิบัติ เพราะวัดวาอาราม พระไตรปิฎก และคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่าง ๆ ถูกเผาทำลาย พระภิกษุสงฆ์กระจัดกระจายปราศจากการปกครองควบคุม ทางฝ่ายพุทธจักรเมื่อกู้ชาติขึ้นได้แล้ว พระมหากษัตริย์ก็ต้องทรงย้ายมาตั้งราชธานีขึ้นใหม่ ทางฝ่ายพุทธจักรพระมหากษัตริย์ทั้งในสมัยกรุงธนบุรี ทั้งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ได้ทรงพยายามฟื้นพระพุทธศาสนามาโดยลำดับ เช่นรวบรวมชำระพระคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นต้นให้บริบูรณ์บริสุทธิ์ที่เรียกว่าสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ดังกล่าวแล้ว และออกกฎหมายพระสงฆ์เป็นเครื่องห้ามและกำจัดบุคคลผู้ประพฤติผิดเป็นลำดับมา แต่ก็เป็นไปในทางรวบรวมชำระตำราโดยมาก ยังไม่อาจชำระในทางศึกษาปฏิบัติได้มากนัก

ทั้งได้เกิดมีการอ้างถือลัทธิคติปัญจอันตรธานขึ้นอีก ทำให้สิ้นอุตสาหะพยายามในอันที่จะปฏิบัติรักษาพระธรรมวินัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเห็นว่าถึงเวลาที่จะต้องฟื้นพระพุทธศาสนาขึ้นใหม่เหมือนอย่างพระมหาเถระและพระมหากษัตริย์พุทธศาสนูปถัมภกในปางก่อน จึงทรงรับศาสนวงศ์พระสงฆ์รามัญนิกายสีมากัลยาณีมาตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น ชื่อว่าได้ทรงฟื้นศาสนวงศ์เดิมอันสืบเนื่องมาจากพระมหินทเถระ และพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ มาตั้งขึ้นในประเทศสยามอีกนั่นเอง ศาสนวงศ์นิกายสีมากัลยาณีที่ทรงรับมานี้ แม้จะสืบมาแต่ลังกาวงศ์ดังกล่าว แต่ต่อมาก็หาไม่ได้ในลังกาอีกแล้ว เพราะได้เกิดวิบัติขึ้นในลังกาในเวลาต่อมา และเมื่อทรงรับมาแล้ว ในกาลต่อมาพม่าซึ่งรวมรามัญอยู่ด้วยก็เสียเอกราช แต่ศาสนวงศ์สายเดิมก็ได้เข้ามาตั้งอยู่ในประเทศไทยสยามนี้แล้ว เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ทรงรับมาตั้งรักษาไว้ พระมหากษัตริย์ รัฐบาล และพุทธศาสนิกชนชาวไทยในเวลาต่อมาก็ได้รับรองรักษาสืบมาจนถึงบัดนี้ เหตุฉะนี้จึงสมควรถวายพระเกียรติอย่างสูง แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ผู้ได้ทรงฟื้นและรักษาพระพุทธศาสนา เพราะได้ทรงตั้งฟื้นรักษาศาสนวงศ์สายเดิมสืบต่อมาจากลังกา รามัญและไทยสยามเดิมไว้ได้ เช่นเดียวกับพระเจ้าธรรมราชาผู้ฟื้นรักษาพระพุทธศาสนาในปางก่อน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ทรงฟื้นตั้งศาสนวงศ์ขึ้นแล้ว ก็ไม่ทรงบังคับพระภิกษุสงฆ์ให้รวมเป็นนิกายเดียวกัน ด้วยวิธีกำจัดพระสงฆ์นิกายอื่นเสีย รักษาไว้แต่นิกายเดียว เหมือนอย่างพระเจ้าปรักกมพาหุเป็นต้น หรือด้วยวิธีให้พระภิกษุสงฆ์ทั่วประเทศสึกและบวชแปลงในสมณวงศ์ ที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่อย่างพระเจ้ารามาธิบดี เพราะทรงเห็นว่า แม้จะทรงใช้พระราชอำนาจ รวมพระสงฆ์ให้เป็นนิกายเดียวกันได้ แต่ก็เป็นวิธีที่บังคับขืนใจ จักไม่ได้ผลยั่งยืนเพราะอาจทำให้รวมกันได้

เพียงชั่วคราวเท่านั้น ดังในประเทศลังกาและในประเทศรามัญนั้นเอง ต่อจากสมัยรวมนิกายของกษัตริย์สองพระองค์นั้นไม่นาน พระสงฆ์ก็แตกเป็นนิกายต่าง ๆ อีก เหตุฉะนี้ จึงไม่ทรงใช้พระราชอำนาจเหมือนอย่างนั้น แต่ทรงใช้พระมหากรุณาพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ทุกนิกายเสมอกัน ทรงชักนำนิกายที่ยังย่อหย่อนให้แก้ไขความประพฤติปฏิบัติในนิกายนั้น ๆ ให้ดีขึ้นเอง ด้วยพระบรมราโชบายอันสุขุมไม่เป็นการกระทบกระเทือน วิธีนี้ผู้อุปถัมภ์และผู้บริหารการคณะสงฆ์ มีพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมา และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นต้น ก็ได้ทรงใช้ในการบริหารคณะสงฆ์สืบต่อมา การคณะสงฆ์จึงค่อย ๆ ดีขึ้น ทั้งโดยปริยัติทั้งโดยปฏิบัติโดยลำดับ เพราะได้รับระเบียบปฏิบัติที่ทรงฟื้นตั้งขึ้นและที่ทรงวางไว้เป็นส่วนมากไปประพฤติปฏิบัติ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

- ๖ -

ลักษณะตัดสินสังฆเภท

สังฆเภทแปลว่า ความแตกกันแห่งสงฆ์ (ถ้ายังไม่แตก เพียงแต่ร้าวราน เรียกว่าสังฆราชี) ความที่สงฆ์แตกกันนั้นเรียกว่า สังฆเภท มี ๒ อย่าง คือมีบุคคลผู้ทำให้แตกกัน ที่เรียกว่า ทำสังฆเภท ๑ ไม่มีบุคคลผู้ทำให้แตกกัน สงฆ์แตกกันเอง ๑

อย่างแรกคือ มีผู้ทำสังฆเภทนั้น ในบาลีวินัยปิฎก จุลวัคค สังฆเภทขันธก แสดงลักษณะผู้ทำสังฆเภทไว้ เก็บความมารวมกันได้ดังต่อไปนี้

(๑) เป็นภิกษุ มิใช่ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา (ภิกษุณีเป็นต้นพึงทำได้เพียงพยายามเพื่อทำสังฆเภท)

(๒) เป็นปกตัตตะ คือเป็นภิกษุโดยปกติ ไม่ต้องปาราชิกหรือถูกสงฆ์ยกวัตร

(๓) เป็นสมานสังวาสก์ มีธรรมเนียมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกัน ร่วมสังฆกรรมกันได้ (มีนิกายเดียวกัน)

(๔) อยู่ในสีมาร่วมกัน คือ อยู่ในวัดเดียวกัน ทำสังฆกรรมร่วมกัน

(๕) แสดงอธรรมว่าธรรม แสดงธรรมว่าอธรรม แสดงอวินัยว่าวินัย แสดงวินัยว่าอวินัย ฯลฯ

(๖) แยกทำอุโบสถ ทำปวารณา ทำสังฆกรรม แผนกหนึ่ง

ตัวอย่างผู้ทำสังฆเภทซึ่งได้ลักษณะครบตามที่ปรากฏในศาสนประวัติก็มีเพียงพระเทวทัตต์ผู้เดียวเท่านั้น ได้มีเล่าไว้ในบาลีสังฆเภทขันธกะและอรรถกถาว่า พระเทวทัตต์ มีความปรารถนาจะตั้งตนเป็นศาสดาบริหารคณะสงฆ์ในฝ่ายศาสนจักร จึงกราบทูลพระบรมศาสดา ขอให้ทรงมอบการบริหารพระสงฆ์แก่ตน พระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาต จึงพยายามด้วยวิธีต่าง ๆ เช่นแสดงวัตถุ ๕ ประการ นอกพระธรรมวินัย จนถึงพยายามเพื่อทำร้ายพระบรมศาสดาด้วยวิธีต่าง ๆ และแนะนำอชาตสัตตุกุมารให้ทำปิตุฆาตเพื่อเป็นพระราชา ในฝ่ายอาณาจักร อชาตสัตตุกุมารแย่งราชสมบัติได้สำเร็จ โดยจับพระราชบิดาขังไว้จนสิ้นพระชนม์ในภายหลัง แต่พระเทวทัตต์ทำไม่สำเร็จ จึงแยกสงฆ์ผู้เป็นฝักฝ่าย เพราะเห็นชอบตามวัตถุ ๕ ประการที่พระเทวทัตต์แสดงออกไปทำสังฆกรรมแผนกหนึ่ง ครุกรรมของพระเทวทัตต์ดังกล่าวมานี้ จึงเป็นไปเพื่อประทุษร้ายพระบรมศาสดา และพระพุทธศาสนา ตรงกันข้ามกับปฏิปทาของท่านผู้ฟื้นพระพุทธศาสนาดังกล่าวมาข้างต้น เหมือนอย่างดำกับขาว

อนึ่ง ผู้ทำสังฆเภท ท่านก็ยังไม่ด่วนปรับว่าเป็นผู้ทำอนันตริยกรรมทีเดียว ถ้าเห็นหรือสงสัยอยู่ว่า สงฆ์พร้อมเพรียงกันประพฤติพระธรรมวินัยดีอยู่แล้ว การทำสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันดีอยู่เช่นนี้ให้แตกกันเป็นการไม่ถูกไม่ชอบ แต่ก็ยังขืนทำสังฆเภทดังเช่นพระเทวทัตต์ จึงเป็นผู้ทำสังฆเภทที่เป็นผู้ทำอนันตริยกรรม สมด้วยลักษณะของผู้ทำสังฆเภท ๒ จำพวกที่แสดงไว้ในบาลีสังฆเภทขันธกะ คือ

(๑) **ผู้ทำสังฆเภทที่พึงไปอบาย** (คือเป็นผู้ทำอนันตริยกรรม) ได้แก่ผู้ทำสังฆเภทที่เห็นหรือสงสัยในอธรรมว่าเป็นอธรรมเป็นต้น ก็ยังแสดงว่านี้เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตถุศาสน์[๙๐]

(๒) **ผู้ทำสังฆเภทที่ไม่พึงไปอบาย** (คือเป็นผู้ไม่ทำอนันตริยกรรม)

ได้แก่ผู้ทำสังฆเภทที่เห็นในอธรรมว่าเป็นธรรม และแสดงอธรรมว่าเป็นธรรมเป็นต้น คือเข้าใจผิดจริง ๆ และแสดงออกไปด้วยความเข้าใจผิด

หลักฐานที่อ้างมานี้แสดงว่า ผู้ที่ชื่อว่าทำสังฆเภทต้องประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวมานั้น เมื่อกล่าวสรุปโดยตรงก็คือ ผู้เป็นหัวหน้าในการทำสังฆเภทนั้น ตั้งตนเป็นพระศาสดาแข่งกับพระพุทธเจ้า เช่น พระเทวทัตต์ ส่วนท่านผู้ไม่ได้ตั้งตนแข่งกับพระพุทธเจ้า แต่มีความเห็นในพระวินัยหรือในพระธรรมด้วยก็ตาม แตกต่างกันออกไป เช่นภิกษุชาวเมืองโกสัมพี และท่านที่เป็นต้นเหตุให้ต้องทำสังคายนา ไม่ชื่อว่าทำสังฆเภท เพราะไม่ได้ตั้งตนเป็นพระศาสดา แข่งกับพระพุทธเจ้า

ส่วนความที่สงฆ์แตกกันเองนั้น ย่อมมีเพราะเหตุหลายประการ จะยกมากล่าวแต่บางประการตามที่ปรากฏในศาสนประวัติต่อไปนี้

(๑) สงฆ์เกิดมีความเห็นแตกต่างกัน กล่าวขัดแย้งกัน ในข้อธรรมวินัยว่า นี้เป็นธรรม นี้ไม่เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้ไม่เป็นวินัย เป็นต้น อันเรียกว่า**เภทกรวัตถุ** (เรื่องทำให้แตกกัน) เป็นวิวาทาธิกรณ์ขึ้นในสงฆ์ มีตัวอย่างมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ในโกสัมพิกขันธกะ ในวินัยปิฎกว่า พวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพีมีความเห็นในข้อหนึ่งว่าเป็นอาบัติ และไม่เป็นอาบัติต่างกัน ฝ่ายหนึ่งได้โอกาสก็ประกาศยกวัตรภิกษุรูปหนึ่งเพราะเหตุไม่เห็นอาบัติก็เลยแตกกันเป็น ๒ พวก จนถึงแยกกันทำอุโบสถ ภายหลังเมื่อทำความเห็นให้ลงกันได้แล้ว ก็ตกลงปรองดองกันเข้าได้ ตัวอย่างนี้ไม่มีบุคคลสังฆเภท สงฆ์แตกกันเอง และต่างก็เป็นลัชชีภิกษุ มุ่งจะปฏิบัติพระธรรมวินัยให้ถูกต้องด้วยกัน เมื่อสงฆ์แตกกันด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ท่านไม่เรียกภิกษุผู้เนื่องอยู่ในสงฆ์นั้นว่าผู้ทำสังฆเภท แต่เรียกว่านานาสังวาสก และแสดงภูมิแห่งนานาสังวาสกภิกษุไว้ ๒ คือ ทำตนให้เป็นนานาสังวาสกด้วยตน หรือสงฆ์ประชุมกันยกวัตรเสีย เมื่อสงฆ์สามัคคีกันท่านก็เรียกภิกษุผู้เนื่องอยู่ในสงฆ์นั้นว่า **สมานสังวาสก** และแสดงภูมิของ

สมานสังวาสกภิกษุไว้ ๒ คือ ทำตนให้เป็นสมานสังวาสกด้วยตน หรือสงฆ์ประชุมกันเรียกภิกษุที่ถูกยกวัตรเข้าหมู่

เมื่อพวกภิกษุผู้เป็นลัชชี มุ่งประพฤติถูกธรรมถูกวินัยด้วยกันเกิดแตกกันเป็นนานาสังวาสก เพราะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัยเช่นนี้, พระบรมศาสดาก็ทรงปรารถนาให้มีสังฆสามัคคี แต่ที่เป็นธัมมิกสามัคคีในเวลาที่ยังเป็นนานาสังวาสกกันอยู่ ก็โปรดให้แยกกันทำสังฆกรรมจนกว่าจะกลับเป็นสมานสังวาสก ด้วยธัมมิกสามัคคี

ข้อที่ว่าธัมมิกสามัคคีนั้น มีลักษณะตามที่ตรัสไว้คู่กับอธัมมิกสามัคคีในวินัยปิฎก ดังนี้

สังฆสามัคคี ๒ อย่าง คือ

ก. **อธัมมิกสังฆสามัคคี** (สังฆสามัคคีที่ไม่ประกอบด้วยธรรม) คือเมื่อสงฆ์แตกกัน สงฆ์ไม่วินิจฉัยวัตถุนั้น ไปจับมูลเหตุจากข้อที่มิใช่มูลเหตุทำสังฆสามัคคี

ข. **ธัมมิกสังฆสามัคคี** (สังฆสามัคคีที่ประกอบด้วยธรรม) คือเมื่อสงฆ์แตกกัน สงฆ์วินิจฉัยวัตถุนั้น จับมูลเหตุจากมูลเหตุ ทำสังฆสามัคคี[๑]

(๒) เกิดอลัชชีภิกษุขึ้นในสงฆ์ มีตัวอย่างในสมัยพุทธกาลตั้งแต่เมื่อพระบรมศาสดายังมิได้ประทานพระพุทธานุญาตให้สงฆ์สวดพระปาติโมกข์ในวันอุโบสถ ในสมัยนั้นเมื่อถึงวันอุโบสถ พระบรมศาสดาทรงแสดงพระปาติโมกข์แก่ภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เอง (พระปาติโมกข์ [๒] ที่ทรงแสดงเองนี้อรรถกถาแก้ว่า คือพระโอวาทปาติโมกข์) มีเล่ามาในปาติ-โมกขัฏฐปนขันธกะ ในวินัยปิฎก เก็บความแสดงโดยย่อว่าในวันอุโบสถ ๑๕

---

๑. วิ.มหา. ๕/๓๕๒

๒. วิ. จุลฺล. ๗/๒๘๓

ค่ำ วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งอยู่จนล่วงปฐมยาม ท่านพระอานนท์กราบทูลว่าภิกษุสงฆ์นั่งมานานแล้ว ขอให้ทรงแสดงพระปาติโมกข์ พระผู้มีพระภาคได้ประทับนิ่งจนล่วงมัชฌิมยาม ล่วงปัจฉิมยาม ท่านพระอานนท์ก็ได้กราบทูลอาราธนาโดยลำดับ จนเมื่ออรุณขึ้น จึงตรัสว่า บริษัทไม่บริสุทธิ์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ค้นหาพบบุคคลทุศีลผู้เป็นอสังวาสกะ (ไม่มีธรรมเครื่องอยู่รวม) กับภิกษุทั้งหลายจัดการให้ออกไปจากสงฆ์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่เป็นฐานะที่จะทรงแสดงปาติโมกข์ในบริษัทที่ไม่บริสุทธิ์ จึงได้ทรงงดแสดงปาติโมกข์ด้วยพระองค์เอง ประทานพระพุทธานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายสวดปาติโมกข์ตั้งแต่นั้นมา เหตุที่เกิดขึ้นในครั้งนี้เพียงงดทรงแสดงปาติโมกข์ แต่ในภายหลังพุทธปรินิพพาน เหตุเช่นนี้เป็นเหตุให้สงฆ์งดทำอุโบสถด้วย ให้สงฆ์แตกกันออกไปด้วย ดังเช่นปรารภเหตุให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒-๓ เพราะเมื่อมีพวกภิกษุอลัชชีเกิดขึ้นในสงฆ์ ถ้าพวกภิกษุฝ่ายลัชชีมีกำลังมากกว่า ก็อาจจัดการให้ฝ่ายอลัชชีออกไปจากหมู่ได้ แต่พวกอลัชชีเมื่อถูกให้ออกไปจากหมู่แล้ว ก็อาจไปตั้งพวกขึ้นต่างหาก ถ้าพวกภิกษุฝ่ายอลัชชีมีกำลังกว่า พวกภิกษุฝ่ายลัชชีก็ต้องหลีกออกจากหมู่นั้นไปรวมกันอยู่ฝ่ายหนึ่ง มีตัวอย่างในยุคทำสังคายนาดังที่กล่าวแล้ว แม้สงฆ์แตกกันเพราะมีพวกอลัชชีอสังวาสกเกิดขึ้นในสงฆ์อย่างนี้ ท่านก็ไม่กล่าวผู้ใดผู้หนึ่งว่าเป็นผู้ทำสังฆเภท

(๓) เกิดความเห็นคัดค้านหรือแก้พระธรรมวินัยขึ้นในสงฆ์ มีตัวอย่างตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเหมือนกัน ดังเรื่องในวินัยปิฎก[๑]ว่า ภิกษุชื่ออริฏฐะ สามเณรชื่อกัณฑกะ เกิดทิฏฐิลามก คัดค้านคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ภิกษุทั้งหลายห้ามไม่ฟังตรัสสั่งให้สวดสมนุภาสน์ภิกษุ ให้

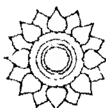
---

๑. วิ.มหา. ๒/๔๓๐

นาสนะสามเณรผู้มีทิฏฐิเช่นนั้นและห้ามมิให้ภิกษุทั้งหลายคบ ความเห็นคัดค้านในครั้งนี้ยังไม่มีกำลังไม่มีพรรคพวกพอเป็นเหตุให้สงฆ์แตกกัน เพราะได้ทรงบัญญัติสิกขาบทตัดต้นเหตุเสีย แต่ถ้าความเห็นคัดค้านที่เกิดขึ้นในสงฆ์ มีกำลัง มีพรรคพวกสนับสนุน ก็เป็นเหตุให้สงฆ์แตกกันได้ คือแตกกันเป็นฝ่ายที่มีความเห็นคัดค้านพวก ๑ ฝ่ายที่ไม่มีความเห็นคัดค้านและไม่ยอมคบกับฝ่ายที่มีความเห็นคัดค้านอีกพวก ๑ ถ้าฝ่ายที่มีความเห็นคัดค้านแสดงลัทธิใหม่แก้พระธรรมวินัยเป็นสัทธรรมปฏิรูปอีกด้วย ก็ยิ่งเป็นเหตุให้สงฆ์แตกกันมากขึ้น มีตัวอย่างในครั้งพุทธกาลก็เช่นพระเทวทัตต์ ผู้แสดงวัตถุ ๕ ประการ ในภายหลังพุทธกาลก็เช่นพวกภิกษุวัชชีบุตร ผู้แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ หรือพวกฝ่ายอาจริยวาทอันกลายมาเป็นมหายาน ซึ่งแสดงลัทธิต่างออกไป ดังที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้

หลักฐานตามที่กล่าวมาเหล่านี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ทำสังฆเภท แต่ทรงเป็นผู้ฟื้นพระพุทธศาสนา ถ้าการปฏิบัติฟื้นพระพุทธศาสนาของพระองค์เป็นการทำสังฆเภทแล้ว การปฏิบัติฟื้นพระพุทธศาสนาของท่านผู้ฟื้นพระพุทธศาสนาทั้งหลายในอดีตดังที่เล่ามา ก็เป็นการทำสังฆเภททั้งหมด และการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวแก่สมานสังวาสานานาสังวาส ห้ามสมาคมคบหากับภิกษุผู้อลัชชี หรือภิกษุผู้มีทิฏฐิลามกคัดค้านพระธรรมวินัย ก็จะไม่เป็นไปเพื่อทำสังฆเภทด้วยหรือ

นอกจากนี้ ยังน่าทำความระลึกให้เกิดขึ้นว่า ภิกษุแต่ละรูปในสังฆมณฑลอาจทำตนให้ชื่อว่าเป็นผู้ทำ หรือพยายามเพื่อทำสังฆเภทโดยไม่รู้ตัว เพราะเป็นอลัชชี หรือเพราะคิดแก้พระพุทธศาสนาให้ผิดแผกไปอย่างใดอย่างหนึ่ง

-๗

การประดิษฐานคณะ

ในคำประกาศเทวดา งานฉลองยุคในตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า **“ท่านจึงได้รับเอาวินัยวงศ์นั้นไว้เป็นข้อปฏิบัติสืบมาในธรรมยุติกนิกายในศักราช ๑๑๘๗ ปีระกา สัปตศก”** ตามคำประกาศนี้ ศาสนวงศ์ในธรรมยุติกนิกายได้เริ่มขึ้นในศกนั้นตรงกับ พ.ศ. ๒๓๖๘ ศาสนวงศ์นี้สืบมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันพระสงฆ์สายเถรวาทนำสืบ ๆ กันมาตามลำดับสมัยสังคายนาครั้งที่ ๑-๒-๓ จากนั้นพระสงฆ์มีพระมหินทเถระเป็นประมุขนำมาสู่ลังกาทวีปหรือสีหฬประเทศและนำสืบ ๆ กันมา ต่อมาพระสงฆ์รามัญคณะสีมากัลยาณีรับนำมาสู่รามัญประเทศแล้วนำมาสู่ประเทศไทย พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายรับสืบมา เริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับไว้จากสงฆ์รามัญก่อนในศกนั้น พระศิษย์หลวงเดิมและกุลบุตรผู้มีศรัทธาเลื่อมใสรับตามอีกหลายองค์ เมื่อเสด็จขึ้นไปประทับ ณ วัดสมอราย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒

ในพระลิขิตของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถึงพระสารศาสน์ ลงวันที่ ๑๖ เมษายน ร.ศ.[๔๐] ๑๒๖ (พิมพ์แจกงานบำเพ็ญกุศลถวาย วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๙๙) ความตอนหนึ่งว่า “....แต่อันที่จริงคณะธรรมยุตค่อยเป็นมาโดยลำดับ ปีที่ออกหน้า ควรจะกำหนดว่าเป็นปีตั้งนั้น ตามเสด็จพระอุปัชฌาย์ของฉันตรัส จ.ศ. ๑๑๙๑....”

จ.ศ. ๑๑๙๑ ตามพระลิขิตนี้ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ เป็นปีที่เสด็จกลับไปยังวัดสมอราย

อนึ่ง มีกล่าวไว้ในคำประกาศเทวดางานฉลองยุคในตำนานวัดว่า *"จึงเสด็จกลับขึ้นไปยังวัดสมอราย ตั้งนิกายให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรที่ศรัทธา สงเคราะห์แก่คฤหัสถ์ด้วยธรรมกถาอนุสาสโนวาทในธรรมสวนกาล ประดิษฐานธรรมยุติกนิกายให้รุ่งเรืองแพร่หลายขึ้นในครั้งนั้น ภิกษุสงฆ์ในพรรษาสามสิบหย่อนบ้างสามสิบเศษบ้างโดยชุกชุม"*

คำว่า "**ตั้งนิกายให้บรรพชาอุปสมบท**..." มีปัญหาว่า

๑. ใครตั้งนิกาย ? ข้อความข้างต้นแสดงกัตตา คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. ใครให้บรรพชาอุปสมบท ? ตามประวัติที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ให้บรรพชาอุปสมบท เมื่อเสด็จไปประทับที่วัดสมอราย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒ ก็คือ พระสงฆ์รามัญนิกายสีมากัลยาณี ๑๘ รูป ผู้รับอุปสมบทก็คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เองกับพระมหาเถระธรรมยุตชั้นเดิมอีกหลายรูป แต่ในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำปฏิบัติ จึงถวายพระเกียรติให้ให้เป็นกัตตาว่า **"ตั้งนิกาย..."** ในการตั้งนิกายนั้น ก็ต้องมีการให้บรรพชาอุปสมบท จึงจักเป็นนิกายขึ้นมาได้ ในคำไหว้ครูปัธยายจึงกล่าวอย่างนั้น และท่านที่เป็นผู้นำ แม้เป็นผู้รับอุปสมบท ถ้าควรกล่าวว่าเป็นผู้ตั้งนิกายได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ยังมิได้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์เอง จนเสด็จมาประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ มีพรรษาเกิน ๑๐ แล้ว จึงทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ดังกล่าวในหนังสือตำนานวัด หน้า ๒๔ ว่า "ในการรับกุลบุตรเข้ามาอุปสมบท เมื่อเสด็จมาอยู่วัดนี้แล้วทรงเป็นพระอุปัชฌายะเอง" และทรงบำรุงธรรมยุติกนิกายให้เจริญยิ่งขึ้น ดังกล่าวในคำประกาศเทวดา งานฉลองยุคว่า "ครั้นถึงศักราช ๑๑๙๘ ปี

วอก อัฏฐศก ณ วัน ๔ ๕ฯ ๒ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมง ๘ นาที เสด็จลงมาอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ ฯ ทรงทำนุบำรุงสั่งสอนบริษัทคฤหัสถ์บรรพชิตให้เจริญยิ่งขึ้นไปด้วยข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่สมควรแก่ธรรมวินัย" ในตำนานวัดกล่าวว่า มีคนเข้ามาบวชมากขึ้นโดยลำดับ ในตอนปลายแห่งสมัยพระองค์ทรงครองวัด พระสงฆ์จำพรรษามีจำนวน ๑๓๐ ขึ้นไปถึง ๑๕๐ รูปก็มี

อนึ่ง ได้พบลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะคัดมาลงไว้ดังต่อไปนี้ :-

๒๙

วันที่ ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕

ขอถวายพระพร

พรุ่งนี้ เป็นวันที่คณะธรรมยุตและวัดบวรนิเวศ ตั้งมาได้ครบ ๖๐ รอบปีบริบูรณ์ จะมีการประชุมพระธรรมยุต ให้พรแก่คณะแลวัดแลแจกรางวัลแก่นักเรียนที่สอบความรู้ได้เมื่อเดือนหลัง ในเวลา ๑ ทุ่ม

ขอพระราชทานพระราชหัตถเลขาอำนวยพรแก่คณะแลวัดเพื่อเป็นสวัสดิมงคลและเป็น...วันดีแก่การปกครองคณะ ฯ

ควรมิควรสุดแล้วจะทรงพระกรุณาโปรด

ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ตามลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ นี้ แสดงว่า "พรุ่งนี้" ในลายพระหัตถ์ คือวันที่ ๑๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ เป็นวันที่คณะธรรมยุตและวัดบวรนิเวศตั้งมาครบ ๖๐ ปี จึงค้นหาวันตั้งต้นก็ได้วันที่ ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๕๕ ตรงกับวัน ๔ ๕ ๒ ค่ำ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๙๘

พ.ศ. ๒๓๗๙ ในวันดังกล่าว ได้มีเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ในตำนานวัดว่า *"(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวช) เสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศวิหารนี้ เมื่อวันพุทธที่ ๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๗๙ ตรงกับขึ้น ๕ ค่ำ เดือนยี่ ปีวอก อัฐศก จุลศักราช ๑๑๙๘ โดยขบวนเรือทรงเรือพระที่นั่งดาดสี มีเรือดั้งนำ"* จึงลงสันนิษฐานได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงถือเอาวันเสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็น **"ตั้งคณะธรรมยุตและวัดบวรนิเวศวิหาร"** ด้วยใคร่ครวญดูก็จะจับเหตุได้ว่า ขณะเมื่อประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุและวัดสมอราย มิได้ทรงเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด คณะธรรมยุตที่เริ่มตั้งขึ้น ก็ปฏิบัติรวมกันอยู่ ยังมิได้แยกออกเป็นเอกเทศ แต่เมื่อเสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศทรงเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัดหนึ่งต่างหาก และพระในวัดเป็นพระธรรมยุต จึงเป็นวัดพระธรรมยุตวัดแรก ซึ่งทรงเป็นเจ้าอาวาสปกครองคณะธรรมยุตในวัดบวรนิเวศโดยตรงเป็นวัดแรก เดิมจึงเรียกชื่อคณะธรรมยุตว่า **"บวรนิเวศาทิคณะ"** แปลว่าคณะวัดบวรนิเวศเป็นต้น

เมื่อรวบรวมหลักฐานที่ค้นพบเข้าด้วยกันแล้ว ก็พึงเห็นว่าคณะธรรมยุตได้เริ่มมีขึ้น อันจะพึงกำหนดกาลเวลาได้เป็นตอน ๆ ดังนี้ :-

(๑) เริ่มแรก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชได้ ๒ พรรษา (ทรงผนวช พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๒๑) ทรงรับศาสนวงศ์สายสีมากัลยาณี ด้วยทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ ในพระสงฆ์รามัญ เมื่อ จ.ศ. ๑๑๘๗ พ.ศ. ๒๓๖๘

(๒) คณะธรรมยุตค่อยเป็นมาโดยลำดับ ปีออกหน้า ควรจะกำหนดเมื่อเสด็จกลับไปยังวัดสมอราย เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๑ พ.ศ. ๒๓๗๒ (ตามลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖)

(๓) **วันที่คณะธรรมยุตตั้งขึ้น คือวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๙** (ตามลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕)

อนึ่ง ได้ทรงส่งพระศิษย์หลวงเดิมไปตั้งสำนักเป็นสาขาขึ้นที่วัดอื่น ๆ อีก ตามที่กล่าวไว้ในตำนานวัด คือ:-

วัดสมอราย พระอริยมุนี คือสมเด็จพระวันรัต (พุทฺธสิริ ทับ)

วัดบรมนิวาส (วัดนอก) พระญาณรักขิต (ธมฺมสิริ สุข)

สองสำนักนี้ ตั้งมาก่อนครั้งยังเสด็จอยู่ที่วัดสมอราย

วัดเครือวัลย์ พระรัตนมุนี คือพระเทพโมลี (เอี่ยม)

วัดพิชยญาติ ฯ พระครูใบฎีกา คือพระเมธาธรรมรส (ถิน)

วัดบุบผาราม พระครูวินัยธร คือพระอมรโมลี (นบ)

ศิษย์หลวงผู้อยู่ประจำในสำนักที่ระบุไว้ในตำนานวัด คือ:-

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ครั้งยังไม่ได้ทรงกรม

พระอมรโมลี (ปุสฺสเทโว สา)

พระศรีวิสุทธิวงศ์ (โสภิโต ฟัก)

พระปลัดเรือง

พระปลัดทัด

ในตำนานวัด แสดงนามพระเถระธรรมยุตชั้นเดิม ๑๐ องค์ตามคาถาพระราชนิพนธ์ ครั้งยังทรงผนวชในหนังสือสีมาวิจารณ์ คือ:-

๑. **พระวชิรญาณเถระ** คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. **พระพรหมสรเถระ** คือพระญาณรักขิต สุข วัดบรมนิวาส ต่อมาลาสิกขาได้เป็นที่พระธรรมการบดี

๓. **พระธัมมสิริเถระ** คือพระเทพโมลี เอี่ยม วัดเครือวัลย์

๔. **พระพุทธสิริเถระ** คือสมเด็จพระวันรัต ทับ วัดโสมนัสวิหาร

๕. **พระปัญญาอัคคเถระ** คือสมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

๖. **พระธัมมรักขิตเถระ** คือพระปลัด ทัด วัดบวรนิเวศ ต่อมาลาสิกขาได้เป็นที่พระศรีภูริปรีชา

๗. **พระโสภิตเถระ** คือพระศรีวิสุทธิวงศ์ ฟัก วัดบวรนิเวศ ต่อมาลาสิกขาได้เป็นที่พระยาศรีสุนทรโวหาร

๘. **พระพุทธิสัณหเถระ** คือพระอมรโมลี นบ วัดบุบผาราม

๙. **พระปุสสเถระ** คือสมเด็จพระสังฆราช สา วัดราชประดิษฐ ฯ (เมื่อบวชครั้งหลังมีนามฉายาว่า ปุสฺสเทโว)

๑๐. **พระสุวัฑฒนเถระ** คือพระปลัดเรือง วัดบวรนิเวศ

ธรรมยุติกนิกายได้ตั้งขึ้นเป็นสำนัก และขยายออกไปหลายสำนักในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช ตามที่ปรากฏในตำนานวัด ดังที่กล่าวมานี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงลาผนวชออกไปเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว คณะธรรมยุตได้ขยายออกไปโดยลำดับ

ในคำประกาศเทวดา งานฉลองยุค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ (ในตำนานวัด) ปรารภกาลกึ่งหนึ่ง (๗ ปี) แห่งกาลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร (๑๔ ปี) คือหลังจากที่ได้ทรงลาผนวชไป ๗ ปี ได้ระบุว่า "ในกาลเมื่อล่วงไปได้เท่านี้ พระศิษย์หลวงเดิมยังมีอยู่ ๔๘ องค์ คือ กรมหมื่นบวรรังษี พระพรหมมุนี พระภัทศีลสังวร พระอมรโมลี พระอมราภิรักขิต พระรามัญมุนี พระพุทธิวิริยากร พระสมุทมุนี พระอโนมมุนี พระธรรมานุปาลาจาริย์ พระเมธาธรรมรส พระภัทรมุขมุนี พระสุคุณคณาภรณ์ ๑๓, พระครูพรหมเทพาจาริย์ พระครูปัญญารัตนะ พระครูเขมาภิมุขธรรม พระครูวิสุทธิพรหมจริย ๔, พระครูมหานุนายก พระครูจันทโคจรคุณ พระครูปริตโกศล เทศ พระครูพุทธมนต์ปรีชา เกษ พระครูอเนกสาวัน แปร่ม พระครูอนันตประกาศ สอน พระปลัดเหมือน พระปลัดศรี พระปลัดเสม พระปลัดคง พระปลัดหุ่น พระปลัฺดผล พระปลัดพร สมุห์ปิ่น สมุห์ต่าย สมุห์ยิ้ม สมุห์จู สมุห์เกษ สังฆบริบาลรอด ใบฎีกาน้อย ใบฎีกาเอม ๒๒, มหาดิศ มหาหลิน มหาทิง ๓, ธัมมทายี

หัตถีปาละ เมตตัคคู ตละปฏูะ เทวธัมมิ สาคตะ ๖"

ในตอนกล่าวถึงถวายทาน ได้ระบุไว้ว่า :-

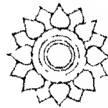
(๑) พระเถรานุเถระผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งนับว่าเป็นต้นวงศ์เป็นไปในธรรมยุติกาที่ยังดำรงชีพอยู่ "นับได้ ๓๐ องค์ คือ พระพรหมมุนี พระพรหมเทพาจารย์ พระจันทโคจรคุณ พระอมรโมลี พระอมราภิรักขิต พระพุทธิวิริยากร พระอโนมมุนี พระอริยมุนี พระเมธาธรรมรส พระสุคุณคณาภรณ์ พระวินัยรักขิต พระราชาคณะ ๑๑, พระครูมหาสมณวงศ์ เอม วัดมหาสมณาราม เมืองเพชรบุรี พระครูมหานุนายกเมฆ พระครูจุลานุนายกคง พระครูปริตโกศล แปร่ม พระครูพุทธมนต์ปรีชา สอน พระครูอเนกสาวัน ผล พระครูอนันตประกาศ เหม พระปลัดทิง พระปลัดศรี พระปลัดคง พระปลัดชื่น พระปลัดต่าย พระสมุห์ต่าย พระสมุห์เกษ พระมหาหลิน พระมหาดิศ ฐานาบาเรียญ ๑๖, เจ้าอธิการยิ้ม วัดแค ศรีพุทธทัต เจ้าอธิการเม้า วัดศรีทอง เมืองอุบล ศรีเทวธัมมิ พระเดช เมตตัคคู วัดบุบผาราม พระที่เป็นปุราณธรรมยุติกวงศ์ยังเหลืออยู่ ๓๑ องค์ ทั้งกรมหมื่นบวรรังษี ผู้เป็นเจ้าของการ"

(๒) ปุราณสหธรรมิกอีกพวกหนึ่ง คือ "พระเขมาภิมุขธรรม พระสุคันธาธิบดี เมืองเขมร พระครูปทุมธาดา พระสมุห์ด้วง พระใบฎีกาแก้ว มหาเอี่ยม มหาพัน มหาพรหม เจ้าอธิการนง วัดไชยสีวลี เจ้าอธิการอ้น วัดน้อย เจ้าอธิการดี วัดสุปัฏศนาราม เมืองอุบล เจ้าอธิการผา วัดยุคันธราราม เจ้าอธิการสน วัดเขา เมืองชลบุรี เจ้าอธิการแก้ว วัดเพชรฉลึก เมืองนคร พระโกณฑัญญ วัดสมอราย พระนันท วัดแค พระครูพฤติสีลาจารย์ วัดกะดีจีน ๑๗ องค์ด้วยกัน"

อนึ่ง ในตอนต้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทางราชการยังมิได้รับรองคณะธรรมยุต ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านพิภพใน พ.ศ. ๒๓๙๔ สืบสันตติวงศ์เป็นรัชกาลที่ ๔

แล้ว ในศกนั้นเองได้ทรงสถาปนาพระองค์เจ้าฤกษ์ พระศิษย์หลวงเดิมวัดบวรนิเวศวิหารเป็นกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธ์ ทรงสมณศักดิ์เสมอสมเด็จเจ้าคณะใหญ่ ตั้งพิธีที่พระตำหนัก เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานสุพรรณบัฏ ทรงยกสำนักวัดบวรนิเวศวิหาร และวัดขึ้นเป็นคณะพิเศษเรียกในครั้งนั้นว่า "บวรนิเวศาทิคณะ" เป็นกิ่งอันหนึ่งแห่งคณะกลางที่ได้ชื่อในภายหลังว่า "คณะธรรมยุติกนิกาย" ดังที่ใช้ในคำประกาศเทวดา ต่อมาจึงแยกเป็นคณะอิสระและเป็นคณะใหญ่เต็มที่ ดังจะกล่าวต่อไปในตอนที่ว่าด้วยการปกครอง

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ธรรมยุติกนิกายได้ขยายออกไปโดยลำดับ

พระเถระต้นวงศ์แห่งคณะธรรมยุต (บางรูป)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

สมเด็จพระสังฆราช
(สา ปุสฺสเทว)

พระเทพโมลี (เอี่ยม)

สมเด็จพระวันรัตน์ (ทับ พุทฺธสิริ)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๑

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๒

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๓

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๔

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อฏฐายีมหาเถร)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๔

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๖

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๗

-๘-

การปกครองคณะ

คณะธรรมยุตได้มีพระเถระธรรมยุตเป็นสังฆปริณายกปกครองคณะ ชำระอธิกรณ์ ตั้งอุปัชฌายะกันเองในคณะ ไม่ต้องเกี่ยวกับกรมธรรมการ แลสังฆการี สืบต่อกันมาตั้งแต่ตั้งขึ้นจนบัดนี้ ความเป็นมาแห่งการปกครองในคณะธรรมยุต มีปรากฏในแถลงการณ์คณะสงฆ์ก่อนหน้าพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ในหนังสือแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๒) เฉพาะที่เกี่ยวแก่คณะธรรมยุตดังต่อไปนี้ :-

"ธรรมยุติกนิกายนั้น คือพระสงฆ์ออกจากมหานิกายนั้นเอง แต่ได้รับอุปสมบทในรามัญนิกายอีกด้วยสืบสายต่อลงมา

คณะธรรมยุติกนิกายนั้น ครั้งรัชกาลที่ ๓ ยังเป็นแต่สำนักเรียนว่า สำนักวัดบนคือวัดบวรนิเวศวิหาร อยู่ในปกครองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งยังทรงผนวช มีวัดขึ้นบ้างไม่กี่วัด รวมขึ้นอยู่ในคณะกลางของสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วในปีแรกนั้น พ.ศ. ๒๓๙๔ ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ครั้งยังเป็นพระองค์เจ้าเป็นกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธ์ โปรดให้เป็นอธิบดีสงฆ์แห่งสำนักนั้น เรียกในประกาศเฉลิมพระนามว่า **"ธรรมยุติกนิกายสงฆ์ มัธยมบวรนิเวศาทิคณะ"** ในคราวนี้

นับว่าได้ทรงยกคณะนี้ขึ้นเป็นกึ่งหนึ่งแห่งคณะกลางมีฐานานุกรม ๙ รูป ในจำนวนนี้ มีพระครูปลัดขวาเท่าชั้นของเจ้าคณะรอง พระครูปลัดซ้ายเท่าชั้นพระครูวิเศษ ภายหลังพระครูปลัดได้เลื่อนชั้น พระครูปลัดขวาเท่าชั้นของเจ้าคณะใหญ่ พระครูปลัดซ้ายเท่าชั้นคณะรอง และเพิ่มพระครูนิตยภัตรขึ้นอีกคู่หนึ่งมีหน้าที่สวดพระปริตชื่อพระครูปลัดขวาว่ามหานุนายก ชื่อพระครูปลัดซ้ายว่าจุลานุนายก ดูเหมือนทรงยกเป็นอนุนายก รองสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในคณะกลางนั้น หรือในชั้นพุทธจักร เทียบชั้นเจ้าคณะใหญ่พิเศษได้ แต่ไม่มีเจ้าคณะรอง เมื่อสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสนิพพานแล้ว สมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ก็ยังคงทรงบัญชาเฉพาะธรรมยุติกนิกายิกสงฆ์ ที่เรียกว่ามัธยมบวรนิเวศาทิคณะ ไม่ได้บัญชาคณะกลางทั่วไป แต่คงไม่ได้ขึ้นเป็นกึ่งของคณะกลางเหมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยังทรงพระชนม์อยู่ ควรนับแยกว่าเป็นคณะธรรมยุติกนิกาย เป็นอิสระมาแต่บัดนั้นมา ถึงรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงสถาปนาข้าพเจ้าเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส มีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะรองแห่งคณะธรรมยุติกนิกายมีฐานานุกรม ๘ รูป เหมือนเจ้าคณะรองอื่น ไม่มีวิเศษเพราะเป็นเจ้านาย ข้าพเจ้าเป็นเจ้าคณะรองรูปแรกของคณะนี้ ในครั้งนี้คณะธรรมยุติกนิกายได้รับยกย่องเป็นคณะใหญ่เต็มที่ เมื่อข้าพเจ้าเลื่อนชั้นเป็นเจ้าคณะใหญ่ มีสมณศักดิ์เป็นพิเศษเหมือนครั้งสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในชั้นหลัง ทรงตั้งพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร และพระสาสนโสภณ (อ่อน) วัดราชประดิษฐ ฯ เป็นเจ้าคณะรองสืบกันมาโดยลำดับ ในเวลาทรงตั้งพระราชบัญญัตินี้ พระสาสนโสภณ (อ่อน) เป็นเจ้าคณะรอง”

รายนามพระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุต ตั้งแต่ตั้งมาจนถึงบัดนี้ มีดังต่อไปนี้

๑. **พระวชิรญาณมหาเถระ** คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เมื่อทรงผนวช (พ.ศ. ๒๓๖๘) นับแต่ทรงเริ่มรับสมณวงศ์นี้ ถึง พ.ศ. ๒๓๙๔

๒. **พระปัญญาอัคคมหาเถระ** คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๓๕)

๓. **พระมนุสสนาคมหาเถระ** คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๖๔)

๔. **พระสิริวัฑฒนมหาเถระ** คือพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๘๐)

๕. **พระสุจิตตมหาเถระ** คือสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๕๐๑)[๑]

ความเป็นพระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุต เคยได้ยินท่านเล่าว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เมื่อทรงผนวชอยู่ ได้ทรงปกครองคณะธรรมยุตด้วยพระองค์เองตลอดมา จนถึงเวลาเมื่อจะทรงลาผนวชก็ได้ทรงมอบให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงปกครองคณะธรรมยุตสืบมา เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรส ก็ทรงปกครองคณะธรรมยุตสืบมา เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเป็นเจ้าคณะรองอยู่แล้ว และทรงปฏิบัติ

---

๑. พ.ศ. ๒๔๙๔ เพราะหนังสือนี้เรียบเรียงไว้ตั้งแต่ศกนั้น และสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช ต่อมาทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ และสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๕๐๑

พระสังฆปริณายกแหงคณะธรรมยุตสืบตอมาถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๓) คือ

๖. พระอุฏฐายีมหา.ถระ คือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน) (พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๑๔)

๗. พระวาสนมหาเถระ คือสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์) สมเด็จพระสังฆราช (พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๓๑)

๘. พระสุวัฑฒนมหาเถระ คือสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๓๑-ปัจจุบัน)

การคณะมาตั้งแต่ประทับอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริย์ ฯ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสประชวรในกาลอวสาน ก็ได้ทรงมอบการปกครองคณะธรรมยุตแก่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อพระองค์ประชวรในกาลอวสาน ก็ได้ทรงมอบการปกครองคณะธรรมยุตแก่สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน[๑] สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบันได้ทรงเป็นพระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุตสืบต่อมาจนถึงบัดนี้[๑] ความเป็นพระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุตได้มีมาโดยลำดับดังกล่าวมานี้ พระเถระผู้ที่ได้รับมอบให้เป็นพระสังฆปริณายก ก็ปกครองคณะธรรมยุตตลอดไปจนถึงที่สุด ไม่เคยมีลาออก ในสมัยรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ได้โปรดให้สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน[๑] เป็นสมเด็จเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ สมเด็จพระสังฆราชก็คงทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่แต่โดยตำแหน่งมิได้ทรงปกครองคณะธรรมยุต เพราะในเวลานั้นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าได้ทรงเป็นพระสังฆปริณายกปกครองคณะธรรมยุตอยู่ ตามลัทธินิยมในคณะธรรมยุตสืบต่อกันมาดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระสังฆราชเจ้า จึงทรงปกครองคณะธรรมยุตต่อมาตามเดิม จนประชวรในกาลอวสาน จึงทรงมอบการปกครองคณะธรรมยุตแก่สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน [๑] การปกครองตามกฎหมาย หรือตำแหน่งปกครองโดยการแต่งตั้งของทางบ้านเมืองจะเป็นอย่างไรก็ตาม คณะธรรมยุตก็คงมีพระเถระธรรมยุตเป็นพระสังฆปริณายกปกครองคณะธรรมยุตเองให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยตามธรรมเนียมการปกครองคณะสงฆ์ที่พระบรมศาสดาได้ทรงวางไว้

---

๑. ปัจจุบันขณะเขียนเรื่องนี้ คือ พ.ศ. ๒๔๙๔

ธรรมเนียมการปกครองคณะสงฆ์นั้น อาจจะกล่าวรวมได้ว่ามีหลักใหญ่อยู่ ๓ ประการ คือ

(๑) **พระปกครองพระ** พระบรมศาสดาทรงมีพระพุทธประสงค์ให้พระเป็นผู้ปกครองพระด้วยกันเอง และให้พระเคารพเชื่อฟังพระด้วยกัน ในสมัยพุทธกาลได้ทรงปกครองคณะสงฆ์เอง มีพระสาวกผู้ใหญ่เป็นผู้ช่วย สมดังที่ตรัสไว้ในจาตุมสูตรว่า **"อหํ วา หิ โมคฺคลฺลาน ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหเรยฺยํ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา วา**[๑] *ดูก่อนโมคคัลลานะ ก็เราพึงบริหารภิกษุสงฆ์ หรือสารีบุตรและโมคคัลลานะพึงบริหารภิกษุสงฆ์"* ดังนี้ เมื่อเสด็จปรินิพพานแล้ว พระเถระผู้ใหญ่ได้ปกครองคณะสงฆ์สืบกันมา อนึ่ง ได้ตรัสไว้ในอปริหานิยธรรมสูตรให้ภิกษุทั้งหลายสักการะเคารพนับถือบูชาเชื่อฟังภิกษุผู้เป็นพระสังฆบิดร (ผู้ใหญ่ในหมู่) พระสังฆปริณายก (ผู้นำหมู่)

(๒) **ปกครองให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย** พระบรมศาสดาได้ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติพระธรรมวินัย และเมื่อใกล้จะปรินิพพานก็ตรัสยกพระธรรมวินัยขึ้นเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ในเมื่อพระองค์ล่วงไป เพราะฉะนั้นภิกษุทั้งหลายจึงชื่อว่ามีพระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาของตน ต้องเคารพปฏิบัติพระธรรมวินัย และปกครองว่ากล่าวกันให้ปฏิบัติพระธรรมวินัย ข้อนี้จึงจะเป็นไปเพื่อความเจริญ ดังที่ตรัสไว้ในภิกขุปาติโมกข์แห่งหนึ่งว่า **"เอวํ สํวฑฺฒา หิ ตสฺส ภควโต ปริสา ยทิทํ อญฺญมญฺญวจเนน อญฺญมญฺญวุฏฺฐาปเนน"** แปลความว่าบริษัทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเจริญแล้วอย่างนี้ คือด้วยการว่ากล่าวกันและกัน ด้วยการยังกันแลกันให้ออกจากโทษนั้น ๆ

(๓) **แบ่งการปกครองตามสังวาส** (ธรรมวินัยเป็นเครื่องอยู่ร่วมกัน)

---

๑. ม.ม. ๑๓/๑๙๗

หรือลัทธินิกาย เมื่อภิกษุสงฆ์แตกกันเป็น นานาสังวาส นานานิกาย เพราะเหตุเช่นที่กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยฟื้นพระพุทธศาสนา จึงมีความเห็นและการปฏิบัติต่างกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องแบ่งการปกครองกัน มีพระสังฆบิดร พระสังฆปริณายกในสังวาสหรือลัทธินิกายของตน แม้พระบรมศาสดา เมื่อภิกษุชาวเมืองโกสัมพีแตกกันเป็นนานาสังวาส ก็มีพระพุทธานุญาตให้ทำอุโบสถสังฆกรรมเป็นต้นแยกกันตลอดเวลาที่ยังเป็นนานาสังวาสกันอยู่ ไม่ทรงบังคับให้ทำสังฆสามัคคีคือรวมกัน อันไม่ประกอบด้วยธรรม

รูปการปกครองจะจัดอย่างไรแบบไหนก็ตาม แต่หลักใหญ่ย่อมมีอยู่ดังนี้ ทางบ้านเมืองคือพระมหากษัตริย์และรัฐบาลที่มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เมื่ออุปถัมภ์ให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปตามหลักที่พระบรมศาสดาทรงวางไว้ คณะสงฆ์จึงเรียบร้อย ภิกษุทั้งหลายย่อมควบคุมกันอยู่เป็นผาสุกตามพระธรรมวินัย ไม่เดือดร้อนระส่ำระสายและเสื่อมโทรมลง

ในสมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงผนวช เป็นเวลาที่คณะสงฆ์ไม่สามารถปกครองกันเองได้ เพราะเหตุเกิดวิบัติเกิดจลาจลขึ้นในบ้านเมืองเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดจลาจลสืบมาถึงพระศาสนาซึ่งอาศัยอยู่กับบ้านเมือง เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นต้นได้ทรงจัดการแก้ไขบ้านเมืองให้คืนดีเรียบร้อยขึ้นได้แล้ว จึงมีโอกาสมาแก้ไขพระศาสนาเป็นครั้งคราว ได้จัดแบ่งการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น ๓ คณะ คือคณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ ให้มีเจ้าคณะใหญ่และเจ้าคณะรองเป็นต้น แต่ก็ยังไม่สามารถปกครองกันเองได้ ทางอาณาจักรยังต้องเข้าช่วย พระมหากษัตริย์จึงทรงตั้งกรมธรรมการขึ้นเป็นเจ้าหน้าที่ปกครอง ตามฐานะที่ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก และตั้งขุนนางไว้สำหรับวินิจฉัยอธิกรณ์ของพระ เช่น ขุนวินิจฉัยชาญคดี ขุนเมธาวินิจฉัย กรมธรรมการมีหน้าที่

ตลอดถึงตั้งอุปัชฌาย์พระด้วย เจ้าหน้าที่เหล่านี้เป็นคฤหัสถ์มิได้ปฏิบัติรับผิดชอบทางพระวินัย ทั้งอาจมิได้ปรารถนาดีแก่พระศาสนาเหมือนพระมหากษัตริย์ การพระศาสนาและคณะสงฆ์จึงไม่ฟื้นขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงฟื้นพระพุทธศาสนาในเวลาเมื่อทรงผนวช จึงทรงตั้งการปกครองคณะธรรมยุตขึ้นตามหลักดังกล่าวแล้ว เป็นตัวอย่างให้คณะสงฆ์ทั้งสิ้นเริ่มตื่นตัว และเริ่มปรับปรุงแก้ไขการคณะสงฆ์ให้ดีขึ้นด้วยพระบรมราชูปถัมภ์สืบต่อมาโดยลำดับ แต่คณะสงฆ์ทั่วไปก็ยังคงอยู่ในความปกครองของกรมธรรมการซึ่งเป็นคฤหัสถ์จนถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงได้รับพระราชทานอำนาจให้ทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นจึงทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เองจึงมาถึงสมัยพระปกครองพระอีกครั้งหนึ่ง ในสมัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ ในตอนต้นก็ยังต้องอาศัยพระเถระธรรมยุตไปช่วยปกครองคณะสงฆ์ทั่วไปบ้าง เพราะพระสงฆ์ทั่วไปมีจำนวนมากและมีพระเถระผู้สามารถในการปกครองน้อยไม่เพียงพอ ส่วนพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมีจำนวนน้อย มีพระเถระผู้สามารถในการปกครองเพียงพอที่จะช่วยได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นจึงได้ทรงเลือกพระเถระธรรมยุตให้ไปช่วยปกครองพระสงฆ์ทั่วไป การที่พระเถระธรรมยุตไปปกครอง ชื่อว่าเป็นการไปช่วยในคราวจำเป็น พระเถระธรรมยุตได้ไปช่วยจัดการศึกษาทั้งในทางบ้านเมือง ทั้งในทางคณะสงฆ์และแนะนำการปฏิบัติในคณะสงฆ์ให้ดีขึ้นเป็นอันมาก ส่วนในคณะธรรมยุตก็คงมีพระเถระธรรมยุตเป็นสังฆปริณายกปกครองอยู่ตามเดิมเพราะตั้งเป็นระเบียบมาแต่แรกแล้ว ต่อมาเมื่อรูปการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย แต่คณะธรรมยุตก็คงถือหลักการปกครองคณะอย่างเดิมตามพระธรรมวินัย ไม่เปลี่ยนแปลง พระสงฆ์เดิมคือคณะ

มหานิกายได้เจริญมากขึ้น มีพระเถระผู้สามารถมากขึ้นเพียงพอที่จะปกครองตนเองได้ พระเถระธรรมยุตจึงหมดความจำเป็นจะต้องช่วยปกครองคณะมหานิกาย และพระเถระคณะมหานิกายก็ไม่จำเป็นจะต้องช่วยปกครองคณะธรรมยุต เหตุฉะนี้ เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในคณะสงฆ์เป็นไปเพื่อความไม่สงบเรียบร้อย สมเด็จพระสังฆราช[๑] จึงทรงเรียกประชุมพระเถรานุเถระทั้ง ๒ นิกายมาปรึกษาหารือกันถึงทางที่จะปฏิบัติเพื่อความสงบเรียบร้อยในคณะสงฆ์ พระเถระทั้งสองนิกายได้มาประชุมหารือกัน ณ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ตกลงแยกการปกครองกันในส่วนภูมิภาคตามลัทธินิกาย [๒] เมื่อตกลงกันได้แล้ว สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงตั้งคณะสังฆมนตรีตามรูปการปกครองคณะสงฆ์ที่ใช้อยู่ ต่อมาเมื่อรัฐบาลและคณะสังฆมนตรีได้มีมติรับรองข้อตกลงนี้แล้ว จึงได้แยกการปกครองกันในส่วนภูมิภาคตามข้อตกลงนั้น คณะสงฆ์จึงสงบเรียบร้อยเพราะได้กลับเข้าสู่หลัก ๓ ประการคือ พระปกครองพระ ปกครองให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย แบ่งการปกครองตามสังวาสหรือลัทธินิกาย หลักการปกครองดังกล่าวเป็นหลักการปกครองที่ถูกธรรมวินัย ควรถือเป็นหลักในการวางรูปการปกครองเพื่ออุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

---

๑. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สมัยนั้น กำลังใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔

๒. ข้อตกลงนั้นมี ๓ ข้อ คือ

(๑) การปกครองส่วนกลาง คณะสังฆมนตรี คงบริหารร่วมกัน แตการปกครองบังคับบัญชาให้เป็นไปตามนิกาย

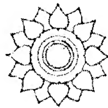
(๒) การปกครองส่วนภูมิภาค ให้แยกตามนิกาย

(๓) สวนระเบียบปลีกย่อยอื่น ๆ จะได้ปรึกษาภายหลัง

รัฐบาลและคณะสังฆมนตรีได้มีมติรับรองข้อตกลงนี้ (มติคณะรัฐมนตรีครั้งที่ ๑๑/๒๔๙๔ ๒๑ ก.ย. ๒๔๙๔)

การที่ภิกษุสงฆ์แยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ ไม่ใช่เป็นการแปลกมีในทุก ๆ ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา และการที่แยกกันออกไปนี้อาจกล่าวได้ตามประวัติศาสตร์ว่าต้องมีเป็นธรรมดา ถึงพยายามรวมให้เป็นหนึ่งสักเท่าไรก็ไม่สำเร็จ อาจสำเร็จได้ชั่วคราว แต่ต่อมาไม่นานก็กลับแยกกันออกไปอีก ในศาสนาอื่น ๆ ก็มีแยกเป็นลัทธินิกายต่าง ๆ เหมือนกัน

การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา มิใช่อยู่ที่การพยายามเพื่อรวมนิกายสงฆ์ แต่อยู่ที่การพยายามให้พระสงฆ์ทุกนิกายตั้งอยู่ในพระธรรมวินัย ส่วนการรวมกันนั้น เมื่อดีเสมอกันหรือเสื่อมเสมอกัน ก็รวมกันเข้าได้เอง ในประเทศไทยพระสงฆ์ลังกาวงศ์ได้เข้ามาหลายครั้ง เมื่อกาลล่วงไปนานก็เสื่อมหายไป ท่านผู้ต้องการฟื้นพระพุทธศาสนาคิดหาสมณศาสนวงศ์จากต้นเดิมก็ต้องไปอาราธนามาตั้งใหม่ จนถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เมื่อทรงผนวชทรงรับศาสนวงศ์ที่พระสงฆ์รามัญรับมาจากต้นเดิมมาประดิษฐานคณะธรรมยุติกนิกายขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีพระนามฉายาเมื่อทรงผนวชว่า **"วชิรญาโณ"** ศาสนวงศ์ธรรมยุติกนิกายนี้จึงนับว่าเป็น **"วชิรญาณวงศ์"** เพราะเป็นวงศ์ที่สืบเนื่องมาจากพระองค์ (เทียบอุบาลีวงศ์) และเป็นพุทธศาสนวงศ์ เพราะเป็นศาสนวงศ์หรือสมณวงศ์ที่สืบมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ

๑. **พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ** และ **อรรถกถา** (บางเล่ม)

๒. **พงศาวดารเหนือ** ของ พระวิเชียรปรีชา (น้อย)

๓. **พงศาวดารโยนก** ของพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค)

๔. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑** ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค)

๕. **รามัญสมณวงศ์** พระมหาวิชาธรรม (เรือง เปรียญ) แปลจากศิลาจารึกกัลยาณี ฉบับพิมพ์ครั้งแรก ในงานศพพระสาสนโสภณ (อ่อน) และพระธรรมราชานุวัตร (แสง) ร.ศ.๑๓๑

๖. **เรื่องวัดสมอราย ฯ** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๗. **เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๘. **เรื่องพระราชประวัติ** พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

๙. **กาลปวัตติกถาเถรานุปทาน** (พระประวัติตรัสเล่า) พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

๑๐. **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร เล่ม ๑** พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๑๑. **ลายพระหัตถ์** ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๑๒. **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป** พระนิพนธ์สมเด็จ-กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๑๓. **ตำนานพระพุทธเจดีย์** พระนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๑๔. **ความทรงจำ** พระนิพนธ์ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๑๕. **สยามูปสัมปทา** จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป

๑๖. **สังคีติยวงศ์** ของ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑ แต่งเป็นภาษามคธ พระยาปริยัติธรรมธาดา(แพ ตาลลักษมณ์ เปรียญ) แปลเป็นภาษาไทย

๑๗. **ลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสสรณ์** พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธพงศ์

๑๘. **มหาเถรานุปวัตติกถา** ของ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (เขมาภิรโต ยัง ป.๘) วัดโสมนัสวิหาร

๑๙. **ประวัติธรรมยุตในประเทศกัมพูชา** พระเถระเขมร เรียบเรียงเป็นภาษาเขมร พระมหาเขมี เขมิโย (ชาวเขมร) แปลเป็นภาษาไทย

๒๐. **แถลงการณ์คณะสงฆ์** เล่ม ๒ พ.ศ. ๒๔๕๗

การที่ภิกษุสงฆ์แยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ ไม่ใช่เป็นการแปลกมีในทุก ๆ ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา และการที่แยกกันออกไปนี้อาจกล่าวได้ตามประวัติศาสตร์ว่าต้องมีเป็นธรรมดา ถึงพยายามรวมให้เป็นหนึ่งสักเท่าไรก็ไม่สำเร็จ อาจสำเร็จได้ชั่วคราว แต่ต่อมาไม่นานก็กลับแยกกันออกไปอีก ในศาสนาอื่น ๆ ก็มีแยกเป็นลัทธินิกายต่าง ๆ เหมือนกัน

การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา มิใช่อยู่ที่การพยายามเพื่อรวมนิกายสงฆ์ แต่อยู่ที่การพยายามให้พระสงฆ์ทุกนิกายตั้งอยู่ในพระธรรมวินัย ส่วนการรวมกันนั้น เมื่อดีเสมอกันหรือเสื่อมเสมอกัน ก็รวมกันเข้าได้เอง

